

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAHUDİ VE İSLÂM LİTERATÜRÜNDE
HZ. İSMÂİL

Rabia ECE

Danışman
DOÇ. DR. HAMMET ARSLAN

İZMİR – 2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum ‘‘Yahudi ve İslâm Dini Literatüründe Hz. İsmâil’’ adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Rabia ECE

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Yahudi ve İslam Dini Literatüründe Hz. İsmâil
Rabia ECE

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışmanın amacı, “Seçilmişlik” kavramı çerçevesinde İbrâhim’in büyük oğlu olan İsmâil Peygamberin hayatını ve Yahudilik ile İslâm perspektifindeki konumunu ortaya koymaktır. Bir karakter olarak İsmâil peygamber ile ilgili Yahudilik ve İslâmî anlatılarda pek çok fark bulunmaktadır. Bu sebeple onun hayatı her iki dinin kendi terminolojisi ve inanç değerleri temel alınarak incelenmelidir. Aksi takdirde yanlış algı ve sonuçlara ulaşmak kaçınılmazdır.

Bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın önemi, amacı ve sınırları hakkında bilgi verilmiş, çalışmada kullandığımız yöntem ortaya konularak karşılaşılan zorluklara değinilmiştir.

İlk bölümde, Atalar döneminin ne demek olduğu kısaca açıklanmış, Ata İbrâhim, Ata İshak ve Ata Ya’kûb’un hayatları anlatılarak “Seçilmişlik” kavramının tarihi süreci değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Yahudi perspektifi açısından İsmâil Peygamberin hayatı anlatılmış, hayatı anlatılırken ötekileştirilip hangi konuma getirildiği hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölümde de Kur’ân ayetleri ve İslâmî kaynaklarla İsmâil Peygamberin hayatı anlatılmış, Yahudilerin iddia ettiği bilgilere cevaplar verilmiştir. Sonuç bölümünde ise Yahudilik ve İslâm arasındaki İshak ve İsmâil kavgasının tarihi başlangıcı hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbrâhim, İsmâil, seçilmişlik, ilk oğul, kurban, zemzem, kâbe, mekke

ABSTRACT

Master's Thesis

Jewish and Islamic Religious Literature Hz. Ishmael

Rabia ECE

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Program

The aim of this study is to reveal the life of Prophet Ishmael, the eldest son of Abraham, and his position in the perspective of Judaism and Islam. There are many differences in Judaism and Islamic narratives about the prophet Ishmael as a character. Therefore, his life should be examined on the basis of both his own terminology and belief values. Otherwise, it is inevitable to reach false perceptions and conclusions.

The study consist of an introduction and three parts. In the introduction part, information about the importance, aim and limits of our study is given, and the method we use in this study is presented and the difficulties encountered are discussed.

The first cleaning, the meaning of the Atalar period is explained briefly, Patriarchs Abraham, Patriarchs Isaac and Patriarchs Jacop life is told about the concept of "Chosen" the historical process was evaluated.

In the second part, the life of the Prophet İshmael from the perspective of Jewish life is explained and information about the position of the other is given to him while his life is explained.

In the third chapter the Qur'an verses and Islamic sources tell the life or the Prophet Ishmael, and provide answers to the information claimed by the Jews, In the conclusion part information about the historical beginning of the fight between Isaac and Ishmael between Judaism and Islam is given.

Keywords: Abraham, Ishmael, chosen people, first son, sacrifice, Zamzam, Kaaba, Mecca

YAHUDİ VE İSLÂM DİNİ LİTERATÜRÜNDE HZ. İSMÂİL İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM ATALAR DÖNEMİ VE İSMÂİL

1.1. ATALAR DÖNEMİ KAVRAMI	6
1.2. ATALAR DÖNEMİ OLAYLARI	10
1.2.1. Ata İbrâhim ve Göçleri	10
1.2.1.1. Doğumu ve Ateşe Atılması	11
1.2.1.2. Ata İbrâhim Ken'ân Topraklarında	13
1.2.1.3. Tanrı ile Ahitleşme	15
1.2.1.4. Kurban Emrine İtaat	17
1.2.1.6. Ata İbrâhim'in Ömrünün Son Günleri	18
1.2.2. Ata İshak ve Hayatı	19
1.2.2.1. Bir Oğul Müjdeleniyor	20
1.2.2.2. İshak'ın Doğumuyla İsmâil'in Ötekileştirilmesi	22
1.2.2.4. İshak Kurban Ediliyor	23
1.2.2.5. Rebeka ile Evlilik ve Ömrünün Son Günleri	24
1.2.3. Ata Ya'kûb ve Hayatı	26
1.2.3.1. İkizler'in Doğumu	26
1.2.3.2. Ya'kûb Behorluk'u Satın Alıyor	28
1.2.3.3. Ya'kûb Harran'da	30

1.2.3.4. Ata Ya'kûb'un İsrâîl'e Dönüşümü ve Son Günleri	31
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİ DİNİ LİTERATÜRÜNDE İSMÂİL

2.1. DOĞUM ÖNCESİ DURUM	33
2.1.1. Hacer'in İbrâhim'e Eş Olarak Verilmesi	33
2.1.2. Tanrı'nın İbrâhim ile Ahitleşmesi ve Sünnet Emri	35
2.2. İSMÂİL'İN DOĞUMU	38
2.2.1. Hacer'in Hamile Kalması	38
2.2.2. Hacer'in Evden Kaçması ve İsmâil'in Müjdelenmesi	41
2.3. SÜNNET AKDİ	43
2.3.1. Sünnet Emrine İtaat	47
2.4. İSHAK'IN DOĞUŞU VE İSMÂİL'İN YENİDEN KONUMLANDIRILIŞI	48
2.4.1. İsmâil'in Ötekileştirilmesi	48
2.4.2. Hacer ve İsmâil'in Evden Kovulması	51
2.4.3. İsmâil'in Paran Çölüne Bırakılması	53
2.5. KURBAN İMTİHANI	54
2.5.1. İbrâhim'e Evlat Kurbanı Emri	54
2.5.2. İbrâhim ve İshak'ın Moriya'ya Yolculuğu	56
2.5.3. Yahudiler Açısından Kurbanlık Evladın Kimliği	58
2.6. İSMÂİL'İN SOYU VE İSMÂİLOĞULLARI	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM DİNİ LİTERATÜRÜNDE HZ. İSMÂİL

3.1 İSLÂM GELENEĞİNDE HZ. İSMÂİL	62
3.1.1. Kur'an Açısından Hz. İsmâil	62
3.2. İSLÂM GELENEĞİNDE İSMÂİL'E DAİR ANLATIMLAR	64
3.2.1. İbrâhim ile Hacer'in Evliliği	64
3.2.2. İsmâil'in Doğumu	67
3.2.3. Kurbanlık Evladın Kimliği Tartışması	71

3.3. ARAP ATASI OLARAK HZ. İSMÂİL	76
3.3.1. Mekke'ye gelişi	76
3.3.2. Kâbe'nin İnşası	79
3.3.3. İsmâil'in Dini ve İsmâiloğulları	83
3.4. İSMÂİL'İN DİNİ VE İSMÂİLOĞULLARI	82
3.4.1. İsmâil'in Dini Olarak Haniflik	82
SONUÇ	87
KAYNAKÇA	91

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
DEU	Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed. by.	Editör
EJ.	Encyclopedia Judaica
ER.	Encyclopedia of Religion
İSAM.	İslâm Araştırmaları Merkezi
MÖ.	Milattan önce
MS.	Milattan sonra
nşr.	Naşir
PRE.	Pirke de Rabbi Eliezer
Trans. By.	Çevirmen
USA	United States of America
vs.	Vesaire
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yahudilik ve İslâm, hem ikisinin de soylarını Hz. İbrâhim'e dayandırmaları hem de dinlerinin kaynağı bakımından monoteist dinlerdir. İnanç sistemleri neredeyse aynı olan bu iki din arasında tarihten beri süregelen bir çatışma ortamı bulunmaktadır. Bundan dolayı da her iki din arasındaki sorunların daha net ortaya konulabilmesinde, Dinler Tarihi alanının yapacağı karşılaştırmalı çalışmalara oldukça ihtiyaç vardır.

Aslında İslâm ve Yahudilik arasındaki karşılaştırmalı çalışmaların geçmişini Dinler Tarihi biliminin oluşumundan daha geriye, Hz. Peygamber'in devrine kadar götürmek mümkündür. Hz. Muhammed peygamberlik görevini yürütemez hale gelince, Müslümanların buradan uzaklaşmalarını sağlamış ve Yesrib'e yerleştirmiştir. Ardından da kendisi o şehre hicret ederek hâli hazırdaki dini ortam üzerine yeni bir devlet kurmuştur. Yesrib kültürü, Mekke gibi homojen bir yapıya sahip olmayıp burada; politeist kabileler, Yahudiler ve az sayıda Hıristiyanlar bir arada yaşıyordu. Müslümanların da bu şehre yerleşmesiyle şehrin dini-siyasi yapısı daha da karmaşık bir hâl aldı. İşte Hz. Peygamber bu karmaşık yapıyı düzenlemek için bütün bu farklılıkların bir arada bulunabileceği ortak bir anayasa oluşturdu. Bundan sonra da Yesrib'in adı "Medine" oldu.

Mekke'de Müslümanların muhatapları genelde pagan Araplar olduğu için âyetlerin genel konusu Allah'ın birliği, ahiret ve peygamberlere iman gibi temel meseleler etrafında şekillenmiştir. Fakat Medine'de Müslümanlar Ehli Kitap denilen Yahudi ve Hıristiyanlarla komşuluk kurdular. Kur'an'daki Ehli Kitap ile ilgili âyetlerin çoğunluğu Yahudilerle İlgiliydi. Çünkü onlar Medine'nin dini, siyasi, ticari ve kültürel ortamına etki edecek kadar büyük bir nüfusa sahiptiler.

Önceleri resmi başlayan Müslüman-Yahudi ilişkileri, gittikçe polemik dolu bir çatışma havasına dönüştü. Bunun sebebi belki de Hz. Peygamber'in Mekke'deki pagan anlayışının aksine, monoteist anlayışı rahatça sürdürebileceğini düşünmesi olabilir. Çünkü ortak ataya sahip olmaları bir yana Müslümanların da Yahudilerin de Tanrısı birdi ve onların din kurucuları olan atalar, peygamberler, krallar ortaktı ve her zaman tek Tanrı'ya hizmet etmişti. Bu birliğin göstergesi olarak Müslümanlar, uzun bir süre Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmışlardır. Fakat Yahudilerin sahip

olduğu bazı dini-siyasi yaklaşımlardan dolayı bu iki din mensupları arasında ihtilaflar çıktı ve bunun sonucu olarak da Kur'an kibleyi Beytü'l-Makdis tarafından Kâbe yönüne çevirdi.

Biz Medine'deki gittikçe tansiyonu artan ihtilaf ortamında inen âyetlerden dönemin Müslümanları ile Yahudileri arasındaki problem konularını az çok anlayabiliriz. Hz. Peygamber'in peygamberliği sorununun bu mevzularından ilki olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Medine Yahudilerinin temel görüşü ilk gelen tek tanrılı dinin Yahudilik olduğu ve tüm peygamberlerin kendi soylarından geldiğidir. Onlar sadece kendi soylarından gelen peygamberlere itaat ettiği için de Hz. Muhammed'in peygamberliğini reddetmiştir. Çünkü onlar için peygamberlik hem dini hem de siyasi hüviyet taşıyordu ve kendi soylarından gelmeyen, kendi kültürünün insanı olmayan hiç kimse onların nazarından peygamber sayılamazdı. Bundan dolayıdır ki Mekki âyetlerde vurgulanan peygambere iman konusu Medine döneminde daha farklı bir platforma kaymıştır. Bu tartışmalardan sonra Kur'an Müslümanlara peygamberler arasında ayırım yapmamayı ve Allah'ın gönderdiği tüm peygamberlere iman edilmesini emretmiştir. Kur'an, bütün İsrâil peygamberleri ve Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin, Ataların Dini Hanifliğe dayandığını vurgulamakta ve bu vurguyu bizzat ataların dilinden aktarmaktadır.

Kur'an'ın ısrarla vurguladığı Haniflik, Yahudilerin *Atalar* olarak nitelediği İbrâhim, İshak ve Ya'kûb'un kurduğu monoteistik inanç sistemidir. Yahudilik ve İslâm'ın ortak figürleri olan bu üç şahsiyet Kur'an'da *seçilmişler* olarak hep birlikte anılmalarına rağmen, her üç ata peygambere eşit oranda vurgu yapılmaz. Monoteizm'in kurucusu olan İbrâhim hem Yahudiler hem de Müslümanlar için ata peygamber olarak eşsiz bir yere sahiptir ve hakkında her iki dinin kaynaklarında da genişçe bilgi verilmektedir. İshak ve Ya'kûb'a gelindiği zaman ise Yahudilik bu iki peygambere Ata olarak genişçe yer verirken Kur'an onların Salih peygamber olarak hayatlarına, inanç konuları üzerinden, yer vermektedir.

Söz konusu İbrâhim'in büyük oğlu olan İsmâil'e geldiği zaman ise Yahudiler onun ötekileştirilmiş, dışlanmış olduğunu savunmaktadır. Çünkü onlara göre İsmâil İshak gibi soylu bir anneden değil, köle Hacer'den dünyaya gelmiştir. Sare'nin isteği üzerine evden gönderilmesini de ötekileştirilme unsuru olarak gören Yahudiler, bu zamandan sonra İsmâil ve soyuna karşı he zaman olumsuz bir tavır takınmıştır.

Takındıkları bu olumsuz tavrı da her zaman meşrulaştırma çabasına gitmiş ve hatta Hz. Muhammed'in peygamberliğini de sırf Hz. İsmâil'in soyundan geldiği için reddetmişlerdir. Kur'ân ise Yahudilerin aksine hiçbir peygamberi ön plana çıkarmadan hepsini hak peygamber olarak kabul etmiş ve hayatlarını anlatmıştır. Soyunun İbrâhim'e dayanması, babası ile birlikte Kâbe'yi yapması, zezem olayı ve kurban imtihanına muhatap olmasının yanında Araplarla yaptığı evlilik ile Araplaşık Peygamberin cediti olması onu, Müslümanlar nazarında değerli kılmıştır. Bundan sonra da İsmâil Kur'ân'da babası İbrâhim kadar yer almasa da Tefsir, tarih ya da Kıssas-ı Enbiya kitaplarında yer almıştır.

Biz bu çalışmada Dinler Tarihi bakış açısıyla başta Tevrat olmak üzere Yahudi dini literatürünün temel eserleri bağlamında Hz. İsmâil'in hayatını anlatmaya çalışacağız. Bu bağlamda öncelikli amacımız Tevrat'taki İsmâil anlatımına yer vererek iki dinin İsmâil'e bakışlarındaki farklılıkları aktarmaya çalışmaktır. Çalışmamızın İslâm ve Yahudilik arasındaki anlayış farklılığının sebeplerini ortaya koymada bir nebze de olsa yardımcı olacağını umut ediyoruz. Çünkü birbiriyle derin bir inanç ve soy bağı olan bu iki dinin tartışmalı meseleleri halinde en çok ihtiyacı olan şey birbirini tanıma ve anlayıştır.

Araştırmanın Kaynağı ve Kapsamı

Konumuz İsmâil Peygamber olduğundan en temel kaynağımız kutsal kitaplardan Kur'ân ve Tora olmuştur. İlk olarak Yahudi kaynaklarında İsmâil portresine baktığımız için başlangıçta Tora'yı kullandık. İsmâil'in hayatı Yaratılış kitabının 16 ile 30 pasukları arasında yer alırken daha sonraki kısımlarda İsmâil'e pek de yer verilmemiştir. Özellikle Yahudi dini literatüründe İsmâil'i anlattığımız birinci ve ikinci bölümlerin gerek konteksi gerekse pasukların tercümesi konusunda tamamen Gözlem Gazetecilik Bas. Yay.'ın hazırladığı izahlı Tora tercümesinden faydalandık. Bu eseri tercih etmemizin sebebi, onun Türkiye'deki Yahudiler için özel olarak basılması, Yahudi dini terminolojisine uygun Türkçe metin olma dolayısıyla. Ayrıca araştırma içinde kullanacağımız Tora pasuklarının çevirisini de yine aynı sebeplerle bu kaynaktan aldığımız belirtilmelidir. Tora dışında kalan metinlerin çevirisini Kitabı Mukaddes Şirketi'nin bastığı *Kutsal Kitap Çevirisi*'nden edindik.

Tora'ya ek olarak konumuz kapsamında Tora tefsirleri kâbilinden *Midraş Rabba*, *Midraş Tanhuma*, *Pirke de Rabbi Eliezer*, *Safar ha Yashar* gibi midraşik eserlerde tezimizde kullandığımız kaynaklardandır. Ayrıca *Jubilees* gibi apokrif eserler de tezimizde başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Genel olarak Yahudi kaynağı sayılmadığı halde Tanah'ın açıklayıcısı olan *The Interpreter's Bible*'yi de önemli ölçüde kullandık. Bunlara ek olarak da *Encyclopedia Judaica*, *The Jewish Encyclopedia*, *Encyclopedia of Religion* gibi ansiklopedik eserler yanında son dönemlerin çağdaş yayın, makale veya tezlerinden faydalandık.

İslâm Literatürüne göre İsmâil'i açıkladığımız üçüncü bölümde ise Kur'ân'ı ana kaynak edinsek de onunla ilgili pek fazla ayetlere rastlayamadık. Kur'ân'ın on iki yerinde hayatından bahsedilen İsmâil hakkındaki genel bilgilere sonraki Tarih, Tefsir kaynaklarından ulaştık. Tefsircilerden *Taberi*, *İbn kesir*, *Kurtubi*, *Elmalılı* gibi kişilerin tefsir eserlerinden yararlandık. Ayrıca Taberi ve İbn Kesir gibi tarihçilerin eserleri yanında DİA'nın ilgili maddelerini çalışmamızın üçüncü bölümünde oldukça yoğun şekilde kullandık. Yine bu konu ile ilgili yazılmış tek tez olan Mehmet Yalprı'a ait *Kur'ân ve Tevrat açısından Hz. İsmâil* adlı esere de göz attık.

İsmâil Peygamberin Yahudi ve İslâm dini literatüründeki yerini incelediğimiz bu tez giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızda kullandığımız kaynakları ele almaktayız.

İlk bölümde İsmâil Peygamber'in hayatının daha iyi anlaşılması için önce Atalar kavramının ne demek olduğu anlatılmakta sonra da İsmâil'in soydaşları olan İbrâhim, İshak ve Ya'kûb'un hayatlarına gerekli ölçüde yer verilmektedir. İkinci bölümde ise Yahudi perspektifinden İsmâil portresi ele alınmakta onun ötekileştirilme serüvenini elimizden geldiği kadar ortaya koymaktayız. Üçüncü bölümde ise Kur'ân temel alınarak İslâm Kaynakları açısından İsmâil Peygamberin konumu belirlenmekte ve Yahudilerin çizmiş olduğu İsmâil portresinin yanlış yerlerine cevaplar verilmektedir. Sonuç bölümünde de bu üç bölümün analizleri bir araya getirerek İslâm ve Yahudilikteki İsmâil arasında bir karşılaştırma yapmaya çalıştık. Buradan yola çıkarak bugünün Yahudi-Müslüman kavgasının temelini elden geldiği kadar ortaya koymaya çabaladık.

Araştırmanın Yöntemi ve Karşılaşılan Güçlükler

İslâm ve Yahudilikteki İsmâil birbirinden çok farklı karakterlerdir. Bu nedenle de bu iki dinin İsmâil'e bakışını aynı kefeye koymak oldukça yanlıştır. Yahudiler için İbrâhim, İshak Ya'kûb peygamberden çok Ata olarak kabul edilirken aynı dönemin muhatabı ve İbrâhim'in oğlu olduğu halde İsmâil ötekileştirilmektedir. Çünkü onlara göre İsmâil babasının sevdiği ama günahlara boğulmuş ve bu yüzden de dışlanmaya maruz bırakılmış kişidir. Kardeşi İshak ile her zaman mukayese edilmiş ve Yahudilerin soya verdiği ehemmiyet dolayısıyla da itilmiştir. Yahudiler itilmiş İsmâil portresi karşısında İshak'ın seçildiğini ve kurban olayına onun muhatap olduğunu iddia ederek de İsmâil'i kapı dışarı bırakmışlardır.

İsmâil İslâm'a göre ise Salih ve sözüne sadık bir peygamberdir. Kur'an'da hayatı geçmekte ve tefsirlerde de İbrâhim ile birlikte Kâbe'yi inşa ettiğine, kurban edilecek oğul olduğuna vurgu yapılmaktadır. Kur'an'daki İsmâil anlatımı onu Müslümanlar nazarında kıymetli kılmıştır. Babasına yardım etmesi, sonrasında uzun yıllar Arap topraklarında peygamberlik yapması ve dönemin belli zamanında Yahudiler ile kıyaslanması Kur'an dışı kaynaklarda İsmâil'e daha çok yer verilmesine neden olmuştur. Bundan sonra da iki din arasında üstünlük mücadelesi varlığını göstermeye başlamıştır.

Biz burada olayları objektif olarak ele almaya gayret ettik. Bunu yaparken özellikle meselenin bağlamına uygun olarak hangi dini anlayışa denk düştüğünü tesbit ederek İsmâil'i anlatmaya çalıştık. Her dinin kendi kalıplarını Türkçeye en uygun şekilde vermeye çalışarak mevzuları anlamaya gayret gösterdik. Bununla beraber çalışmamızdaki kelimelerin anlamını elden geldiğince verip okurların rahat faydalanmasını sağlamaya çalıştık.

Araştırmamızın konusu ağırlıklı olarak Yahudi kaynakları olduğundan ve İsmâil hakkında çok fazla malumat bulunmadığından İsmâil'i ve soyunu her yönüyle değil de yeri geldikçe gün yüzüne çıkarılan noktalarını ele alarak anlatmaya çalıştık. İslâm kaynaklarında da Tevrat gibi İsmâil'e dair geniş bir anlatım bulunmadığından genelde son bölümümüzü ilk iki bölümde ele alınan İsmâil portresindeki yanlışlıkları ortaya koyma ve cevaplandırma olarak yazdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATALAR DÖNEMİ VE İSMÂİL

1.1. ATALAR DÖNEMİ KAVRAMI

Yaratılış kitabına göre Bâbil kulesi olayından sonra putperestlik tekrar evrensel kimliğe bürününce Tanrı, yüreği katılaştıran günahkârları kendi yollarında yürümeleri için serbest bıraktı.¹ Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen İbrâhim'i de kutsayarak ahdini onun üzerinde gerçekleştirdi.² Çünkü Tanrı kendisinin değerli isteğini açıklamak için her zaman bir azınlığı korumuştur. İbrâhim de döneminin putperest anlayışına boyun eğmeyip, Tanrı inancına sahip olduğu için Tanrı'nın güvenini kazanmış ve Monoteist Dinin ilk atası olmuştur.³

Atalardan maksat İbrâhim, İshak ve Ya'kûb'dur. Yahudi geleneğine göre İbrâhim, İshak ve Ya'kûb monoteist davanın ilk müminleridir. Onlar hem monoteizmin hem de bu dine yeryüzünde ilk tâbi olan toplumun kurucuları kabul edilmişlerdir. Bu bakımdan onlara İbrânicce Atalar (Avot), yaşadıkları döneme de *Atalar Dönemi* denmiş ve geleneksel Yahudilik bu dönemi kendi dini ve milli tarihinin başlangıcı saymıştır.⁴ Yeni Ahid'in bazı yerlerinde ataları İbrâhim, Ya'kûb ile on iki oğlu ve Dâvud (David) oluştururken, Rabbinik kayıtlar herhangi bir değişiklik yapmadan İbrâhim, İshak ve Ya'kûb'u üç ata olarak kabul etmiştir.⁵ Kimisi de Ataların kökenini Nuh'un oğlu Sam'a dayandırmış ve Atalar dönemi'ni İbrâhim'in de öncesine

---

¹ Ellen G. White, **Patriarchs and Prophets**, 2017, XI, s. 103; Yaratılış 11: 1-8 pasajında geçen Bâbil halkı dağılışı, Nuh tufanı sonrasında tüm insanların aynı dile ve aynı amaca sahip olduğu zamanda Doğu'dan göçerken başı gökyüzüne yaklaşan bir kule dikme girişimlerinden sonra Tanrı'nın bu insanların dillerini karıştırmasını ifade etmektedir. Tanrı buraya daha sonra Bavel adını verdi. Çünkü burası insanları yeryüzüne dağıttığı yerd. Ayrıntılı bilgi ve yorumlar için Bkz; Tora ve Aftara, I, s.70-71.

² Nahum M. Sarna ve S. David Sperling, "Patriarchs", **EJ**, ed. F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd edition, Jerusalem 2007, XV, 690.

³ White, XI, s. 103; Yıldız, 46.

⁴ Aynur Yıldız, **Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya'kûb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma** (Yüksek Lisans Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2014, s. 40.

⁵ Sarna ve Sperling, XXV, 689 - 690.

götürmüştür.⁶ Yine Sara (Saray), Rebeka (Rivka), Rahel ve Lea'yı da ata kabul ederken; bazıları da onları ataları doğuran kabile reisleri olarak görmektedir.⁷

Ataların nerede kimden başladığına dair olan tartışmalar yanında “İbrâni” kelimesinin etimolojik anlamı noktasında da farklı anlamalar meydana gelmiştir. Toplumların kökenleri ve gelişim süreçleri düşünüldüğünde uzun bir oluşum sürecine sahip olan İsrâil'in de etnik ve dinsel kökeninin kargaşa ve tartışmalar içermesi olağan gözükmemektedir. Bu karmaşa büyük oranda Yahudilerin kendilerini farklı isimlerle adlandırmalarından da kaynaklanmaktadır. İbrâni, İsrâilliler, İsrâil'in çocukları ve Yahudiler gibi bazı terimlerin karşılık geldiği mana tarihsel arka plan, teolojik arka boyut ve sosyo-kültürel ortam farklılıklarından kaynaklanmaktadır.⁸ Mari ve Kültepe metnine göre Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen İbrâhim'in ataları olan Peleg, Serug, Nahor, Terah gibi kişiler dönemin Harran'ındaki bazı etnik grup ya da yer isimleriyle özdeşdir.⁹ Bu anlayış onların, soyları üzerine muhtelif rivayetlerin tarihi çağlardaki bazı geleneklere ait mitsel kalıntılar olduğu şeklindeki iddiayı makul kılmaktadır. Yazara göre *Josephus*'un “Kildanilerin atası” olduğunu söylediği Arpakşad, Akat diline ait dağ anlamına gelen “Shad” eki ile birlikte “Arrapka” ülkesini anlatıyor olabilir. Yine İshbaal'in “Baal halkı” anlamına geldiği gibi, Metuşelah'ın “Şelah halkı” anlamından hareketle bir Tanrı olabileceği kanaatindedir.¹⁰ *Josephus*, Nuh'un oğlu Sam'den olan Arpakşad'ın torunu Şelah ve Oğlu Ever'in İbrâniler diye adlandırıldığını; yine İbrâni soyunun Ever'in oğlu Peleg'e dayanmakta olduğunu ve bunun da ilerde İbrâniler arasında meydana gelecek bölünmelere işaret ettiğini söylemektedir.¹¹ Bahsedilen bu bölünme ilerde bu kişilerin yer adlarıyla özdeşleştirilmesinden kaynaklanacak olabilir. Bununla birlikte “İbrim” ya da “İbrâni” kavmine ismini veren “Ever” Yahudi ve Asur kaynaklarında “Nehrin ötesindeki ülke” olarak geçmektedir. Peleg, Orta Fırat bölgesinde kurulmuş olan ve kendisinden Mari mektuplarında bahsedilen bir şehirdir. Aynı dokümanlarda Reu kişisel bir isim olarak

---

⁶ Graves ve Patai, s.187

⁷ Harry Freedman, “Patriarchs”, *EJ*, ed. F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd edition, Jerusalem 2007, I, 691.

⁸ Yıldız, s. 31.

⁹ Sarna ve Sperling, XV, s. 690.

¹⁰ Burada bahsedilen Arrapka dağları, Arrapka'nın özdeşleştirildiği modern Kerkük'ün etrafını çevreleyen dağlardır. Robert Graves - Raphael Patai, **İbrâni Mitleri (Tekvin - Yaratılış Kitabı)**, İstanbul 2009, s. 189.

¹¹ Yıldız, s. 32.

geçerken, yakınlardaki Rakhilu şehriyle ilişkilendirilmektedir. Seruk, Harran ve Karkhemiş arasında bulunan Sarugi şehrini sembolize etmektedir. Nahor ise MÖ. 18. Yüzyıldan, 12. Yüzyıla kadar Mari mektuplarının yanı sıra Asur belgelerinde Til Nakhiri adıyla anılan ve Harran yakınlarında kurulu olan Nakhuru kentiyle özdeşleştirilmiştir. MÖ 9. yüzyıl Asur yazıtlarında kendisinden “Til Turahi” şeklinde bahsedilen Terah şehri de aynı şekilde Harran yakınlarında bulunmaktaydı.¹² Bunların yanında adı sayılan bu kişilerin tarih boyunca hiç var olmadıklarını ya da varsalar bile bir araya gelmediklerini savunanlar da vardır. Bu durum muhtemelen tarihteki atalar dönemine dair rivayetlerin başta şifahen aktarılıp sonradan yazıya geçirilmesi esnasında uyarlanmış efsanevi anlatılardır.¹³

Arkeolojik verilere göre İbrâni kelimesi aynı zamanda aşağı tabaka, yeri yurdu ve belirli bir töresi olmayan, paralı asker olarak çalıştırılan insanları da ifade eden habiru/abiru terimine dayanmaktadır. Akat ve Neo-Sümer döneminden itibaren Güney Mezopotamya’dan elde edilen levha ve yazıtlarda SA.GAS ideogramıyla belirtilen habiru, o dönemde yaşamış olan özel bir grubun adı olarak geçmekteydi. Daha başka kaynaklarda da geçen habiru, bölgedeki yerleşik bir ulus ya da insanları değil; çöllerde yaşayan eşkiya ve yağmacı grupları ifade etmektedir.¹⁴ Atalar dönemi ile ilgili somut araştırmalar en erken göç ve mısır köleliğine kadar olduğu için, anlatıların bir kısmı sözlü edebiyat dönemine tekabül etmektedir.¹⁵ Bu durum da İbrâhim, İshak gibi ataların hayatlarının anlatımında sonraki yaşananlardan esinlendiği için onların birer efsanevi kişiler olduğuna dair bir kanaat oluşturmaktadır. Ataların hikâyelerine yaklaşmanın en önemli yolu, bireysel hikâyeleri efsane (Sagas) olarak tanımlamak ve ataların kendi döneminde yaşadıkları hadiseleri o dönemin şartları ile değerlendirmektir. Çünkü sözlü gelenek döneminde, Atalar dönemine ait anlatıların her biri, farklı gelenek ve grupların yaşamları ile bağlantılı olarak bir araya getirilmiş ve İbrâhim, İshak, Ya’kûb zincirinin oluşması sağlanmıştır.¹⁶ Aynı zamanda İbrânice “Havot”

---

¹² Graves ve Patai, s. 189-190; Sarna ve Sperling, XV, 690; Van Seters, “Abraham” I, s. 13.

¹³ Yıldız, s. 41; Sarna ve Sperling, “Abraham”, **EJ**, 283.

¹⁴ Yıldız, s. 32-33.

¹⁵ Sarna ve Sperling, XXV, s. 690.

¹⁶ John Van Seters, “Abraham”, **Encyclopedia Religion**, by. Lindsay Jones, IInd edition, (1987) 2005, I, 13.

anlamındaki “Patriarch” kelimesi de, “üç baba” anlamında kullanılmıştır. Ve bu kavram yaratılış hikâyelerinde sıkça geçmektedir.¹⁷

Üç atanın kronolojik yaşamları üç yüz yıldan fazla süreyi kapsamaktadır.¹⁸ Bu yüksek rakamlar, Âdem’in 930, Şit’in 912, Ken’an’ın 910, Nuh’un 950, Sam’ın 600, Ever’in 464, Peleg’in 239, Reu’nun 239, Nahor’un 148 ve Terah’ın ise 205 yıl yaşadıkları söylencesine bakılınca normal gözükmemektedir. Zira muâdilleri sayılan Bâbillerin tufan öncesi krallarına atfettikleri hayat süreleriyle karşılaştırıldığında oldukça mâkuldür. Söz konusu Bâbil krallar listesi ve Kutsal kitapta bahsedilen atalar listesindeki benzerlik oldukça dikkat çekicidir. İlk başta yaşayan kişilere uzun ömürler atfedilip sonra bu süreler kısaltmaya başlamıştır. Ancak yine de gerçek dışı olan bu süreler tarihi döneme kadar devam etmiş, bu dönemden sonra hem krallar hem de ataların yaşam süreleri insan ömrü boyutuna indirgenmiştir. Tarihi zamanlarda uzun yaşam süresinin insana bahşedilen en büyük onur olduğuna inanıldığı Yakındoğu’da, yarı tanrı eski mitsel kral ya da ataların hükümranlık süreleri on, yüz, hatta bin ile çarpılarak anlatılmaktaydı.¹⁹ Bu durum da yine SA.GAS ideogramından kaynaklanmaktadır.

Mezopotamya, Ataların hikâyelerinin ortak noktasıdır. Ur kökenli olan İbrâhim ve ailesi oradan Harran’ın kuzeyine taşınmış ve bir müddet yaşayıp İlâhi emir ile o topraklardan ayrılmıştır.²⁰ Tora’ya göre İsrâiloğulları’nın tarihi, Seçilmiş İbrâni İbrâhim’in Vaat Edilmiş Topraklar’a/Arz-ı Mev’ud’a girişiyle başlamaktadır.²¹ Tanrı tarafından çağrılan İbrâhim artık *Göçebe Ata*’dır. Ayrıca o, yaptığı bu yolculukta Tanrı tarafından sürekli sınava tabi tutulacak ve ödüllendirilecektir.²² Ata İbrâhim Mezopotamya’dan çıkıp Ken’ân topraklarını dolaşırken çevresindekilere Tanrı’nın varlığını yaymış ve böylece tüm insanlığın babası olmuştur.²³ Göç eden atalara ilişkin farklı yaşam tarzları bulunmakta; bazen mücadelecî bir savaşçı olan göçebeli Ata

¹⁷ Sarna ve Sperling, “Patriarchs”, **EJ**, XXV, 690; Van Seters, “Abraham”, **ER**, I, 13.

¹⁸ Sarna ve Sperling, “Patriarchs”, **EJ**, XXV, 690.

¹⁹ Graves ve Patai, s. 190.

²⁰ Sarna ve Sperling, “Patriarchs”, **EJ**, XXV, 690.

²¹ Yazar’a göre tarihte var olan her toplum, var oluşun gereği olarak, hem yaşadığı bölgenin coğrafi ve sosyo-kültürel koşullarıyla hem de bölgede bulunan diğer unsurlarla etkileşim halinde olduğundan, isimlendirme de ona uygun olmaktadır. Yaşadığı topluma etkisi açısından Filistin toprakları için de aynı durum söz konusudur. Yıldız, s. 25.

²² Van Seters, “Abraham” I, 14.

²³ **The Book The Jubilees or The Little Genesis**, çev. R.H. Charles, Londra 1902, XIV/19-20, s. 105; **Sefer Ha Yashar**, 17: 19, 42.

hayatı, bazen de barışçıl ve çevredekilerle anlaşmaya varan bir Ata hayatı sunulmaktadır.²⁴

Yine Atalar, Yahudi kültüründe peygamberlerden daha üstün görülmüştür. Çünkü Atalar dönemi yalnızca tek tanrıcılığın miladı olarak değil, aynı zamanda Yahudiliğin seçilmişlik ve vaad edilmiş topraklar gibi temel inançlarının temelini atıldığı dönemdir. Ayrıca atalar, Tanrı'nın ahitleştiği yedi kişi arasında sayılmaktadır. Yine onlar şeytanın ve ölüm meleğinin üzerine hâkimiyet kuramadığı kişiler olarak tarih sahnesinde yer almaktadır. Ken'ân toprakları olan Filistin'de Ata İbrâhim, Ata İshak ve Ata Ya'kûb'un hayat hikâyelerine yer verilmiş ve seçilmiş İsrâiloğullarının temeli atılmıştır. Monoteizm'in kurucusu olan Ata İbrâhim, kurucu atadır. Bu nedenle de kökenini ona dayandıran üç din "İbrâhim'in çocukları" olarak anılmaktadır. Fakat İbrâhim'den sonra Ata İshak'a gelindiğinde İslâm ve Yahudilik arasında birlik bozulmaya başlamıştır. Çünkü İshak başlı başına "Tanrı'nın tercihi/Seçilmiş (kurbanlık) çocuk" tartışmasının başkarakteri olmuştur. Söz konusu Ata Yak'ûb olduğu zaman ise tartışılacak çok fazla bir şey kalmamıştır. Nitekim o, başlı başına İsrâiloğullarının seçilmişliğinin göstergesi olan Ata'dır.²⁵

1.2. ATALAR DÖNEMİ OLAYLARI

1.2.1. Ata İbrâhim ve Göçleri

Yaratılış kitabı ilk insan, tufan ve Bâbil kulesi gibi anlatılardan sonra Sam'ın babası Nuh'tan sonraki onuncu kuşaktan devamı olan İbrâhim'in hayatına ve Atalar dönemi hikâyelerine geçer.²⁶ Atalar dönemindeki ilk önemli şahsiyet kuşkusuz İbrâhim'dir. Çünkü İbrâni kökenli İbrâhim, İshak ve Ya'kûb kanalıyla İsrailoğullarının, İsmâil kanalıyla da Arapların atası olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷

*Raşi'*ye göre İbrâhim'in doğumu, yaratılışın tekrar başlaması gibidir. Zira o, dünyaya kutsiyeti getirme görevini tek başına üstlenecek kişidir. O yüzden değiştirilmeden önceki adıyla İbrâhim, "Av-aram"-*Avram*'in öğretmeni anlamındadır.

²⁴ Sarna ve Sperling, "Patriarchs", *EJ*, XXV, 690.

²⁵ Yıldız, s. 3, 56-57.

²⁶ Nahum M. Sarna ve David S. Sperling "Abraham", *EJ*, ed. F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd edition, Volume I, Jerusalem 2007, I, 280 - 281.

²⁷ Yıldız, s. 45.

O, önce kendi milletinin lideri olmuş sonra da tüm insanlığın babası haline gelmiştir.²⁸ Çünkü Yahudi inancına göre İbrâhim'den önce yaşamış olan yirmi nesil, bunlardan on tanesi Nuh'a kadar, on tanesi de Nuh'tan İbrâhim'e kadar, Tanrı'ya bağlılık konusunda başarısızlık olmuşlardır.²⁹ Tanrı'nın kutsal görevini miras alan İbrâhim de, dönemindeki baskın sapıklığa boyun eğmeden Tanrı'ya tapınmasını sürdürmüştü ve deyim yerindeyse “Yeniden Doğuşu” sağlamıştır.³⁰ Böylece İbrâhim'in sayesinde insanlığın *Başarısızlık devri* sona ermiş ve Tek Tanrıcılık (Monoteizm) hareketi başlamıştır.³¹

1.2.1.1. Doğumu ve Ateşe Atılması

Terah İbrâhim, Haran ve Nahor'a baba olduğunda 70 yaşındaydı.³² Oğulların yaş sıralamasında bazılarının göre İbrâhim ilk oğulken bazılarının göre de o, Nahor'dan sonra dünyaya gelen oğuldur. Pasajda Nahor'un isminin iki kez anılması ve dedesinin de isminin Nahor olması, İbrâhim'in ikinci oğul olma ihtimalini daha gerçekçi kılmaktadır.³³ İbrâhim'in nerede doğduğuna ve kaçınıcı oğul olduğuna dair farklı rivayetler bulunmakla birlikte, Keldânilerin Ur şehrinde uzun süre yaşadığı ve oradan da babası Terah, eşi Sara ve yeğeni Lut ile Harran'a göç ettiği bilinmektedir.³⁴

Semitik dinlerin atası olarak bilinen İbrâhim'in doğumu ile ilgili hikâyelerde her zaman mucizevi anlatımlardan yararlanılmıştır. Babası ya da annesinin onu mağaraya bırakmasından sonra yirmi gün içinde büyüdüğü ya da Cebrâil'in kanatlarına binip Nuh ve Sam'ın yanına giderek eğitim aldığına dair mucizevi anlatımlar, çeşitli kültür ve mitlere ait topluluklarda Yunan, Latin, Pers vb. olağanüstü doğumlar olarak anlatılmaktaydı. Bu hikâyelerde başkahramanın annesi her zaman bir prenses, babası da kral ve annesinin akrabasıdır. Kahraman her zaman dönemin zalim kişisi tarafından öldürülmeye çalışılmış, annesi veya babası onu zalimden korumak

---

²⁸ Tora ve Aftara, I, 75.

²⁹ Yıldız, s. 45.

³⁰ White, XI, s. 103.

³¹ Yıldız, s. 46.

³² Yaratılış, 11: 26.

³³ Graves ve Patai, s. 191.

³⁴ Yaratılış, 11: 31; Harran, Ninova'nın Karkhemiş'e giden ve Şam'a ulaşan yola bağlanan güzergâh üzerinde bulunan bir ticaret merkeziydi. Günümüzde ise Tell Halaf'ın altmış mil batısında Belih Nehri üzerinde varlığını korumaktadır. Graves ve Patai, s. 190; Sarna ve Sperling, “Abraham”, I, 281; Yıldız, s. 45.

için bir yere saklamıştır. Bu kişilerin çocukluk dönemleri hakkında pek bir şey bilinmemekle birlikte, yetişkin hale geldiğinde ülkesine döndüklerinde zalim kişiyi ortadan kaldırmaktadırlar. Buna benzer bir hikâyeye de Musa'nın doğumunda vardır. Kundağıyla akıntıya bırakılan Musa'ya melekler bakar ve sonraları şehre geri dönen Musa, yapacağını yapar. İbrâhim'in doğumu ile ilgili mucizevi anlatılar, İsa'nın hayat hikâyesinde de geçtiği için, iddiaların Hıristiyan kaynaklı olma ihtimali de bulunmaktadır.³⁵ Yine ataların hayatlarını anlatan Hikâyelerin anlatım tarzlarındaki abartılı mûcizevilik, bunların önce şifahen aktarılıp sonra yazıya geçirildiği izlenimini vermektedir.³⁶

Mucizevi bir doğum ve yetişme döneminin ardından İbrâhim'in Firavun ile yüz yüze gelip yaşadığı olaylarda da farklı rivayetler ve mistik anlatımlar mevcuttur. Rivayete göre Cebrâil İbrâhim'i Ur'dan Bâbil'e göz açıp kapayana kadarki sürede getirmiş ve çarşıda babasını gören İbrâhim, ona kendisinin onun oğlu olduğunu ve başından geçen olayları anlatmıştır. Bunun üzerine korkan Terah, olanları Firavun'a haberince muhafızlar İbrâhim'i yakalayıp zindana atmış ve onu yakmak için de bir ateş ayarlamışlardı. Yanan ateş bahçesine atılan İbrâhim ve beraberindeki on iki kişi üç gün üç gece ateşin içinde kalmış, İbrâhim bu ateşten sapasağlam olarak çıkmıştır. On iki kişiden sadece İbrâhim'in sağ çıktığını gören Firavun, İbrâhim'in kendisine zarar vereceği hissine kapılarak hediyeler ve Eliezer'i vermiş ve İbrâhim ile ailesini şehirden çıkarmıştır.³⁷ İbrâhim'in şehirden çıktığı gece gördüğü korkunç rüyayı kâhinlerine anlatan Firavun, İbrâhim'in ona zarar vereceği yorumunu duyunca hemen adamlarını onu yakalaması için göndermiş fakat onlar İbrâhim'i bulamamışlardı.³⁸

Bu efsanelerin hiçbiri kutsal metne dayanmaz. Tekvin sadece İbrâhim'in babası Terah'ı, kardeşi Haran'ın kızı ve aynı zamanda eşi olan Sara'yı ve yeğeni Lut'u olarak Ur'dan Ken'an ülkesine yolculuk yaptıklarını anlatır. Sara'nın kardeşinin kızı mı yoksa baba bir üvey kardeş mi olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Tevrat bu konuda onun İbrâhim'in yeğeni olduğunu söylerken³⁹, bazıları da onun

---

³⁵ Graves ve Patai, s. 197 -199.

³⁶ Yıldız, s. 44.

³⁷ **Sefer Ha Yashar** (*Book of Jasher*), J.H. Parry&Company, Salt Lake City 1887, 12: 12-39, s. 29.

³⁸ Graves ve Patai, s. 194; **Sefer Ha Yashar**, 12: 53-57, s. 30-31.

³⁹ Yaratılış, 11: 29.

babasından olma üvey kız kardeşi olduğunu savunur.⁴⁰ Bazı yerlerde Sara'nın adının "Yiska" olarak geçmesini de Tevrat, Sara'nın diğer adıdır diye yorumlamıştır.⁴¹

1.2.1.2. Ata İbrâhim Ken'ân Topraklarında

Ur'da yaşanan olaylardan sonra İbrâhim ve yanındakiler Harran'a kadar geldiler ve oraya yerleştiler.⁴² İbrâhim yetmiş beş yaşında iken Tanrı ona görünür ve Ken'ân ülkesine gitmesi için çağrıda bulunur.⁴³ *İbrâni mitleri*'ne göre, Terah Harran'da öldükten sonra Tanrı'nın İbrâhim'e Ken'ân ülkesine gitmesini emretmesi, oradaki atalarının topraklarını ziyaret etmesi ve kendisine karşı gelenleri de lanetlemesini istemesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁴ Diğer bir rivayete göre de Tanrı İbrâhim'i akraba ve dostlarının olumsuz etkilerinden uzak tutmak için ona "Ülkenden çık" demiştir. Çünkü onun karakteri dünyadakilerden farklı olmalıydı ve bunun ilk adımı da ülkesinden çıkmaktı.⁴⁵ Bundan sonra o, *Göçebe ata*'dır.⁴⁶ Prag'lı Maaral ise İbrâhim'in ailesini terk ederek Ken'ân ülkesine gitmesini seçilmişlik elbisesine bağlamaktadır. Zira ona göre İbrâhim, biyolojik ailesini ve anavatanını terk ederek yeni bir varoluş yolculuğuna çıkmıştı.⁴⁷

"Tanrı Avram'a, Ülkenden, doğduğun yerden ve babanın evinden, sana göstereceğim yere git' dedi. Seni büyük bir millet haline getireceğim. Seni mübarek kılacağım ve ismini yücelteceğim. Bir Beraha⁴⁸ olacaksın. Seni mübarek kılanları mübarek kılacak, seni lanetleyenleri ise lanetleyeceğim. Yeryüzünün tüm aileleri senin sayende mübarek kılınacaklardır." Dedi.⁴⁹

⁴⁰ Sarna ve Sperling, "Abraham", **EJ**, I, 280 – 281.

⁴¹ Tora ve Aftara, I, s. 74.

⁴² Mezopotamya'da kutsal torakların 740 km. kuzeydoğusunda bulunan Harran, Urfa zannedilmektedir. Ur'dan Harran'a olan yolculuk yaklaşık 1110 km.ydi. Yaratılış, 11: 31, 77; Graves ve Patai, s. 190.

⁴³ Sarna ve Sperling, "Abraham", **EJ**, I, 281; Sonraları Erets-Yisrael ya da Filistin olarak adlandırılan ve içinde Ken'anlıların yaşadığı topraklara, önceleri, "Ken'an Ülkesi" denilmekteydi. Tarih boyunca bu topraklarda kimlerin yaşadığını ve farklı adlandırmaları görmek için bkz: Yıldız, 28-29.

⁴⁴ Graves ve Patai, s. 205.

⁴⁵ White, XI, 103.

⁴⁶ Aaron W. Hughes, "Abrahamic Religions" Oxford Universty Press 2012, s. 21.

⁴⁷ Tora ve Aftara, I, s. 80.

⁴⁸ Beraha, Tanrı'ya yöneltilen teşekkür ve övgü sözlerinden oluşan dua. Daha dar anlamıyla Tanrı'nın kullarını özel kılmasıdır. Besalel, I, 104.

⁴⁹ Tora ve Aftara, I, s. 81.

Tanrı'nın İbrâhim'e gitmesini emrettiği topraklarda o dönemde Ken'ânlılar, Amorlular, Refalılar, Kadmuslular, Periziler ve Yabuslular yaşamaktaydı.⁵⁰ Talmud'a göre bu pasuk⁵¹, insan ırkı içindeki bir yaratılışı anlatmaktadır: İbrâhim ve soyu. Dünyanın yaratılışını takip eden ilk iki bin yıl başarısızlık olarak adlandırılmış ve Âdem'den Nuh'a kadar sapıklıkla yaşayan toplumlar helak edilmiştir. Nuh'tan sonraki on nesil de farklı davranmamış ve aynı başarısızlığı sergilemiştir. İbrâhim'in ortaya çıkması ve ilâhi emre muhatap olmasıyla başarısızlık evresi sona ermiş ve "Tora devri" başlamıştır.⁵² İbrâhim, Sara ve Lut'u da yanına alarak Harran'daki kardeşi Nahor'a veda etti ve Ken'ân ülkesine gitmek için güneye doğru yolculuğa başladı.⁵³ Şekem'e geldiklerinde Tanrı İbrâhim'e bir kez daha göründü ve Ken'ân topraklarını kendisine vereceğini söyledi.⁵⁴ Şekem⁵⁵, zeytinlikleri ve su kaynakları olan, aynı zamanda da buğday, arpa, asmalar, incirler ve narlar yetişen bereketli topraklara sahipti. Ama bu topraklar üzerinde sahte ilahlar için sunaklar inşa edilmesinden dolayı karanlık bir gölge vardı.⁵⁶ Tanrı'ya burada bir sunak inşa eden İbrâhim, çadırını Beyt-el ile Ai kentleri arasında bir yere kurdu. Ne var ki yaşanan kıtlık onların daha uzağa, mısır sınırlarına kadar göç etmesine neden oldu.⁵⁷

Mısır'a giden İbrâhim, Paro'nun ona zarar vermesini engellemek için karısı Sara'yı kız kardeş olarak sunmuştur.⁵⁸ Saray'da oldukları gece durumu anlayan Paro İbrâhim ve beraberindekileri şehirden çıkarmıştır. Rivayetlere göre İbrâhim'deki İlâhi tılsımı anlayan Paro, kızı Hacer'i İbrâhim ailesine hediye olarak vermiş ve "Sarayımda Prenses olacağına, İbrâhim'in yanında köle olsun" demiştir.⁵⁹

---

⁵⁰ Graves ve Patai, 220.

⁵¹ Pasuk, bizdeki anlamıyla suredir. Tanah'ta toplam 5848 pasuk bulunmaktadır. Besalel, II, 478.

⁵² Yaratılış, 12: 1-3; Yıldız, s. 46.

⁵³ **Sefer Ha Yashar**, 13-1-2, s. 32.

⁵⁴ Yaratılış, 12: 4-7.

⁵⁵ Şekem, kutsal toprakların orta kesimlerine yakın bir şehir. Günümüzde Nablus yakınlıklarına tekabül etmektedir. Tora ve Aftara, I, s. 83.

⁵⁶ White, XI, s. 105-106.

⁵⁷ Graves ve Patai, s. 205; Yıldız, s. 47.

⁵⁸ **Sefer Ha Yashar**, 15: 7-9, 36.

⁵⁹ Tora ve Aftara, I, 87.

1.2.1.3. Tanrı ile Ahitleşme

Mısırdan ayrıldıktan sonra Lut ile kendi sürüleri arasında sorun yaşayan İbrâhim Lut ile yollarını ayırmış ve Hevron'daki Mamre topraklarına yerleşmiştir.⁶⁰ O dönemde vaki olan krallar savaşına Lut'u kurtarmak için giren İbrâhim kendisini yalnız hissedince Tanrı ona korkmamasını söylemiş ve soyunu yıldızlar kadar çoğaltacağını haber vermiştir.⁶¹

Tanrı soyunu çoğalacağına söz verse de, on yıl geçmesine rağmen İbrâhim'in eşi Sara çocuk doğuramamıştı. İbrâhim'in bu duruma çok üzüldüğünü gören Sara ona Hacer'i sunmuş ve "Belki onun yoluyla oğlumuz olur" demiştir. Sara'nın sözünü dinleyen İbrâhim Hacer ile eş olmuş ve Hacer hamile kalmıştır.⁶² O, hamile kaldığını anladığında hanımı Sara'ya hor gözle bakmaya başlamış ve ona saygısızlık yapmıştır.⁶³ Bunun üzerine olanları İbrâhim'e anlatan Sara'ya o, cariyesine dilediği gibi davranmasını söyleyince Sara, Hacer'e kötü davranmaya başlamış ve ona cariyeye olduğunu hatırlatıcı tavırlar sergilemiştir. Ve bunun ardından da yapılanlara dayanamayan Hacer, evden kaçmıştır.⁶⁴ Tanrı'nın bir meleği onu su kuyusunun başında bulmuş ve ona nereden gelip nereye gittiğini sormuştur. Hanımından kaçtığını söyleyen Hacer'e bir başka melek de hanımının evine dönmesini ve ona sabretmesini söylemiştir. Diğer bir başka melek de ona Tanrı'nın sözleriyle "Soyunu fazlasıyla çoğaltacağım. Ve bolluktan sayılamayacaklar" demiştir. Son melek de ona "Tanrı seni duydu. İşte hamilesin ve bir oğlun olacak, adını da İsmâil koyacaksın" demiştir ve oradan ayrılmışlardır.⁶⁵ Bundan sonra Hacer eve dönmüş ve Sara'ya itaat ederek İsmâil'in doğumunu beklemiştir. İbrâhim seksen altı yaşında iken İsmâil dünyaya gelmiş ve İbrâhim çocuğun oluşuna sevinmiştir.⁶⁶

---

⁶⁰ Tora ve Aftara, I, 88.

⁶¹ Yaratılış, 13: 14-17.

⁶² Yaratılış 16: 1-4.

⁶³ Yaratılış 16: 4.

⁶⁴ Yaratılış 16: 5-6; **Sefer Ha Yashar**, 16: 31-33, s. 41.

⁶⁵ Graves ve Patai, s. 223.

⁶⁶ **Sefer Ha Yashar**, 16: 36, 41.

İbrâhim 99 yaşına geldiği zaman Tanrı ona görünmüş ve “*Ben her şeye Kadir Tanrı'yım. Önümde yürü ve mükemmel ol. Antlaşmamı seninle aramda yapacak ve seni çok çok arttıracam*” demiştir.⁶⁷

Tanrı İbrâhim'e seslendiği zaman kendi ismi gibi Sara'nın da isminin değiştirileceğini haber vermiş ve onun soyundan nesiller türeyeceğini söylemiştir. Bu duruma çok sevinen İbrâhim, yüz yaşında biri baba olabilir mi? Peki doksan yaşındaki Sara doğurabilir mi? diye sorgulayarak Tanrı'ya “*Keşke İsmâil önünde yaşasa*” demiştir.⁶⁸ Tanrı, anlaşmayı Sara'nın oğlu üzerinden yapacağını, İsmâil'in de on iki prence baba olacağını haber vermiştir.⁶⁹ Tora İsmâil'in hayatını on üç yaşından sonra anlatmaktan vazgeçer ve direk İshak'ın doğumuna geçer.⁷⁰

İbrâhim 100 yaşına geldiği zaman Tanrı'nın sözü yerini bulmuş, İshak dünyaya gelmiş⁷¹ ve doğduğu güne de Yahudi geleneğine göre *Roş Aşana* denmiştir.⁷² İbrânicce ‘‘Güldü’’⁷³ anlamına gelen İshak, İbrâhim'in Sara'dan olma oğlu ve ataların ikincisidir.⁷⁴ İshak'ın sütten kesilmesinden dolayı yapılan şölende İsmâil'in İshak'la alay ettiğini gören Sara, durumu İbrâhim'e haber vermiştir.⁷⁵ Hacer ve İsmâil'in evden gönderilmesini isteyen Sara'ya nasıl karşılık vereceğini bilemeyen İbrâhim, Tanrı'nın da emriyle onları evden göndermiştir.⁷⁶

Bunun üzerine İbrâhim sabah erkenden uyanmış ve Hacer'in omzuna İsmâil'i koyarak ekmek ve bir tulum su ile evden göndermiştir. Yola koyulan Hacer de oğluyla birlikte Beer-Şeva⁷⁷ çölüne doğru amaçsızca dolaşmaya başlamıştır.⁷⁸ Tulumdaki su bitince İsmâil fenalaşmıştır. Bunun üzerine de Hacer onu, ölümünü görmemek için, çalı kenarına bırakıp uzaktan ağlayarak ölümünü izlemiştir. O anda ağlayan Hacer ve İsmâil'in sesini duyan Tanrı melek göndererek Hacer'e su kuyusu göstermiştir. Kana

⁶⁷ Yaratılış 17: 1-2.

⁶⁸ Yaratılış 17: 15-17.

⁶⁹ **Sefer Ha Yashar**, 17: 6, 41.

⁷⁰ Sarna ve Sperling, “Abraham”, **EJ**, I, 282.

⁷¹ **The Interpreter's Bible**, I/15-16, 614.

⁷² Tora ve Aftara, I, s. 139.

⁷³ Tora ve Aftara, I, s. 139.

⁷⁴ Sarna Nahum M. ve Sperling David S. “İsaac”, **EJ**, edt. F. Skolnik - M. Berenbaum, IIInd edition, Volume X, Jerusalem 2007, 32.

⁷⁵ Graves ve Patai, s. 223; Yaratılış'a göre İsmail şölen'de İshak'a ok fırlatmaya kalkmış ve Sara buna son anda müdahale ederek, İshak'ın geleceğinden endişe ettiği için durumu İbrahim'e haber vermiştir. Tora ve Aftara, I, 138.

⁷⁶ **Jubilees**, XVI/6, s. 119.

⁷⁷ Beer-Şeva, Gerar'ın yaklaşık 45 km. doğusundadır. Tora ve Aftara, I, 140.

⁷⁸ Graves ve Patai, s. 224.

kana sudan içen anne ve oğul oradan kalkıp paran çölüne doğru gitmiştir. Usta bir okçu olan İsmâil'e annesi Mısırlı bir eş almış ve onlar çölde yaşamaya başlamıştır.⁷⁹

1.2.1.4. Kurban Emri'ne İtaat

Şimdiye kadar tüm sınavları geçen İbrâhim için en mühim ve çetin sınav, kurbandır. Bu bölüm *Abravanel*'e göre, Yahudi'nin şartlar ne kadar zor olursa olsun Tanrı'ya hizmet etmekte kararlı oluşunun, oldukça çarpıcı bir örneğidir.⁸⁰ Çünkü diğer sınavları aşan İbrâhim, bu sınava gelince oldukça zorlanmıştır.⁸¹ Midraş'a göre Tanrı'nın sürekli İbrâhim'i denemesinin sebebi, mucizeler ile zaferler verdiği İbrâhim'in kendisi için neler yapacağını görmek istemesinden kaynaklanmaktadır.⁸²

Tanrı İbrâhim'e bir gece “*Oğlunu, tek sevdiğini – İshak'ı – al ve Moriya*⁸³ *bölgesine git. Onu bana, (oradaki) dağlardan sana söyleyeceğim birinin üzerinde, tamamen yakılan kurban olarak getir*” Dedi.⁸⁴ Midraş anlatımına göre sınavı yerine getirecek olan İbrâhim'in içindeki tek endişe bu durumu eşi Sara'ya nasıl söyleyeceğini kestirememesiydi. Gece vakti bir süre oğlunun uyuyuşunu izleyen İbrâhim, onu kaldırmış ve durumu anlatmıştır. Buna anlayış gösteren İshak o gece annesine sarılmıştır.⁸⁵

Sabah erkenden hazırlık yapan İbrâhim Oğlu İshak'ı ve Eliezer ile İsmâil'i de alarak yola koyuldu.⁸⁶ Üç gün gittikten sonra Moriya'ya ulaşan İbrâhim, tüm yakmalıkları ayarladı ve Oğlu İshak'ı yatırdı. Tam bıçağı İshak'ın boynuna dayamıştı ki Melek ona durmasını söyledi ve ona boynuzları çalılıklara takılan koçu gösterdi. İbrâhim, koçu alıp Tanrı'ya kurban etti ve inşa ettiği tapınakta tapındılar.⁸⁷ İbrâhim bu yerin adını *A-do-nay Yire* koyup “Tanrı bu dağda görünecek” dedi.⁸⁸ Kurban emrini

⁷⁹ Yaratılış 21: 15-20. Hirsch'e göre Beer-Şeva İbranice ‘yedi’ anlamındaki Şevva'dan gelmektedir. Böylelikle yemin eden bir kişi kendisini, Yaratılış'ın yedi günü boyunca yaratılan her şeye karşı sorumlu kılmış olur. Tora ve Aftara, I, 145.

⁸⁰ Tora ve Aftara, I, s. 145.

⁸¹ Van Seters, “Abraham”, I, 15.

⁸² Weissman, s. 205.

⁸³ Moriya, Yeruslayim/Kudüstür. Ve Kudüs bugün İsraildedir. Besalel, II, 428.

⁸⁴ Yaratılış 22: 2.

⁸⁵ White, XIII, s. 127.

⁸⁶ **Sefer Ha Yashar**, 23: 20-22, s. 58.

⁸⁷ Graves ve Patai, s. 249.

⁸⁸ Yaratılış 22: 14. Tanrı görece anlamında olan *A-do-nay Yire* önce adıyla Yerusaleyim olan Filistin(kudüs)'tür. Tora ve Aftara, I, 151.

yerine getirmek için İbrâhim ve yanındakiler yola koyulunca şeytan İbrâhim ve İshak'ı caydırmaya çalışıp başaramayınca, Sara'nın kulağına İshak'ın öldüğü vesvesesini vermiş ve onun ölümüne sebep olmuştur.⁸⁹ Bazılarına göre de dönüşte İbrâhim'in yanında İshak'ı gören Sara mutluluktan canını kaybetmiştir.⁹⁰

Kurban olayı gerçekleştiği dönemde Batuel'in kızı Rebeka dünyaya gelmiş ve böylece Sara için bu dünya son bulmuştur. Yani Sara için manevi ölüm gerçekleşmiştir.⁹¹ Ölen Sara Makpela mağarasına gömülmüş ondan sonra İbrâhim yanındakilerle birlikte Beer-Şeva'ya dönmüştür.⁹² Kurban sınavını da atlatan İbrâhim kölesi Eliezer'e İshak'a eş bulmasını ve bu eşin Ken'anlı olmamasını söylemiş ve uyluğuna Eliezer'in elini sokarak yemin ettirmiştir.⁹³ Bunun üzerine yola koyulan Eliezer Batuel'in olduğu köye gitmiş ve onun kızıyla İshak'ın evlenmesini sağlamıştır.⁹⁴

1.2.1.6. Ata İbrâhim'in Ömrünün Son Günleri

İbrâhim geç yaşına rağmen genç bir görünüme sahipti. Hatta öyle ki bazıları onu Oğlu İshak'la bile karıştırıyordu. Bu yüzden Tanrı İbrâhim'in saçlarına aklar düşürmüştü. O günden sonra beyaz saç saygınlık ifadesi olmuştur.⁹⁵ İshak'ın Rebeka ile evlendiği zamanda İbrâhim de yüz kırk yaşında kendisine Ketura adlı yeni bir eş almıştır.⁹⁶ Ondan da Zimran, Yokşan, Medan, Midyan, Yişbak ve Şuah'ı doğurmuştur.⁹⁷ Bazıları onun altıdan fazla erkek çocuğunun olduğunu ve onların

⁸⁹ **Sefer Ha Yashar**, 23: 86, s. 61; Tora'ya göre Sara, Ken'an Ülkesindeki Kiryat Arba'da (Hevron) ölmüştür. Yaratılış 23: 2.

⁹⁰ Tora ve Aftara, I, 152.

⁹¹ Rebeka İshak ile evlenip, Yakup'un neslini sağlayan Anne olarak hikâyede önemli bir yere sahip olmuştur. Zira Ya'kûb ile beraber İsrailoğullarının seçilmişliği soy ile hususileştirilmiştir. Tora ve Aftara, I, s. 155.

⁹² Graves ve Patai, s. 251.

⁹³ Yaratılış, 24: 2-4; İbrânîcesi *yereh* olan uyluk, aslında kalça kemiğidir. Uyluk Tanah'ta özellikle iki anlamda geçer. Birincisi, Ya'kûb hakkında olup "Ya'kûb'un uyluğundan çıkanlar" anlamında *Yotse Yereh Yaakov*'dur. Bu anlatımla Ya'kûb'un zürriyetinden çok, onun 12 oğlu kastedilir. İkinci anlam ise mecâzi olup, ataların yeminleştikleri zaman birbirlerinin uyluklarını tutmasıdır. Çünkü cinsel organ/uyluk, İbrâhim'in Tanrı'yla ahdinin işareti olan sünneti simgelemektedir. Yahudiler bugün bunun yerine Kutsal addedilen nesnelere dokunarak yemin etmektedirler. Ayrıntı bilgi için bkz: Moriya, Yıldız, s. 186-188.

⁹⁴ White, XV, s. 147.

⁹⁵ Graves ve Patai, 257.

⁹⁶ Yıldız, s. 54.

⁹⁷ Yaratılış 25: 1-2; **Sefer Ha Yashar**, 25: 2, 65.

Asurlular ve Afrikalılara ata olduğunu söylemektedirler.⁹⁸ Zira Ketura Nuh'un oğlu Sam'ın soyundandır. İbrâhim'in bu evlilikteki amacı da Nuh'un soyunun devamını sağlamaktır.⁹⁹ Bazıları da onun Hacer olduğunu savunmaktadır. Çünkü İbrâhim Hacer ve İsmâil'i evden gönderdiği zamanda Hacer, yeniden babasının put inanına dönmüş ama sonraları tövbe ederek yeniden Tanrı inancına sahip olmuştur. Bunun üzerine de Tanrı onun adını Ketura diye çevirerek yeniden İbrâhim ile evlendirmiş ve onu ödüllendirmiştir.¹⁰⁰ Zira Ketura kelimesi İbrânce "güzel koku" anlamında olup, Hacer'in temizlenmesini ifade etmektedir.¹⁰¹

İbrâhim bundan sonra sahip olduklarını oğlu İshak'a vermiş ve diğerlerini hediyelerle doğuya göndermiştir. Çünkü onların İshak'ın seçilmişliğine zarar verme ihtimalini önlemek istemiştir.¹⁰² Tora'da daha önce de geçtiği üzere bir kişinin, anlatımdaki olayların gelişimindeki rolü sona erdiği zaman daha yaşamaya uzun yıllar devam etse bile, hayatı, bitmiş varsayılmakta ve yeni karakterler konuya başrol olmaktadır. Burada da İbrâhim henüz yüz kırk yaşında olup yüz yetmiş beş yaşına kadar da yaşayacağı halde ölmüş varsayılmış ve yeni başrollerin hayat hikâyelerine yer verilmiştir.¹⁰³ İbrâhim 175 yaşına kadar huzur içinde yaşamış ve öldüğü zaman İsmâil ve İshak onu Makpela Mağarasına, Sara'nın yanına gömmüştür.¹⁰⁴ Onun vefatıyla da Atalar dönemindeki önemli figür İshak Ata olmuştur.¹⁰⁵

1.2.2. Ata İshak ve Hayatı

Atalar döneminin ikinci karakteri olan İshak'ın hayatı yaratılış kitabında geçmektedir.¹⁰⁶ Onun adı tıpkı İsmâil, Süleyman (Solomon) ve Yûşa (Yeuşe) gibi daha

---

⁹⁸ Yıldız, s. 55.

⁹⁹ Graves ve Patai, s. 257.

¹⁰⁰ Weissman, s. 240.

¹⁰¹ Yıldız, s. 54.

¹⁰² Sarna ve Sperling, "Abraham", I, s. 282; Graves ve Patai, 257.

¹⁰³ Anlatıma göre, İbrâhim yeniden evlenmiş, çocukları olmuş ve ölüp Makpela'ya gömülmüştür. Sonra kısaca İsmâil ve soyunda bahsedilip İshak'ın ve soyunun hayat hikâyesi anlatılmaktadır. Bu Tora'nın sadece bir tarih kitabı olmadığını kanıttır. Zira öyle olsaydı kayda geçirilmesi gereken daha birçok ilginç olaya da burada yer verilirdi. Fakat Tora sadece seçilmiş halkın hayat hikâyeleriyle ilgilenmektedir. Tora ve aftara, I, 175

¹⁰⁴ W. Hughes, "Abrahamic Religions", s. 24.

¹⁰⁵ Yıldız, s. 55; Sarna ve Sperling, "Abraham", I, 282.

¹⁰⁶ Sarna ve Sperling, "İsaac", X, 32.

doğmadan verilmiştir.¹⁰⁷ Yine o, üç ata içinde adı değişmeyen tek atadır.¹⁰⁸ Her ne kadar Tora'da İshak'ın hayatına İbrâhim ve Ya'kûb'unkine nazaran daha az yer verilse de İbrâhim ve Ya'kûb arasında bir köprü görevi görmesi nedeniyle o, önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁹ Nitekim iki oğula sahip olması ve birinin iyiliğin diğerinin de kötülüğün simgesi olmasından dolayı o, hem iyiliğin hem de kötülüğün simgesi olmuştur.¹¹⁰ Bu, İbrâhim Peygamber'in tarihteki ilk tek tanrıci hareketi başlatmış olması, Ya'kûb peygamberin de İsrâiloğullarının kendisiyle tarih sahnesine çıkarak bir toplum haline gelmesi gibi Yahudi tarihindeki önemli dönüm noktalarının ortak noktası olmasından kaynaklanıyor olabilir.¹¹¹

1.2.2.1. Bir Oğul Müjdeleniyor

Krallar savaşının ardından düşmanın kendisinden intikam alabileceği endişesi İbrâhim'in yüreğine düştüğünde Tanrı ona seslenmiş ve ona soyunun çok olacağı sözünü vermiştir.¹¹² İbrâhim, “Çocuksuz olmaya devam ettiğim sürece bana ne vereceksin ki! Evimdeki tek vârisim Eliezer. Çocuk vermediğin sürece evimdekiler ona kalacak” deyince de Tanrı ona, “*Sana ait olanı soyundan biri miras alacak*” demiştir.¹¹³ Tevrat'a göre burada İbrâhim, Tanrı bilincini yaymaya olan bağlılığa sahiptir. O ileriye görerek takipçilerinden hiçbirinin ilahi mirasa layık olmadığını anlamış, bu yüzden de Tanrı'dan çocuk istemiştir. Bunu nasıl anlayacağını soran İbrâhim'e de Tanrı dışarı çıkıp göğe bakmasını, soyunun gökteki yıldızlar kadar çok olacağını söylemiş ve ondan üç öküz, üç keçi, üç koç, bir kumru ve bir güvercin isteyerek gece olunca da ahitlemiştir.¹¹⁴

Tanrı söz vermişti fakat on yıl geçmesine rağmen hala bir çocukları olmuyordu. Ken'ân'da yaşamalarının ilk on yılın bitiminde¹¹⁵, İbrâhim 86 yaşındayken, Sara kısır olduğu için İbrâhim'e, Mısır'dan aldıkları cariye Hacer'i eş olarak sunmuş, Hacer

---

¹⁰⁷ Weissman, s. 164.

¹⁰⁸ Frederick E. Greenspahn, Biblical Literature: “Isaac”, **ER**, by. Lindsay Jones, IInd edition, (1987) 2005, VII, 4544.

¹⁰⁹ Yaratılış 25: 19-20; Yıldız, s. 55.

¹¹⁰ Weissman, s. 166.

¹¹¹ Yıldız, s. 51.

¹¹² Yaratılış, 15: 1.

¹¹³ Yaratılış, 15: 2-4.

¹¹⁴ Graves ve Patai, s. 220.

¹¹⁵ Yaratılış, 16: 3.

hamile kalıp küstahlaşınca da onu evden kovmuştur. Tanrı'nın emri ile eve geri dönen Hacer, hanımı Sara'nın yaptıklarına sabretmiş ve sonunda da İsmâil ile şerefendirilmiştir.¹¹⁶ Kutsal kaynaklar buradan sonraki on üç yıla değinmeden sünnet akdinden ve ardından da İshak'ın doğumundan bahsetmektedir. Çünkü Yahudi literatürüne göre yeni İsrâiloğlu hayatı İshak ile başlayacak olduğundan, İsmâil'in hayatına geçiş dönemi olarak yer verilecektir.¹¹⁷ Öyle ki bazıları İsmâil'in varlığını kabullenmemiş ve hatta İbrâhim'in, İshak'ın doğumunu beklemeden Hacer ile eş olduğu için, Tanrı'nın vaadinin gecikmesine neden olduğunu savunmuşlardır. Çünkü onlara göre İbrâhim Sara'nın sunduğu Hacer ile eş olarak bu sınavda başarısız olmuştur. Bu yüzden de Tanrı onu daha çetin bir sınav olan kurban ile denemiştir.¹¹⁸

İbrâhim 99 yaşına geldiğinde Tanrı ona göründü. Ken'ân ülkesini kendisine vereceğini ve soyunu çoğaltacağını tekrarladı. İbrâhim'in adını da İbrânice Avram'dan Avraam'a değiştirdiğini söyledi.¹¹⁹

Bundan sonra Tanrı İbrâhim'e, anlaşmanın şartı olarak her erkeğin sünnet olması gerektiğini söylemiş ve yanından ayrılmıştır.¹²⁰ İbrâhim sünnet emri ile ilgili öğrencileri Aner, Eşkol, Mamre'ye danışmış sonra kendisini, Eliezer'i, İsmâil'i ve evindeki 318 kişiyi sünnet ederek tanrının emrini yerine getirmiştir. On üç yaşında sünnet olan İsmâil, bu emre sorgusuz itaat ettiğinden dolayı Tanrı onun soyunun ilerde çok iyi konuma gelmesini sağlamıştır.¹²¹ Nitekim ona da oğullar vermiş ve soyunun devamını bu şekilde sağlamıştır.

Sünnetten sonra İbrâhim çadırının önünde otururken gelen üç melek, o gece İbrâhim'in misafiri oldu.¹²² Tevrat'a göre Tanrı, İbrâhim'in insanlığın babası olduğunu göstermek istercesine sünnet sonrası en acılı günü olan üçüncü günde onun neler yaptığını anlatmaktadır. Tanrı o günlerde İbrâhim'in misafir ağırlamak istediğini bilir ve fazlaca sıcaklık vererek çadırının önünden yolcu geçmesini sağlar. İbrâhim'in hevesine karşılık da üç tane melek gönderir.¹²³ Bu melekler rivayete göre *Gavriel*

---

¹¹⁶ Graves ve Patai, s. 224.

¹¹⁷ Sarna ve Sperling, "Abraham", I, 282.

¹¹⁸ Daha ayrıntı için bkz. Patriarchs and Prophets, XIII, s. 123-125.

¹¹⁹ Yaratılış, 17: 1-8; Pasajın devamında Tanrı Sara'nın da isminin Saray'dan Sara olarak değiştiğini ve onun da milletlerin anası olacağını vurgulamıştır. Yaratılış, 17: 15-16.

¹²⁰ Yaratılış, 17: 10-11; **Sefer Ha Yashar** 17: 17-20, s. 42.

¹²¹ Weissman, s. 167-169.

¹²² **Sefer Ha Yashar**, 18: 3-4, 42.

¹²³ Tora ve Aftara, I, 117.

(Cebrail), *Mihael* (Mikail), *Refael*'dir.¹²⁴ Misafir olan melekler Sara'nın bir çocuğu olacağı müjdesini verince yaşlı çift bu habere çok sevinir.¹²⁵ Bu yüzden ona İbrânice "Tanrı güldü" anlamında İshak (Yitshak) adı verilir.¹²⁶ İshak adı aynı zamanda "Yitse Hok Leolam/Dünyada bir yasa olacak" sözcüklerinin baş harfinin kısaltılmasıdır. Bu, İshak'ın tanrısal yasanın verileceği bir ulusun atası olacağı anlamına gelmektedir.¹²⁷

1.2.2.2. İshak'ın Doğumuyla İsmâil'in Ötekileştirilmesi

İshak'ın doğumu Tanrı'nın İbrâhim'in soyunu çoğaltacağı vaadinin ilk aşamasıydı.¹²⁸ Doğduktan sonraki sekizinci gün sünnet edilmesi de onun önemini daha da arttırdı.¹²⁹ Midraş'a göre sünnetin İshak doğumdan önce verilmesinin sebebi, İshak'ın doğumdan itibaren kutsal olmasının istenmesindedir.¹³⁰ İshak'ın doğumu sebebiyle tüm insanlar sevinirken İsmâil bu duruma üzülmüyordu. Birileri mirasın ikiye bölüneceğini söylediği zaman hiddetleniyor ve söylenenleri inkâr ediyordu.¹³¹

İshak'ın sütten ayrılmasından dolayı yapılan şölende Sara İsmâil'in oyun oynar gibi yaparak İshak'a ok attığını görmüş, bundan dolayı Hacer'e çarığı fırlatmış ve bu durumu hayıflanarak İbrâhim'e haber vermiştir.¹³² İbrâhim bu çıkmazdan nasıl kurtulacağını düşünürken Tanrı ona yol göstermiş ve Sara'nın dediklerini uygulamasını söylemiştir. İbrâhim, Hacer ve İsmâil'i evde istemeyen Sara'nın sözünü dinleyerek bir sabah onları yolcu etmiştir.¹³³ Hacer oğlu İsmâil kollarında olduğu halde İbrâhim'in evini terk etti. Beer-Şeva'ya doğru yola koyulan ikilinin suyu bitince Hacer, oğlu İsmâil'i bir çalının arkasına bırakarak oradan uzaklaştı ve ağlayarak onun ölmesini beklemiştir.¹³⁴ İsmâil ve Hacer'in ağlamasını duyan Tanrı da bir melek göndererek onları ölümden kurtarmıştır.¹³⁵ Bundan sonra Hacer ve İsmâil Paran'ın

¹²⁴ Weissman, s. 174; Tora ve Aftara, I, 117.

¹²⁵ Van Seters, "Abraham", I, s. 15; Yaratılış 18: 10.

¹²⁶ F. E. Greenspahn, Biblical Literature: "Isaac", ER, VII, 4544.

¹²⁷ Weissman, s. 198.

¹²⁸ Yıldız, s. 50.

¹²⁹ Sarna ve Sperling, "Isaac", X, 32.

¹³⁰ Weissman, s. 165.

¹³¹ Weissman, s. 199.

¹³² **Sefer Ha Yashar**, 21: 11-15, s. 51.

¹³³ Ginzberg, I, s. 220; Yıldız, s. 51.

¹³⁴ Roger Syren, **The Forsaken First-Born**, ed. David J.A. Clines ve Philip R. Davies, s. 44.

¹³⁵ Graves ve Patai, s. 223-224.

vahşi çölünde yaşamış, İsmâil usta bir okçu olmuştur. Hacer de İsmâil'i Mısırlı bir kız ile evlendirmiş ve İsmâiloğullarının soyuna ata olmasını sağlamıştır.¹³⁶

1.2.2.4. İshak Kurban Ediliyor

İbrâhim'in muhatap olduğu on sınav vardı.¹³⁷ Tanrı şimdi en çetin sınav için İbrâhim'e seslenmiş ve İshak'ı alıp Moriya¹³⁸ dağına gitmesini ve oğlu İshak'ı yakmalık sunu olarak sunmasını emretmiştir.¹³⁹ Yahudi geleneği bu geleneği ‘İshak'ın bağlanması’ anlamında *Aqedah Yitshaq* şeklinde anmaktadır.¹⁴⁰ Tanrı'nın sürekli İbrâhim'i sınamasının sebebi, mucizelerle zaferler verdiği İbrâhim'in kendisi için neler yapabileceğini görmek istemesiydi.¹⁴¹

Sabah olunca tüm hazırlıkları yapan İbrâhim yanına İshak ve iki genci de alarak Moriya dağına doğru yola koyuldu.¹⁴² Üç günlük yolculuğun ardından Moriya dağına vardılar. Tanrı'nın üç gün yol gitmelerini sağlamasının nedeni de İbrâhim'in bu emre itaate aniden karar verdiğinin düşünülmemesi ve belki de kendi içinde nefis müzâkeresi yapması içindir.¹⁴³ Üç günün sonunda uzaktan Moriya dağı görünmüş ve İbrâhim ile İshak oraya gitmek için iki gencin yanından ayrılmıştır. Moriya dağına ulaştıklarında artık İshak da ne olacağını biliyor ve emre sessizce itaat ediyordu.¹⁴⁴ Tam kurban edileceği anda gökten gelen melekler İbrâhim'e engel olmuş ve ona kurban etmesi gereken koçu göstermiştir. İbrâhim çalılıkların arasına takılmış olan koçu almış ve Tanrı için kurban etmiştir. Tanrıya tapınmış ve sonra da o yerin adını *Ado-nay Yire* koyarak oradan ayrılmışlardır.¹⁴⁵ Bundan sonra da İbrâhim, Tanrı'ya itaat ve inancının en üst düzeydeki sınavını geçmiş olarak bir kez daha ve son olarak ilahi vaadi olarak kutsanır.¹⁴⁶

¹³⁶ Weissman, s. 199.

¹³⁷ On sınav için ayrıntılı bkz: Tora ve Aftara, I, 144; **PRE**, XXVI, 31a, s. 187-188.

¹³⁸ Moriya, bir tapınak olup Bet-Amikdaş dağıdır. Burası Beer-Şeva'nın 80 km. kadar kuzeyinde bulunan Yerusalayim'dedir. (Kudüs) Besalel, II, 428.

¹³⁹ Yaratılış 22: 2.

¹⁴⁰ Yıldız, s. 52.

¹⁴¹ Graves ve Patai, s. 205-206.

¹⁴² Bahsedilen bu gencin köle Eliezer ve o gün babasını ziyarete gelen İsmail olduğu düşünülmektedir. **Jubilees**, XVIII/3, s. 122.

¹⁴³ Tora ve Aftara, I, 147.

¹⁴⁴ F. E. Greenspahn, “İsaac”, **ER**, 4544; **Sefer Ha Yashar**, 23: 1-45, s. 57-59.

¹⁴⁵ Yaratılış 22: 11-13.

¹⁴⁶ Yıldız, s. 52.

1.2.2.5. Rebeka ile Evlilik ve Ömrünün Son Günleri

İbrâhim'in yaşı ilerlemişti. İshak Tanrı'nın yasasını kendisinden miras alacak ve soyuna da yayacaktı fakat henüz evlenmemişti.¹⁴⁷ Kurban olayından sonra Batuel'in kızı Rebeka doğmuş ve İshak Ken'ânlı bir kızla evlenmekten kurtulmuştur.¹⁴⁸ Moriya'ya giderken İbrâhim ve İshak'a vesvese veren Şeytan, Sara'ya da İshak'ın öldüğü vesvesesini vermiş ve bu yüzden de Sara üzüntüsünden hayata gözlerini yummuştur.¹⁴⁹ Tevrat'a göre Rebeka'nın doğumunun Sara'nın ölümünden önce anlatılmasının sebebi, güneş doğar, güneş batar prensibindedir. Yeni bir doğum ile başroller değişmiş ve yeni olaylar ve ataların hayatları anlatılmıştır.¹⁵⁰

Tevrat'a göre Sara'nın hayata göz yummasından sonra İbrâhim, Eliezer'in elini kendi uyluğuna sokmuş, İshak'a Ken'ânlı bir kız almayacağına dair yemin ettirmiş ve akrabalarının kızlarından birini alması noktasında söz almıştır.¹⁵¹ Bunun üzerine Eliezer Nahor'un şehri Aram Naarayim'e gitmiş ve İshak'a Batuel'in kızı Rebeka'yı almıştır.¹⁵²

O dönemde Negev'de yaşayan ve kırk yaşında olan İshak Rebeka ile eş olmuş ve böylece annesinin üzüntüsünü hafifletmiştir.¹⁵³ O dönemde Ketura adlı kadınla evlenen İbrâhim de tüm sahip olduğu mirasını İshak'a bırakmış, Hacer ve Ketura'nın oğullarına da hediye vererek doğuya, Paran çölüne, göndermiştir.¹⁵⁴ Bundan sonra da İbrâhim, İshak ve Ya'kûb bir Yeşiva¹⁵⁵ kurup, orada Tanrı'nın varlığı ve emirleri doğrultusunda eğitim vermişlerdir.¹⁵⁶

¹⁴⁷ White, XV, s. 145.

¹⁴⁸ Yıldız, s. 54.

¹⁴⁹ Yaratılış 23: 1-2.

¹⁵⁰ Tora ve Aftara, I, 155.

¹⁵¹ Yaratılış 24: 2-4, 9; İbrâni Mitleri'ne göre de İbrâhim İshak'a Rebeka'yı eş olarak alma fikrine daha önceden sahipti. Söylenceye göre Tanrı İbrâhim'i Moriya dağında kutsadığında, gelininin kardeşi Nahor'un kızı Rebeka olduğunu haber vermişti. Graves - Patai, s. 263.

¹⁵² Nahor'un şehri diye adlandırılan yerin, İbrahim'in kardeşi Nahor'un o dönemde yaşadığı Harran şehri olduğunu söyleyenler yanında, Harran'ın yakınlarında bulunan ayrı bir Nahor şehri olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bunun yanında Raşi'ye göre, Aram Naarayim'in (Nehirler Aram'ı) bu şekilde adlandırılması o bölgenin Dicle ve Fırat arasında kalıyor olmasındandır. Tora ve Aftara, I, 160.

¹⁵³ Greenspahn, "İsaac", ER, 4544.

¹⁵⁴ Ginzberg, I, s. 230.

¹⁵⁵ Bir tür medresedir. İbrâhim ve oğulları orada Tanrı'nın yasalarını öğrenirler. Besalel, III, 783.

¹⁵⁶ Yaratılış, 25: 5-6.

Sara ve Samuel'in annesi Hanna gibi Rebeka da yıllarca çocuk doğuramamıştı.¹⁵⁷ Evlilikleri yirminci yıla girdiği hâlde çocuğu olmayan İshak ve Rebeka Moriya Dağına gidip oradaki Tapınakta Tanrı'ya, çocuk bahşetmesi için, dua etmişlerdi.¹⁵⁸ Edilen duanın ardından Rebeka ikizlere hamile kalmış ama onların verdiği sıkıntıdan da çok rahatsız olmuştur. Başına gelen bu durumu İbrâhim ve İshak'a, günah işlediğini düşünürler diye, söyleyemeyen Rebeka, Sam'ın yanına gitmiş ve ona anlatmıştır. Sam da ikizleri olacağını ve küçük olanın büyük olana galip geleceğini haber vermiştir.¹⁵⁹ Bunun ardından Rebeka ikizlerin verdiği acıya sabretmiş ve doğacakları günü beklemiştir. İkizler dünyaya geldiğinde ilk çıkana kızılımsı renge sahip olduğu için *kızıl* anlamında Esav, sonraki çıkana da Esav'ın topuğunu tuttuğu için, *topuk tutan* anlamında Ya'kûb adını vermişlerdir.¹⁶⁰

İkizler büyüyene kadar birbirlerine benzer hayat tarzı ve karakterde olurken, genç yaşa geldiklerinde aralarındaki fark ortaya çıkmaya başlamıştır. Esav vahşi yapılı, avlanmayı seven, puta tapınan biri olurken Ya'kûb Yeşiva'da eğitim alan, sakin bir fitratta yaşamını sürdürmüştür.¹⁶¹ Behor oğul Esav olmasına rağmen insanlar kutsanmışlığın ona kalacak olmasına razı olmuyor, Esav gibi günahkâr birinin nasıl soya ata olacağını tartışıyorlardı.¹⁶²

Ya'kûb'un geçliğiyle ilgili iki anlatım mevcuttur. Birincisi Esav'ın Behorluğunu satın alması, ikincisi de Berâha'yı çalarak kutsanmışlığı elde etmesi.¹⁶³ Söylenceye göre İshak'ın yaşlılığına yakın zamanda Esav'ı çağırması ve Beraha'yı vermek için kuzu yemeği yapmasının istemesinin ardından anne Rebeka'nın da yardımı ile Berâha'yı Ya'kûb hileyle almıştır.¹⁶⁴ Bundan sonra da Esav'ın vereceği zarardan endişe duyan Ya'kûb, Harran'a, dayısı Laban'ın yanına gitmiş orada yaşamıştır.¹⁶⁵ Tüm bunlar olurken yaşı oldukça ilerleyen İshak da yaşına gelince vefat etmiş ve annesi Sara ve Babası İbrâhim gibi o da Makpela mağarsına gömülmüştür.

¹⁵⁷ Graves ve Patai, s. 272; **Sefer Ha Yashar**, 26: 1-3, s. 66.

¹⁵⁸ **Sefer Ha Yashar**, 26: 6-8, 67.

¹⁵⁹ **Sefer Ha Yashar**, 25: 26-28, s. 66.

¹⁶⁰ Yaratılış, Graves ve Patai, s. 274.

¹⁶¹ **Sefer Ha Yashar**, 28: 19-20, s. 71.

¹⁶² Tora ve Aftara, I, 183.

¹⁶³ Yıldız, s. 87-88.

¹⁶⁴ Yaratılış, 27: 2-28.

¹⁶⁵ **Sefer Ha Yashar**, 29: 14-15, 73.

¹⁶⁶ Aynı mağaraya daha sonra vefat edince Ya’kûb da gömülmüştür. Müslümanlar da üç atayı temsilen buraya üç minare dikmiştir. Bu minarelerden İshak Peygamberi simgeleyen minare zamanla yıkılmışsa da yeniden inşa edilmiş ve böylece ataların anıları yaşatılmaya devam etmiştir.¹⁶⁷

1.2.3. Ata Ya’kûb ve Hayatı

İnişli çıkışlı hayat hikâyesinde birçok ilginç olay sebebiyle İsrâil tarihinin belki de en renkli kişiliği olan Ata Ya’kûb, Yahudi literatüründe İbrâhim ve Musa kadar önemli bir yere sahiptir. Onun hayatı en çok yaratılış kitabında anlatılmış, diğer kısımlarda sadece İsrâiloğulları’nın atası olması hasebiyle yer verilmiştir.¹⁶⁸

1.2.3.1. İkizler’in Doğumu

İshak kurban hadisesinden sonra, 40 yaşına geldiğinde, akrabası Rebeka ile evlenmiş ve annesinin ölüm acısını böylece hafifletmişti.¹⁶⁹ Evliliklerinin yirminci yılında Tanrı dualarını kabul etmiş ve Rebeka hamile kalmıştır.¹⁷⁰ Daha anne karındayken ikizler üstünlük mücadelesi veriyor ve annelerini rahatsız ediyorlardı. Durumu anlayamayan Rebeka, İbrâhim ve İshak’a bundan bahsedememiş, günah işlediğimi düşünürlerse diye endişe etmiştir. Çareyi Sam’a (*Şem*) danışmakta bulan Rebeka, Sam’ın yanına gitmiş ve tüm olanları anlatmıştır. Bunun üstüne Sam ona “*Karnında iki ulus var. İkisi hiçbir zaman aynı anda üstün olmayacak ve küçük olan büyük olana galip gelecek*” demiştir.¹⁷¹ Söylenenlerin ardından ikizlerin doğumunu bekleyen Rebeka, onlardan gelen sıkıntılara sabretmiş ve doğumu beklemiştir.

Esav’ın kötü fitratı daha anne karındayken başlamıştır. Tora’daki Midraş anlatımına göre putperest ortamların yanında geçerken Esav öne geçiyor, manastır önünden geçerken de Ya’kûb öne geçiyordu.¹⁷² Bu itişmenin sebebi de kardeşler

---

¹⁶⁶ Ya’kûb’un behorlu’ğu almasından sonra yirmi yıl daha yaşadı ve 180 yaşında vefat etti. Aaron Rothehoff, “İsaac”, *EJ*, ed. F. Skolnik – M. Berenbaum, IInd ed. Jarusalem 2007, X, 33.

¹⁶⁷ Yıldız, s. 57.

¹⁶⁸ Yıldız, s. 69.

¹⁶⁹ Yaratılış, 24: 67.

¹⁷⁰ *Sefer Ha Yashar*, 26: 9, 67.

¹⁷¹ Yaratılış 25: 23.

¹⁷² Tora ve Aftara, I, 180.

arasındaki ilk doğan olma mücadelesinden kaynaklanmaktaydı. Hatta bu mücadeleye melek ve şeytanlar da karışmış ve Mikâil Ya'kûb'u; Samael de Esav'ı desteklemiştir.¹⁷³ *Gur Arye*'ye göre ise Ya'kûb ve Esav'ın anne karnındaki bu embriyonik mücadelesi kendi kişisel iyi-kötü eğiliminden kaynaklanmamaktadır. Ne de olsa bu dürtüler doğumdan önce mevcut değildir. Bu noktada Ya'kûb ve Esav yaratılışın kozmik kuvvetlerini temsil etmektedirler. Bunlar, kişisel gelişimin normal sürecinin ötesine geçen doğum öncesinde bile var olan kuvvetlerdir.¹⁷⁴ Yine Ya'kûb ve Esav arasındaki bu kavga, insanın kendi içinde kalbi ve beyni arasında yaşadığı çelişkiye benzetilmiştir. Böylece nasıl ki kalp bedeni yönetiyorsa; küçük olan (Ya'kûb) da büyük olanı (Esav) yönetecektir.¹⁷⁵

Doğum zamanı geldiğinde ilk önce Esav doğmuştur. Bu isim İbrânice *Adhmôni* (Adom-Kızıl) kelimesi ile ilişkili olup, ten renginin ya da kıllarının kızıla çalmasından dolayı verilmiştir.¹⁷⁶ Ya'kûb'a ise Esav'dan sonra çıkıp, çıkarken de topuğunu tuttuğu için bu isim verilmiştir. Esav'ın tersine Ya'kûb ile ilgili hep olumlu vasıflar söylenmiş ve sünnetli olduğu, melek Mikâil'in ona destek olduğu, tertemiz doğduğu vs. özellikleriyle rivayet edilmiştir.¹⁷⁷ Midraş'tan alıntı yapan *Raşi*'ye göre Ya'kûb'un ilk doğma isteği yerinde bir istektir. Çünkü o anne rahmine ilk düşen kişidir. Bu durumu "Dar bir tüp alıp içine iki taş atarsak, ilk attığımız son, son attığımız da ilk çıkacaktır" prensibiyle açıklayan *Raşi*'ye göre Ya'kûb'un topuğu tutması haklı bir davranıştır. Çünkü Esav anne karnında bile kurnazlık yapmıştır.¹⁷⁸ Ve aralarındaki bu mücadele doğdukları andan itibaren hem görünüşleri hem de davranışlarıyla kendisini göstermektedir.

Esav ve Ya'kûb genç delikanlı olana kadar birbirlerine benziyorlardı. İshak ve Rebaka da Esav'ın olumsuz tavırlarını çocukluğuna veriyordu. Gençler 15 yaşına geldikleri zaman karakterler iyice oturmuş; Esav ormana Hayvan avlamaya giden bir avcı, Yakup da manastırlarda eğitim almak isteyen sakin fitratlı ve ahlaklı bir delikanlı olmuştu.¹⁷⁹

---

¹⁷³ Yıldız, s.73-74.

¹⁷⁴ Tora ve Aftara, I, 183.

¹⁷⁵ Yıldız, s. 77.

¹⁷⁶ **Sefer Ha Yashar**, 26: 14, 67.

¹⁷⁷ Yıldız, s. 80.

¹⁷⁸ Tora ve Aftara, I, 182.

¹⁷⁹ **Sefer Ha Yashar** 26: 17-20, 67.

1.2.3.2. Ya'kûb Behorluk'u Satın Alıyor

Tanrı İbrâhim'e verdiği Berâha'da *Bene-Yisrael*'e verilecek görevi, İshak'ın çocuklarından sadece birinin üstleneceğini söylemişti. Yani Tora Esav ya da Ya'kûb'dan sadece birisine verilecekti. Esav'ın günahlara meyilli hayatı tüm insanları rahatsız ediyor ve kutsanmışlığın nasıl onun üzerinden olacağını sorguluyordu. Nitekim Esav Behorluk¹⁸⁰ hakkını küçümseyip Ya'kûb'a satacak kadar iradesiz ve günahkârdı. Yine o Ken'ân'lı Hiti milletinden Beeri'nin kızı Yediz'le ve Hiti Elon'un kızı Beşamot ile evlenerek de anne babasının razı olmadığı bir evlilik yapmış ve onları sıkıntıya sokmuştur.¹⁸¹ Hatta söyleneceye göre Tanrı, İbrâhim'in ömrünü Esav'ın bu hallerini görmesin diye beş yıl kısa tutmuştur.¹⁸² Öyle ki İbrâhim'in vefatından sonra İshak oğullarını Sam ve Eber'in yanına Tanrı'nın yasalarını öğrensinler diye göndermek istediğinde Ya'kûb kabul ederken, İshak gitmemeyi tercih etmiştir.¹⁸³ Ya'kûb'un gençliğine dair iki önemli olay kaydedilir. Esav'ın ilk doğum hakkını satın alması; diğeri de babasından kutsanmışlığı çalmasıdır. Bu durum da iki kardeş arasındaki seçilmişlik çatışmasını ifade etmektedir¹⁸⁴ Anlatılana göre İbrâhim'in vefat ettiği yas gününde Ya'kûb mercimek çorbası pişirmiştir. Esav ise sanki hiçbir şey olmamış gibi avlanmaya gitmiş ve dönünce de Ya'kûb'a “Çok acıktım, bana mercimekten ver de karnımı doyurayım” demiştir. Bunun üzerine Ya'kûb, bunu ancak Behorluğu satması şartıyla yapacağını söyleyince Esav “Ne yapayım Behorluğu” demiş ve çorba için onu satmıştır. Burada yoruma göre Esav Behorluğu hafife almıştır ki nitekim Tora'nın pasajlarında da öyle geçmektedir.¹⁸⁵

Buradan sonra Tora direk Ya'kûb'un Berâha'yı almasına geçmektedir. İshak'ın yaşı oldukça geçmiş ve gözleri az görmeye başlamıştır. Ve Ya'kûb'un

---

¹⁸⁰ Behorluk, İlk doğum hakkı olup, babasının mirasını elde etme hakkına sahip öncelikli kişi anlamındadır. Besalel, I, 101.

¹⁸¹ Tora ve Aftara, I, 184.

¹⁸² Graves ve Patai, 275.

¹⁸³ **Sefer Ha Yashar**, 28: 18-19, 71.

¹⁸⁴ “İlk doğan oğul” anlamına gelen Behor, babanın ilk gücünü ifade etmektedir. Ayrıca bu kelime kavramsal olarak, ister tek isterse çok eşli olsun bir babanın doğan ilk oğluna avantajları, fırsatları ve özel hakları vermesini de içerir. Ayrıntı için bkz. Yıldız, 87-88.

¹⁸⁵ Tora ve Aftara, I, 184-185; Behorluğun satın almasında mercimeğin kullanılmasının nedeni, onun tekerlek gibi yuvarlak olması (dünya da yuvarlaktır), ağzının olmaması (yas tutan kişinin konuşmasının yasak olması), mutluluk ve kederi yansıtır. Buradaki keder İbrahim'in vefatını; mutluluk da, Yakup'un behorluk hakkını ele geçirmesini ifade etmektedir. Yıldız, s. 88.

gençliğindeki ikinci önemli olay başlamıştır. İshak oğlu Esav'ı yanına çağırarak ona “*Bak yaşlandım. Ve ne zaman öleceğimi bilmiyorum. Şimdi teçhizatını al –ok ve yayını- ve kıra çıkararak benim için hayvan avla ve bana onu sun. Böylece ölmeden önce ruhum seni mübarek kılacaktır*” demiştir.¹⁸⁶ Bunun ardından Esav denileni yapmak için yola koyulmuştur. Konuşmaları duyan Rebeka hemen olanlardan Ya'kûb'u haberdar etmiş ve Esav yerine kendisinin beraha'yı almasını söylemiştir. Tora'ya göre İkiizlerden küçüğün daha üstün olacağını Sam'dan alan Rebeka davranışında haklıdır. Zira bundan dolayı da endişe duyan Ya'kûb'a “Her lâneti üzerime alıyorum” diyerek destek vermiştir.¹⁸⁷

Rebeka hemen keçi almış, yemeği yapmış ve bir yandan da Ya'kûb'un kılı Esav'a benzemesi için uğraşmış; sonra da Ya'kûb yemeği babasına sunmuştur. İshak da yaşlılığının verdiği göz rahatsızlığı ile Ya'kûb'u Esav zannetmiş ve onu kutsamıştır.¹⁸⁸ Hileyle Berâha'yı alan Ya'kûb, babasının yanından çıktığı esnada Esav gelmiş ve yemeği sunmuştur. İshak ona “Az önce gelen kişiye Berâha'yı verdim” deyince Esav'da Ya'kûb'a karşı bir kin oluşmuş ve “*Babamın ölümü yakındır, O öldüğü zaman, Ya'kûb'u öldüreceğim*” demiştir.¹⁸⁹ Esav'ın Ya'kûb'tan intikam almak için sarfettiği cümleleri duyan Rebeka, Ya'kûb'u hemen Harran'daki erkek kardeşi *Lavan* (Laban)'ın yanına göndermiştir. Bazılarına göre ise Ya'kûb Sam ve Eber'in yanına saklanmış ve orada Tanrı'nın yasalarını öğrenmeye devam etmiştir.¹⁹⁰ Bu, bir yandan Ya'kûb için yepyeni bir dönemi ifade ederken, diğer yandan da kendisine destek olan anne Rebeka'yı uzun yıllar görmeyeceği anlamına gelmektedir.¹⁹¹ Esav da anne ve babasına da kızmış ve karısını alarak altı ay kadar Seir sağlarında yaşamış ve sonra geri Hebron'a dönmüştür.¹⁹² İshak Ya'kûb evden ayrılırken ona, Ken'anlı bir kız ile evlenmemesini, Padan Aram'dan bir kız ile evlenmesini telkin etmiştir. Bunu duyan

---

¹⁸⁶ Yaratılış 27: 2-5.

¹⁸⁷ Tora ve Aftara, I, 199.

¹⁸⁸ Yıldız, 103-104.

¹⁸⁹ Yaratılış 27: 41; “İlk kutsanma” anlamındaki Beraha, Semitik dinler için saygı, övgü, iyi dilek ve maddi menfaat anlamında kullanılmaktadır. Kutsama, bütün dinlerdeki en önemli dini aktivitelerden olup hemen hemen tüm ritüellerin başında yer almaktadır. Yıldız, 98-99.

¹⁹⁰ **Sefer Ha Yashar**, 29: 18-24, 73; Suriye sınırlarının 10 mil kuzeyinde Anadolu'da yer alan Harran/Haran, önceleri, Babillilerin kervan yolu olarak, Babil metinlerinde yer almaktadır. Antik dönemde ise Yahudilik ve İslam açısından önemli bir konum haline gelmiştir. William W. Hallo, “Harran”, **EJ**, ed. F. Skolnik – M. Berenbaum, II ed. Jarusalem 2007, VIII, 343-344.

¹⁹¹ Yıldız, s. 109.

¹⁹² **Sefer Ha Yashar**, 29: 10-11, 72.

Esav da anne babasının gözüne girmek için eşlerine ek olarak İsmâil'in kızı Machalet ile evlenmiştir.¹⁹³ Bazılarına göre o, Nevayot kızı, yani İsmâil'in torunudur.¹⁹⁴

Başka bir anlatıma göre ise İbrâhim'i ölümünden hemen önce İshak ve İsmâil babalarıyla birlikte *İlk Meyveler Bayramı*'nı Hevron'da kutlamışlar ve İbrâhim'in yıllar önce inşa etmiş olduğu sunakta kurbanlar sunmuşlardır. Rebeka ekmek pişirmiş, Ya'kûb da onu İbrâhim'e sunmuştur. İbrâhim ekmeği yediğinde Tanrı'ya şükretmiş ve Ya'kûb'un başını okşarken de ona Ken'ânlı bir kız ile evlenmemesini nasihat etmiştir. Hemen sonra da uzanıp Ya'kûb'u kucaklayarak onun yayını almış ve yedi kez öperek ona nişânesini vurmuştur. Ya'kûb'un iki parmağını alarak gözlerini kapatıp üzerlerine bir örtü çekmiş ve onu düzeltmiştir. En sonunda da huzur içinde hayata gözlerini yummuştur. Bunun üstüne Ya'kûb olanları İshak ve İsmâil'e haber vermiştir. Onlar da İbrâhim'i Makpela'ya gömüp kırk gün yas tutmuşlardır.¹⁹⁵ Esav da Ya'kûb ile aynı soydan geldiği için anne-babasının ona da Harran'dan bir eş bulmasını tavsiye etmeleri mantıklı olabilirdi. Fakat İshak'ın asıl mirasçısı Esav olmadığı için Ya'kûb'a verilen tavsiye ona da verilmemiştir. O ise konuşmalara şahit olmuş ve bunun üstüne Machalet ile evlenmiştir.¹⁹⁶

1.2.3.3. Ya'kûb Harran'da

Beer-Şeva'dan ayrılan Ya'kûb dayısı Laban'ın yaşadığı topraklara gitmiş ve orada uzun süre yaşamıştır. Yolda Esav'ın oğlu Elifaz onu öldürmeye kalkışmış ama tüm mallarını vererek canını kurtarmıştır.¹⁹⁷ Luz şehrine vardığı zaman Tanrı Ya'kûb'a bir vizyonla görünmüş ve "*Ben İbrahim ve İshak'ın Tanrısıyım. Onlar gibi seni de kutsayacak ve bu toprakları soyuna vereceğim. Ben hep seninleyim, kaşına ne zaman düşman çıksa yenilecekler*" demiştir. Bunun üzerine gördüğü vizyona çok sevinen Ya'kûb oranın adını *Beyt-El* koyup yola devam etmiştir.¹⁹⁸ Yolculuğun sonunda Harran'a varmış ve uzun süre dayısı Laban ile birlikte yaşamıştır.¹⁹⁹ Lea ve

¹⁹³ Nevayot, İsmâil'in en büyük oğludur. Tora ve Aftara, I, 213.

¹⁹⁴ **Sefer Ha Yashar**, 29: 30, 74.

¹⁹⁵ Graves ve Patai, 275.

¹⁹⁶ Yıldız, s. 109-110.

¹⁹⁷ **Sefer Ha Yashar**, 29: 31-33, 74.

¹⁹⁸ **Sefer Ha Yashar**, 30: 1-3, 75.

¹⁹⁹ Yıldız, 112.

Rahel diye iki kızı olan Laban'ın küçük kızı Rahel'le evlenmek isteyen Ya'kûb Laban'a "Yedi yıl hizmet edeyim ve Rahel'i bana ver" demiştir. Yedi yıl Ya'kûb için çok kısa geçecek ve Rahel'e kavuşacağı gün tez gelecektir.²⁰⁰ Bunu kabul eden Laban yedi yılın sonunda halkı da toplayıp ziyafet vermiştir. Halk kutlama esnasındaki olaydan haberdar olduğu için sürekli "Heleah" diye bağıırıyordu. O gece Rahel'i aldığı düşünün Ya'kûb, onunla gerdeğe girdiği gecenin sabahında yanında büyük kardeşi Lae'yi görmüştür. Dayısı Laban'a gidip hesabını sorunca Laban, "Büyük kız varken küçük kızı evlenmesi ayıptır. Rahel'i almak istiyorsan yedi yıl hizmet et ve al" diye cevap vermiştir. Ya'kûb bunu da kabul etmiş, yedi yılın sonunda Rahel'i almış ve onu daha çok sevmiştir.²⁰¹ *Josephus*'a göre Ya'kûb Rahel için toplamda on dört yıl çalışmıştır.²⁰²

Bu evliliklerin üstüne Lea Reuven, Şimon, Levi, Yeuda, Yisahor ve Zevulun adlı altı oğul vermiş; Rahel de Yusuf ve Benjamin'i doğurmuştur. Rahel Benjamin'i doğururken ölmüştür.²⁰³ Harran'da yaşadıkları dönemde Tanrı Ya'kûb'a seslenmiş ve "*Bu ülkeyi terket ve babanın olduğu ülkeye geri dön. Yanında ben olacağım*" demiştir.²⁰⁴ Bunun üzerine Ya'kûb Harran'ı terkedip Ken'ân'a yerleşmiş ve İsrâiloğullarının soy tohumunu orada atmıştır.

1.2.3.4. Ata Ya'kûb'un İsrâil'e Dönüşümü ve Son Günleri

Bu bölüm, geçmişteki hatalarından kaçamayan ve onları telafi etmeye çalışan Ya'kûb'un, *Tanrı tarafından seçilmeyi hak edişini* anlatmaktadır. Nitekim Ya'kûb'un İsrâil'e dönüşümü, onun adıyla beraber Yahudi halkının hem tarihine hem de haritasına damgasını vuracaktır.²⁰⁵ Tanrı tarafından Ken'ân'a çağrılan Ya'kûb Abisi Esav ile karşılaşmaktan endişe duymaktadır. Bu yüzden de önden abisine hediyeler göndererek gözünü boyamaya çalışmıştır.²⁰⁶ Bazıları ise Ya'kûb'un Esav'a gönderdiği hediyeleri Behorluğu satın alması olayına benzetmektedir. Çünkü iki kardeş arasındaki

²⁰⁰ Yıldız, 134; Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: **Sefer Ha Yashar**, 30: 13-20, 76.

²⁰¹ **Sefer Ha Yashar**, 31: 1-8, 77.

²⁰² **Josephus**, I, XIX/8, 62.

²⁰³ Yaratılış, 29: 31-35.

²⁰⁴ **Sefer Ha Yashar**, 31: 33-34, 79.

²⁰⁵ Yıldız, 167.

²⁰⁶ **The Interpreter's Bible**, I, 719-720.

husumet hâlâ devam ediyordu ve bu yüzden de Ya'kûb kutsamasını muhafaza etmek için ona hediyeler göndermiştir.²⁰⁷ Tevrat ise Ya'kûb'un abisine dönüşünü hata olarak düşünmektedir.²⁰⁸

Ken'ân'a dönüşleri sırasında Ya'kûb'un isim değişikliği gerçekleşmiş, böylece isim değişikliğiyle gerçekleşen ilâhi kutsama, onun ve soyunun seçilmişliğini mitolojik unsurlarla resmedilmesini sağlamıştır.²⁰⁹ Tora anlatımına göre Yanındakilerle beraber yola koyulan Ya'kûb, geceleme için *Yabok nehri* kıyısına gider. Geceledikleri esnada aniden karşısına çıkan adamla sabaha kadar güreşir. Hatta öyle ki güreşin yeneni belli olmadığı esnada adam Ya'kûb'un uyluğuna elini sokar ve uyluğunu yerinden çıkarır. Uyluklar da sabaha kadar güreşir. Şafak sökerken gitmek için yalvaran adama Ya'kûb sadece kendisini kutsaması şartıyla izin verir. Adam Ya'kûb'u kutsar ve "Tanrı ve insanlarla güreştiği" için ona *İsrâil* adını verir. Gün ağarınca da adını söylemeden ortadan kaybolur. Ya'kûb Tanrı'yla yüzleşmesi ve hayatta kalması anısına oranın adını Peniel/Penuel koyar.²¹⁰ Bunun yanında Ya'kûb'un o gece güreştiği kişinin Tanrı değil de Esav ya da şeytan Samuel olduğunu savunanlar da bulunmaktadır.²¹¹

Bundan sonra Tanrı Ya'kûb'a tekrar görünür ve onu mübarek kılarak adını Ya'kûb koyduğunu ama sadece Ya'kûb olarak değil aynı zamanda İsrâil olarak da anılacağını haber verir. Devamında da kendisini ve soyunu kutsadığını, İbrâhim ile İshak'a vaad edilen toprakları kendisine de vereceğini söyler ve oradan ayrılır.²¹² Ya'kûb'un bundan sonraki hayatı daha zor geçer. Nitekim o yaşamı boyunca oğullarının birinin üvey annesiyle birlikte olarak günaha girmesi, diğer oğlunun da başka oğlunun karsıyla ensest ilişki yaşayarak günah işlemesi ile uğraşmıştır. Belki de bunların dışında Ya'kûb'u en çok üzen Yûsuf'u kaybetmesi ve ona olan üzüntüsüyle de gözlerini kaybetmesidir.²¹³

---

²⁰⁷ Edward M. Curtis, "Structure, Style and Context as a Key To Interpreting Jacob's Encounter at Peniel", JETS, 30/2 (June 1987), 133.

²⁰⁸ Tora ve aftara, 1, 246.

²⁰⁹ Yıldız, s. 174.

²¹⁰ Yaratılış 32: 25-32; Ya'kûb'un İsrâil oluşundaki gelişme için bkz. Yıldız, 181-184.

²¹¹ Yıldız, s. 178.

²¹² Yaratılış, 35:9-12.

²¹³ Atalar dönemi ile ilgili, bilakis Yakup Peygamber'in hayatı için detaylı olarak bkz: Yıldız, *Yahudi ve İslam Literatüründe Hz. Ya'kûb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*.

İKİNCİ BÖLÜM

YAHUDİ DİNİ LİTERATÜRÜNDE İSMÂİL

2.1. DOĞUM ÖNCESİ DURUM

2.1.1. Hacer'in İbrâhim'e Eş Olarak Verilmesi

Yahudi ve Müslümanlar açısından tartışmalı kabul edilen İsmâil'in hayat hikâyesi ve sosyolojik konumu, her iki din mensupları tarafından farklı yorumlanmıştır. Yahudiler İshak'ın doğması ile ekarte edilen, bazen de düşman olarak görülen bir oğul profili çizerken Müslümanlar İsmâil'i, ilk oğul olan ve değişik imtihanları atlatan Salih bir Peygamber olarak kabul etmiştir. Daha annesi hamile kaldığı andan itibaren Yahudiler tarafından ötekileştirilen İsmâil, Yaratılış kitabı'nın 10-22 Pasajlarında yer almış ondan sonra da tarih sahnesinden silinmiştir.

Hayatının Harran döneminden itibaren imtihanlara maruz kalan İbrâhim, Tanrı'nın "Ken'ân topraklarına git" demesinden sonra yanına Sara, Lut ve hizmetkârlarını alarak güneye yolculuğa başlamıştır.²¹⁴ Şekem'e²¹⁵ yerleşmiş, çadırını da Beyt-El ile Ai²¹⁶ kentleri arasına kurmuş ve çocuklarıyla orada yaşamıştır. Tevrat'ta Şekem'de yaşarken kıtlıktan dolayı Mısır'a inmek zorunda kalan İbrâhim'in karısı Sara'ya, "*Senin güzel görünümlü bir kadın olduğunun farkındayım. Mısırlılar seni görünce, benim eşim olduğunu anlayıp beni öldürecek, seni ise hayatta bırakacaklardır. Lütfen kardeşim olduğunu söyle. O zaman senin uğruna bana iyi davranacaklardır ve senin sayende yaşamım kurtulacaktır.*" dediği yazmaktadır.²¹⁷

Midraş'a göre Sara'nın büyüleyici güzelliği göz önünde bulundurulduğunda, ahlak dışı yaşamları ile ün salan mısır karşısında, İbrâhim'in "Sara kız kardeşimdir" deme fikri en makul olandır. Zira İbrâhim'in yeğeni Sara'yı kız kardeş olarak tanıtmaya nedeni, o dönemde bir kişinin akrabasını kardeş olarak tanıtmalarının normal

---

²¹⁴ Graves ve Patai, 205.

²¹⁵ Şekem, İbrânice (şehem), Kutsal toprakların orta kesimlerinde yer alan bir şehirdir. Günümüzde Nablus yakınlarıdır. Tora ve Aftara, I, 82.

²¹⁶ *Beyt-El*, Tam anlamıyla Tanrı evi olarak geçen bu yer, Şekem'in 37km. kadar güneyindeki bir şehirdir. Günümüzde ise Yeruşalayim'in (İsrâil) 18km. kadar kuzeyinde bulunan *Beitin* ile özdeşleştirilmiştir. *Ai* ise, *Beyt-El*'den 3.5km. kadar doğuda kalan bir şehirdir. Günümüzde burası *Haiyin* ile özdeşleştirilir. Tora ve Aftara, I, 82.

²¹⁷ **Sefer Ha Yashar**, 15: 4-6, s. 36; Yaratılış 12: 11-13.

karşılanmasından dolayıdır da. Nitekim İbrâhim Lut'u da kardeşi olarak tanıtmıştır.²¹⁸ *Rabban'a* göre ise İbrâhim böyle davranarak Sara'yı tehlikeye atmış ve günah işlemiştir.²¹⁹ Başka bir görüşe göre de İbrâhim'in bu şekilde davranmasının sebebi, ya Mısır'ı dışlayıp zenginliklerinden faydalanmak ya da Tanrı'nın bu şekilde davranmasını emretmesiydi. İkinci görüşü destekleyenler, Hacer ve İsmâil'in evden gönderilmesini de Tanrı istemişti diye yorumlamaktadır.²²⁰

İbrâhim Mısır'a geldiği zaman, Mısırlılar, kadının güzelliğini gördüler.²²¹ Rivayete göre İbrâhim Sara'yı bir sandığa saklamış ama şehrin girişindeki muhafızlar şüphelenip sandığı açınca Sara'yı görmüşler ve hemen dönemin firavunu Paro'ya durumu haber vermişlerdi.²²² İbrâhim de Paro'nun kendisine zarar verme endişesine binaen Sara'nın kız kardeşi olduğunu söylemek durumunda kalmıştır. Nitekim İbrâhim ve yanındakileri Sarayına alan Paro, Sara'dan dolayı İbrâhim'e iyi davranmış ve ona koyunlar, öküzler, sürüler ve köleler hediye etmişti.²²³ Firavun'un kendisiyle birlikte olması için Sara'ya istediği kadar altın ve gümüş vermeyi teklif etmesi, Yûsuf'un yaşadığı dönemde İsrâillilerin Goşen'e yerleşmesine izin verildiği ve Mısır'dan çıkış anında Mısırlıların mallarının ellerinde alındığını konu alan bir Midraş anlatımıdır. Firavun'un Sara'ya eşlik etmesi için Hacer'i onlara hediye etmesi onun Mısır menşeli olduğunu açıklama amacını taşır.²²⁴

Tanrı, Sara ile birlikte olmak isteyen Paro'yu ve sarayını ciddi yaralarla vurdu. *Rabbi Joshua, son of Korchah*, Paro'nun hatasından dolayı Tanrı'nın sarayına zarar vermesini "Hastalıklara boğdu" olarak tercüme etmektedir. Çünkü buradaki veba ölüm acısına benzetilmiştir.²²⁵ Bunun ardından Paro, İbrâhim'e başına gelenlerin ne anlama geldiğini sormuş ve gerçeği öğrendiği zaman da İbrâhim'i sahip olduklarıyla birlikte şehirden çıkarmıştır.²²⁶ Tevrat'ın belirttiğine göre Paro, İbrâhim'deki mucizevi hali fark etmiş ve kızı Hacer'e, "Sarayımda prenses olarak yaşayacağına İbrâhim'in

---

²¹⁸ Midraş'ın dediklerine daha ayrıntılı bakmak için bkz: Tora ve Aftara, I, 85; Sarna ve Sperling, "Abraham", EJ, s. 285.

²¹⁹ Yaratılış 13: 8, 14: 14.

²²⁰ Van Seters, "Abraham", I, 14.

²²¹ Yaratılış 12: 14.

²²² **Sefer Ha Yashar**, 15: 7-9, s. 36.

²²³ Graves ve Patai, s. 205-206.

²²⁴ Graves ve Patai, s. 207.

²²⁵ **PRE**, XXVI/31a, s. 189.

²²⁶ Yaratılış, 12: 17-20.

yanında cariye olarak yaşa” demiş ve kızını İbrâhim ile göndermiştir.²²⁷ *Josephus* ise buna abartılı bir yorum getirerek İbrâhim’in Mısır halkına aritmetik ve astronomi öğrettiğini, Mısırlıların da İbrâhim’den aldığı bu ilimleri Yunanlılara öğretip medeniyetlerini yükselttiklerini belirtmektedir. Dönemin kralı bu yüzden de İbrâhim’e zarar vermeden şehirden uğurlamış ve ona kızı Hacer’i de hediye etmiştir.²²⁸

Raşi’ye göre de Paro gerçeği anlayınca, İbrâhim ve ailesini şehirden çıkartmış ve İbrâhim’deki olağanüstü halleri anladığı için de kızını ona hediye etmiştir. Rivayete göre Paro’nun İbrâhim’e zarar verebilecekken bunu yapmamasının nedeni, Tanrı’nın onu günah işlemekten alıkoymasıdır.²²⁹ Aynı zamanda o, Mısır halkının ahlaksızlıklarını bildiği için İbrâhim ve yanındakilerin şehirden çıkmasını daha uygun bulmuştur.²³⁰ Burada yine Sara’ya eşlik etmesi için Hacer’in onlara verildiğinin söylenmesi de, Hacer’in Mısır menşeli olduğunu açıklama amacını taşımaktadır.²³¹ Yanındakilerle birlikte Mısır’dan ayrılan İbrâhim tekrar Gerar’da yaşamaya devam etmiştir.²³²

2.1.2. Tanrı’nın İbrâhim ile Ahitleşmesi ve Sünnet Emri

İbrâhim, Sara, Lut ve beraberindekilerle Mısır’dan yola koyulmuş, Negev’e²³³ kadar gelip oraya çadırlarını kurmuş ve daha önce yapmış olduğu sunakta Tanrı’ya dua etmişlerdi. Bir süre sonra İbrâhim’in sürüleri ile Lut’unkiler arasında sürtüşme meydana gelince İbrâhim Lut’a, “Seninle benim aramda ve benim çobanlarımla seninkiler arasında lütfen sürtüşme olmasın. Ne de olsa biz kardeş kişileriz. İşte tüm ülke önünde. Lütfen benden ayrıl. Sola gidersen sağa, sağa gidersen sola gideceğim” demiştir.²³⁴ Başını kaldıran Lut Ürdün’e doğru bakmış, oraların daha sulak ve geniş mera alanlı olduğunu görmüştür. Lut orada Sodomlularla yaşamayı tercih etmiş ve oraya yerleşmiştir.²³⁵

²²⁷ Tora ve Aftara, I, 87; **Pirde de Rabbi Eliezer**, trans. Gerald Friedlander, Kegan Paul T.T.&Co.Ltd., London 1916, XXVI, s. 190.

²²⁸ Yıldız, s. 47.

²²⁹ White, XI, s. 108.

²³⁰ Tora ve Aftara, I, 87.

²³¹ Graves ve Patai, 208.

²³² Tora ve Aftara, I, 88.

²³³ Negev için bkz, https://tr.wikipedia.org/wiki/Necef_Çölü

²³⁴ Yaratılış 13: 1-8; Yıldız, s. 47-48.

²³⁵ **Sefer Ha Yashar**, 15: 44-46, s. 38.

Yaratılış kitabında İbrâhim'in Lut'tan ayrıldıktan sonraki hayatı, tamamen seçilmişlik ve Tanrı'yla ahitleşme inancına dayalı olarak anlatılmıştır.²³⁶ Nitekim bundan sonra Tanrı İbrâhim'e yeniden görünmüş ve “Gözlerini kaldır ve bulunduğun yerden kuzeye, güneye, doğuya ve batıya bak. Çünkü bu gördüğün tüm ülkeyi sonsuza kadar sana ve soyuna vereceğim. Soyunu toprağın tozu gibi yapacağım. Öyle ki, eğer bir kişi toprağın toz zerrecelerini sayabilirse, o zaman soyun da sayılabilecektir. Kalk, ülkeyi enine boyuna dolaş; çünkü onu sana vereceğim” demiştir.²³⁷ Bunun üzerine İbrâhim de Hevron'daki Mamre düzlüğüne gelerek burada oturmuş ve orada bir sunak inşa ederek Tanrı'ya adıyla dua etmiştir.²³⁸

İbrâhim diplomaside bilge, savaşta cesur ve yetenekliydi. Yaşadığı yerin yöneticisinin üç kardeşi onunla ittifak yaptılar. Çünkü ülke zorbalık ve zulümle doluydu. Bir süre sonra bu ittifaktan yararlanma fırsatı doğdu. O dönemde Ela'm kralı Kedorlaomer Ken'ân'ı ele geçirip kendisine buğzedenlerin üzerine yürüdüğünde yeğeni de esir alınmıştı. Haberi alan İbrâhim ittifak kurduğu Eşkol, Mamre, Aner'in de yardımını ve üç yüz on sekiz askeriyle düşman üzerine yürüdü. Dan'a²³⁹ kadar geldi ve zafer coşkusuyla sarhoş oldukları bir gece düşmanları mağlup etti.²⁴⁰ Lut ve beraberindekileri de kurtararak Hevron'a geri döndü.²⁴¹ Bu *Krallar Savaşı*'ndan sonra İbrâhim, *Asil savaşçı* olarak anılmaya başlandı.²⁴²

Zafer elde eden İbrâhim'in içinde büyük bir endişe vardı. Çünkü Edomlular savaşın intikamını almak isteyecekti ama İbrâhim'in bir oğlu yoktu ve vaat edilen topraklara da henüz kavuşmamıştı.²⁴³ Bundan sonra Tanrı bir vizyonla göründü ve ona korkmamasını, ödülünün büyük olacağını söyledi.²⁴⁴ Henüz bir oğlunun olmadığını ve mirasının evdeki Eliezer'e kalacağını ifade eden İbrâhim'e Tanrı, “*Mirasçın o olmayacak! Sana ait olanı senin vücudundan çıkacak biri miras alacak. Gökyüzüne bir bak, sayabilirsen, yıldızları say. İşte soyun böyle kalabalık olacak*” dedi.²⁴⁵

---

²³⁶ Yıldız, s. 48.

²³⁷ Yaratılış 13: 14-17.

²³⁸ **Sefer Ha Yashar**, 15: 47, s. 39.

²³⁹ Dan, Kutsal toprakların kuzey ucunda, Hula Gölü'nün 23 km. Hevron'un ise 230 km. kadar kuzeyinde bulunan bir şehirdir. Tora ve Aftara, I, 96.

²⁴⁰ White, XII, s. 112-113.

²⁴¹ **Sefer Ha Yashar**, 16: 19, s. 40.

²⁴² Sarna ve Sperling, “Abraham”, **EJ**, I, 281.

²⁴³ White, XII, s. 115.

²⁴⁴ Yaratılış 15: 1.

²⁴⁵ Yaratılış 15: 4-5.

Bazıları da Tanrı'nın İbrâhim'i göğe çıkararak "Yıldızlara bak, soyun işte böyle çok olacak" dediğini savunmaktadır.²⁴⁶ Pasajda geçen *Sana ait olanı senin soyundan biri alacak* cümlesi, Yahudi din kültürünün başlangıcı olarak kabul edilen İbrâhim'in ahitleşmeyle, bu dinin iki önemli karakteristiği dini söylemdeki yerini almış olmaktadır: Yahudi halkının seçilmişliği ve vaat edilen topraklar...²⁴⁷

İbrâhim burada Tanrı bilincini yaymaya olan bağlılığa sahiptir. Zira İbrâhim ileriye görerek takipçilerinden hiçbirinin bu ilkeye bağlı olamayacağını görmüş ve bu yüzden de Tanrı'dan evlat talep etmiştir.²⁴⁸ İbrâhim bunu nasıl anlayacağını sorunca da Tanrı ona "*Benim için üç deve, üç keçi, üç koç, bir kumru ve bir güvercin yavrusunu al*" dedi.²⁴⁹ Denileni yapan İbrâhim hayvanları ikiye bölüp birbirine bakacak şekilde dizdi. Akşam oluncaya kadar yırtıcı hayvanlar ona zarar vermesin diye başında bekledi.²⁵⁰ Yaratılış'ta Tanrı'nın İbrâhim'e *Erets-yisrael*'i (Filistin) kendi soyuna vereceğini dedikten sonra İbrâhim'in bunu nasıl anlayacağını sormasının nedeni, soyundan gelenler günah işledikleri zaman Tanrı'nın onlara kutsal topraklarda oturmasına müsaade etmeyeceğinden korkmasıydı. Çünkü Tanrı İbrâhim'i derin bir uykuya daldırarak uzak gelecekte soyunun başına gelecek olan sürgünü göstermişti. Düşünde çocuklarının topraklarından sürülüp dört farklı yere sürüldüğünü; önce Bâbil, sonra Med'e, oradan Yunan'a ve son olarak da Roma'ya, gören İbrâhim endişe duymuştu. Tanrı da ona güvence olarak kurban akdini günahlarına bağışlanma vesilesi olarak verdi. Yine farklı kurbanlar belirleyerek de ilerde nasıl kurban keseceğini göstermiştir.²⁵¹

Güneş batıp zifiri karanlık çöktüğünde birden kesik parçaların arasından dumanla tüten bir ocak ve yanan bir meşale geçti. Tanrı İbrâhim'e, "İleri yaşa gelip öldüğünde çocukların gurbette birer yabancı olacak ve yaşadıkları ülkenin efendisine köle olacaklar. Dört yüz yıl sonra senin soyuna kölelik yaptıran ulusu cezalandıracağım. Sonra soyun oradan büyük bir mal varlığıyla çıkacak. Soyunun dördüncü kuşağı buraya tekrar gelip bir zamanlar atalarının olan bu topraklara yeniden

---

²⁴⁶ Graves ve Patai, s. 218.

²⁴⁷ Yıldız, s. 49.

²⁴⁸ Graves ve Patai, 220.

²⁴⁹ Yaratılış 15: 9.

²⁵⁰ Graves ve Patai, s. 217.

²⁵¹ Rabbi Moshe Weissman, "**Midraş Der Ki**", çev. Liliale Zerbib (Kazes), Gözlem Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 159-160; **Jubilees**, XIV/6, s. 103

sahip olacaklar” dedi.²⁵² O gün Tanrı İbrâhim ile anlaşma yaptı ve Mısır’daki nehirden Fırat nehrine kadar olan bu ülkeyi İbrâhim’in soyuna verdiğini söyledi.²⁵³ Hayvan cesetleri arasında yapılan antlaşmayı konu alan bu mit, MÖ 6. Yy.da Kudüs’te hâlâ varlığını koruyan bir İbrâni ritüeline dayanak teşkil etmektedir. İbrâni kutsal metinlerinde anlaşma yapılmaz, kesilirdi. Buna göre anlaşma yapan iki kişiden anlaşmayı kesen kişi, parçaları ayrılan hayvanın cesedinin kanını bedenine sürerdi. Yine tapınaklarda da sunakta kurban edilen hayvanların kanı, -anlaşmanın kanı- yemin edenlerin bedenlerine serpilirdi. Burada bahsi geçen ve günümüz İsrail’inin amblemi olan Güvercin, sık sık kaya ve mağaralarda yaşamını sürdürmesiyle İsrâiloğullarını temsil ederken; Göçebe yaşayışıyla tanınan Kumru da İsmâiloğulları ve soyunu temsil etmektedir.²⁵⁴

2.2. İSMÂİL’İN DOĞUMU

2.2.1. Hacer’in Hamile Kalması

Yaratılış kitabının ilk bölümünde odak nokta İbrâhim, Sara, İshak, Hacer ve İsmâil’dir. Hacer’in yeri ise İsmâil’e göre daha azdır. Çünkü burada asıl olan Hacer’e nazaran İsmâil’dir.²⁵⁵ Mısır’dan çıkarken hediye olarak verilen Hacer, Sara’nın çocuğu olmayınca, Sara tarafından, İbrâhim’e eş olarak sunulmuştur.²⁵⁶

Midraş’a göre Tanrı’nın Sara’ya çocuk vermemesinin nedeni, onun duayı az etmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir neden de Tanrı’nın doğacak olan çocuğun putperest atalardan geçmiş kişilerin soyundan temizlenmesini istemesindedir. Nitekim yıllar sonra çocuk sahibi olduğunda, Sara’nın atalarında olan kötü özelliklerden hiçbiri İshak’ta yoktu. Hikâyeye göre, on yıldır Filistin topraklarında İbrâhim ile yaşayan ve kısır olduğunu anlayan Sara ona şu hikâyeyi anlattı: “Tsidon şehrinde on yıldır evli olup çocuğu olmayan bir çift vardı. Bunlar Rabbi Şimon Bar Yohay’a gidip boşanmalarının uygun olup olmadığını sordu. Rabbi Şimon onlara ‘Evlenirken kutlama

²⁵² Tanrı’nın cezalandıracağını bahsettiği kavimler arasında İsmail’in soyu Edomlular da bulunmaktadır. Graves ve Patai, s. 217-218.

²⁵³ **Jubilees**, XIV/7-8, 103; Pasajda geçen Mısır’daki Nehir için bazıları Nil nehri olduğunu, bazıları da Şihur ırmağı olduğunu söylemektedir. Fakat bu iki görüş de zayıf bulunmuştur. Bu nehir şimdilerde ise Kutsal toprakların sınırında, günümüzdeki Süveyş Kanalı’nın 165 km. kadar doğusundaki Wadi el Ariş ile anılmaktadır. Tora ve Aftara, I, 105.

²⁵⁴ Graves ve Patai, s. 219-220; **PRE**, XXVIII/32n, s. 198.

²⁵⁵ Ed Noort, *Created in the Image of the Son: Ishmael and Hagar*, ss. 33-34.

²⁵⁶ **Sefer ha yashar**, 40/41; Graves ve Patai, 223.

yapıyor ve envâi çeşit yemeklerle ziyafet veriyorsunuz. Şimdi boşanırken de aynı ziyafeti verin ve boşanın' öğüdünü verdi. Bunun üzerine kadın denileni yaptı. Yemek sırasında adam ona, babasının evine giderken kendisi için değerli olan şeyleri yanında götürebileceğini söyledi. Bundan sonra yemek yerken şarap içmekten sarhoş olan adam sabah uyanığında kendisini karısının babasının evinde buldu. Şaşkınlık içinde olan adam karısına neler olduğunu sorunca da kadın, 'Benim için değerli olanı yanımda götürebileceğimi söyleyen sen değil miydin! İşte bu hayatta benim için en değerli olan şey, sensin!' dedi. Bundan sonra Şimon o çift için dua etti ve Tanrı onlara bir çocuk verdi" Ve ekledi: "Herkes muska takmamı ya da ilaç içmemi söylerken ben Tanrı'nın bana niye çocuk vermediğini iyi biliyorum. Tanrı benim ona daha çok dua etmemi istiyor. Bu yüzden Hacer benden önce hamile kaldı." Dedi.²⁵⁷

Tora anlatımına göre Hacer hamile kalınca hanımı Sara'yı küçük görmeye başlamış ve kendisini artık Sara'ya bağımlı hissetmemiştir.²⁵⁸ *Midraş*'a göre Sara eve gelen cariyeye karşı her zaman anlayış göstermiş ve ona sahip çıkmıştır. Hatta kendisini ziyarete gelenlere Hacer'in yanına da uğramalarını söylemiş ve ona değer verdiğini bu şekilde belli etmiştir. Fakat Hacer hamile kalınca Sara için, o iyi biri olsaydı Tanrı ona da çocuk verirdi, o görüldüğü kadar iyi biri değildir, diye dedikodulara başlamıştır.²⁵⁹ *Raşi*'ye göre de Hacer hanımı Sara'yı başkalarının yanında da hor görmüş ve "Bu kadar uzun zamandır çocuğu olmadığına göre Sara zannedildiği kadar da dürüst biri değil. Bense hemen hamile kaldım" demiştir.²⁶⁰ Bazılarına göre ise Sara Hacer'e her zamanki gibi davranmakta fakat Hacer büyüyen egosu yüzünden tavırları yanlış anlamaktadır. Nitekim Sara gelen misafirlere bile Hacer'i de ziyaret etmelerini söylerken Hacer, hep zulüm yapıyor düşüncesinde olmuştur.²⁶¹

Bu durumu İbrâhim'e haber veren Sara ona, "*Hepsi senin yüzünden! Cariyemi koynuna ben verdim! Şimdi hamile olduğunu görüp bana saygısızlık ediyor. Tanrı seninle aramızda yargısını gerçekleştiresin.*" demiştir.²⁶² Bunun üzerine İbrâhim, cariyeye dilediğini yapmasını söyleyince Sara, Hacer'e köleliğini hatırlatacak şekilde davranmıştır. Mesela o çarığını Hacer'e fırlatmıştır. Ve ona statüsünü bu şekilde

---

²⁵⁷ M. Weissman, s. 161-162

²⁵⁸ Tora ve Aftara I, 161.

²⁵⁹ M. Weissman, s. 162.

²⁶⁰ Yaratılış, 16: 5.

²⁶¹ Ginzberg, I, 201.

²⁶² Yaratılış 16: 5; **Sefer Ha Yashar**, 16: 27-28, 40.

göstermeye çalışmıştır.²⁶³ *Sefer Ha Yashar*'a göre Sara Mısır'dan alınan köle Hacer'i sevmekte ve kendisini geliştirmesi için çaba harcamaktadır. Fakat o hanımına saygısızlık etmiş, verilen kıymetin değerini bilmemiştir.²⁶⁴ İbrâhim, Sara ve Hacer arasında yaşanan bu karmaşık olayın bir benzerine daha önce bahsettiğimiz gibi Hammurabi kanunlarında rastlamaktayız. Söylenceye göre eğer bir adam prensesle evlenir ve çocuğu olmazsa prenses eşine kölelerinden birini eş olarak sunabilirdi. Fakat o cariye kendini hanımıyla eşit mertebede görürse hanımının onu satmaya hakkı yoktur. Ama dilerse ona cariyeliğini hatırlatacak şekilde davranabilirdi. Nitekim Sara'nın çarığını fırlatması da ona köleliğini anlatma amacındandır.²⁶⁵

Sara'nın kıskandığından bahseden pasajlar muhtemelen Mısırlıların hermonize ettiği temsili bir hikâyedir. Geleneğe göre çocuğu olmayan bir kadın eşine, çocuk doğurması için, hizmetçisini sunması o dönemde yaygındı. Buna örnek olarak da Ya'kûb'un eşi Lea ve Rahel rekabet ederek cariyelerini kocalarına sunmaları verilebilir. Böylece doğan çocuklar da Ya'kûb'un nesline nisbet ediliyordu. Sara da buradaki duruma kendi sebep olmasına rağmen Hacer'in tavrını kabullenememiş ve İbrâhim'e şikâyet ederek, Hacer'e kötü davranmıştır.²⁶⁶ Bazıları ise Sara'nın olumsuz tavrına İbrâhim'in müsaade etmesini, Tanrı'nın dilemesine bağlamaktadır. Tıpkı evden kaçan Hacer'e ulus vaat etmesi ve kuyuyu görmediği zaman da kuyuyu göstermesinde olduğu gibi.²⁶⁷

---

²⁶³ Graves ve Patai, 223.

²⁶⁴ **Sefer Ha Yashar**, 16: 24-25, 40; Bunun yanında Sara zannedildiği gibi İbrahim'e olanları anlatırken hırçın bir tavırla değil, sakin bir tavır takınmıştır. Rivayet'e göre de İbrahim' "Tanrı'nın sana seslendiği günden itibaren yanında oldum. Senin için babamın evini terk ettim ve kız kardeşin olduğumu söyleyerek de canımı tehlikeye attım. Şimdi bu olanlara üzülüyorum. Seninle aramızdaki bu duruma Tanrı yargıçlık yapsın" demiştir; Ginzberg, s. 201.

²⁶⁵ Graves ve Patai, 227; Sarna ve Sperling, "Patriarchs", **EJ**, XIII, s. 81; Hammurabi Çağı (MÖ. 1748–1675): Bu çağ I. Shamshi-Adad'a erişilmesiyle başlayan dönem olarak tanımlanır. Bu şahıs, Asur'un Amurrulu fatihidir. Bu çağ MÖ. 1675'deki Samsu-İluna'nın hâkimiyetindeki Babil devletinin kısmen dağılmasıyla son bulur. Bkz; Jean Bottéro, **Mezopotamya (Yazı, Akıl ve Tanrılar)**, çev. M. Emin Özcan-Ayten Er, Dost Yayınevi, Ankara, 2012, s. 179-207; Bright, s. 250.

²⁶⁶ **The Interpreter's Bible**, I, s. 604.

²⁶⁷ Noort, s. 43.

2.2.2. Hacer'in Evden Kaçması ve İsmâil'in Müjdelmesi

Hanımının zulmüne dayanamayan Hacer evden kaçmış ve vahşi ormanda başıboş gezinmeye başlamıştır. Hacer çölde giderken Şur yolu²⁶⁸ üzerinde bulunan bir su kaynağı başında Tanrı'nın melekleri ile karşılaşmıştır.²⁶⁹ Onlardan biri nereye gittiğini sorduğu zaman "Hanımımından kaçıyorum" diye cevap vermiştir. Diğer melek Tanrı'nın sözleriyle, soyunun çoğaltılacağını ve bolluktan sayılamayacağını haber vermiştir. Üçüncü melek de ona hamile olduğunu ve oğul doğuracağını, adını da İsmâil koymasını söylemiştir. Ek olarak da oğlunun asi biri olacağını ve onun elinin herkese karşı olacağını ama yine de kardeşlerinin üzerinde yaşayacağını haber vermiştir. Yaratılış'a göre İsmâil'in asi olması, çölde yaşayıp avcılıkla uğraşacağı; elinin herkese karşı olması, sürekli hem saldıracağı hem de saldırıya uğrayacağı; tüm kardeşlerinin üzerinde olması da, sayıca üstün olacağı anlamına gelmektedir.²⁷⁰

Kimse bir mülteci olan Hacer'i Tanrı unutmamış ve meleklerle tanıştırmak oğul vereceğini vaat etmiştir. Bu durum Tanrı'nın merhametinden kaynaklanmaktadır.²⁷¹ Burada evden kaçan Hacer, özgürlüğe koşan, sağlam bir bedevi olarak anlatılmaktadır.²⁷² Çünkü Hacer karşısında gördüğü meleklerden hiç korkmamıştır. Zira, o varlıklardan İbrâhim'in evinde sık sık görmekteydi.²⁷³ Hacer melekleri gördüğü kuyuya Tanrı'yı gördüm mü? anlamında *Beer-Lahay-Roi* adını vermiş ve eve dönmüştür.²⁷⁴ Kimine göre rivayette geçen bu kuyu, İshak ile alakalı olup sonradan İsmâil'e uyarlanmıştır. Her ne kadar Hacer ve İsmâil olayının geçtiği yer olarak anılsa da *Beer-Lahay-Roi*, Tanrı'nın Sara'ya İshak'ı müjdelediği yerdir. Müjdelendiği yerin Beer-Lahay-Roi bölgesi, doğduğu yerin de Şab'e olması buna kanıttır. Bu hikâyenin İsmâil'e uyarlanması, muhtemelen, onun da İbrâhim'in oğlu olduğunu vurgulama çabasından kaynaklanmaktadır. Fakat pasaj sonunda İsmâil'in vahşi biri olacağı ve elinin herkesin eline karşı olacağını söylenmesi onun, vaat edilen seçilmiş çocuk vasfına sahip olmadığını kanıtlamaktadır. Bunun yanında Hacer

²⁶⁸ Şur yolu, Akdeniz kıyısından 93 km. kadar güneyde, iyi bilinen bir Mısır'a gidiş yoludur. Tora ve Aftara, I, 106.

²⁶⁹ Graves ve Patai, 223; **Sefer Ha Yashar**, 16: 34, 41; Sarna ve Sperling, "Abraham", **EJ**, I, s. 282.

²⁷⁰ Yaratılış, 16: 8-12.

²⁷¹ Roger Syren, **The Forsaken First-Born**, Sheffield Academy Press, England 1993, 16

²⁷² **The Interpreter's Bible**, I, s. 605.

²⁷³ Weissman, s. 164.

²⁷⁴ Bahsedilen kuyu, Kadeş ile Bered arasındadır bazıları da bu kuyunun zezem kuyusu olduğunu savunmaktadır. Tora ve Aftara, I, 108.

Tanrı'yı görmemiş, sadece duymuştur. Muhatap olduğu varlık da Tanrı değil, teofanidir. Bu yüzden de İsmâil'in adının kelime anlamı Tanrı gördü değil, *Tanrı duydu*'dur.²⁷⁵

Pirke De Rabi Eliezer'e göre İsmâil kelimesinin manevi yorumu ise, Tanrı'nın gelecekte İsmâil'in soyunun İsrâiloğullarına çektireceği acılar sonunda, onların haykırışlarını duyacağıdır. Burada aslında insanlık tarihi kadar eski olan içgüdüye değinilmiştir. Tarih boyunca her insan, her ulus ve her kabile karşısındakini kendisine rakip görmüş ve üstünlük çabasına girmiştir. Burada da Sara ve Hacer, İshak ve İsmâil'in seçilmiş vaat edilen oğul olduğunu ispatlamaya çalışmakta ve böylelikle insan içgüdüsüne dikkat çekmektedir.²⁷⁶ Kimine göre de İsmâil'in vahşi biri olacağı ve elinin herkese karşı olacağını söylenmesi, ilerde Paran çölünde yaşarken onların savaşçı olması gerektiğine vurgu yapmak içindir. Burada aynı zamanda özgür bir medeniyet vurgusu yapılmakta ve böylece de bu medeniyeti, İbrâhim'in soyundan da gelse, Seçilmiş oğul İshak'tan uzak tutmanın hazırlıkları yapılmaktadır.²⁷⁷ Bir rivayete göre de Hacer'e seslenen melek eve gitmezse yok olacağını, giderse de soyunun büyük bir millet yapılacağını haber vermiştir. Bu yüzden de Hacer'e eve gitmekten başka çare kalmamıştır.²⁷⁸

Hacer İbrâhim'in evine dönüp hanımının yaptıklarına sabretmiştir.²⁷⁹ İbrâhim seksen altı yaşındayken Hacer, ona bir oğul doğurmuş ve Tanrı'nın emrettiği gibi ismini de *İsmâil* koymuştur.²⁸⁰ İbrânicesi *Yişmael* olan İsmâil'in doğmasına İbrâhim çok sevinmiştir. Nitekim evlat özlemiyle bekleyen bir baba için bu oğul oldukça sevindiricidir.²⁸¹ Rivayete göre Hacer toplamda dört melek görmüş ve bunların hiçbirinden korkmamıştır. Çünkü İbrâhim'in evinde bunları görmeye alıştı.²⁸² Hacer Tanrı'yı gördüğü su kuyusuna Tanrı'yı gördüm anlamına gelen "Beer Lahay Roi" adını vermiş ve evine dönerek İsmâil'in doğumunu beklemiştir.²⁸³

---

²⁷⁵ **The Interpreter's Bible**, I, s. 605-606.

²⁷⁶ Tora ve Aftara, I, 109.

²⁷⁷ Noort, s. 35.

²⁷⁸ Franxman, s. 139.

²⁷⁹ W. Hughes, s. 22.

²⁸⁰ Yaratılış 16: 15-16.

²⁸¹ **Sefer Ha Yashar**, 16: 36, 41.

²⁸² Weissman, s. 164.

²⁸³ Yaratılış 16: 13-14; Graves ve Patai, s. 223

Dört kişi doğumundan önce adlandırılmıştır: İsmâil, İshak, Süleyman, Yoşeyau (Yûşa).²⁸⁴ İsmâil'in de bu dört kişi arasında sayılması ona büyük bir konuma erişme potansiyelinin verilmiş olmasındandır. Eğer soyundan gelenler kötü eğilimlerini yenmiş olsalardı, Tora'yı almaya hak kazanabilirdi. Ama ava olan arzusunu Tanrı'nın düşmanlarından öç almak için kullanabilecekken o, eşkıya olmayı seçmiştir.²⁸⁵

2.3. SÜNNET AKDI

2.3.1. Sünnet Emrine İtaat

Yaratılış kitabı İsmâil'in doğumundan sonraki on üç yıla değinmez ve direk sünnet anlaşmasına geçer.²⁸⁶ İbrâhim doksan dokuz yaşındayken Tanrı ona görünür ve “*Ben her şeye Kâdir Tanrı'yım. Önümden yürü ve mükemmel ol. Antlaşmamı seninle aramda yapacak ve seni sayıca çoğaltacağım. Birçok ulusun babası olacaksın.*” Der.²⁸⁷ Bu habere çok sevinen İbrâhim, yüzüstü yere kapanmıştır.²⁸⁸ *Râşi*'ye göre *önümden yürü* cümlesi, *sünnet emrimi yerine getirerek bana hizmet et ve böylece de mükemmel ol* anlamındadır.²⁸⁹

Tanrı'dan Sara'nın bir oğul doğuracağını haber alan İbrâhim çok mutlu olmuş ve yüzüstü yere kapanmıştır. Sevinçten yüzüstü yere kapanan İbrâhim'e Tanrı, Adının artık Avram değil, Avraam olduğunu da haber vermiştir.²⁹⁰ Tevrat'a göre Avraam kelimesi Av-aram (Aram'ın babası) isminin kısaltılmasıdır. Zira Aram, İbrâhim'in yaşadığı yerin adıdır. Yeni verilen isim ise “Av-Amon” (Kalabalıkların babası/ Birçok Milletın Babası) sözcüklerinin kısaltılmış halidir.²⁹¹ İbrâhim'in isminin değişmesiyle alakalı rivayete göre, bazı yıldız falcıları İbrâhim'in falına bakmış ve çocuğunun olmayacağını söylemişti. Tanrı İbrâhim'e çocuk vereceği için de ona, “O fal Avram

²⁸⁴ **Sefer ha Yashar**, 16: 36, 41; M, Weissman, s. 165.

²⁸⁵ Weissman, s. 164-165.

²⁸⁶ Thomas W. Franxman, **Genesis and the 'jewish Antiquities' of Flavius Josephus**, Biblical İnstitute Press, Roma 1979, s. 140; Sarna ve Sperling, “Abraham”, **EJ**, I, s. 282.

²⁸⁷ Yaratılış 17: 1-2.

²⁸⁸ **Sefer Ha Yashar**, 17: 16-20, 42; **Jubilees**, XIV/5, 102.

²⁸⁹ Tora ve Aftara, I, 111; **The İnterpreter's Bible**, I, s. 608.

²⁹⁰ **Sefer Ha Yashar**, 17: 19, s.42.

²⁹¹ Tora ve Aftara, I, s.111.

için bakılmış bir fal, o yüzden bundan sonra senin adın Avraam olacak ve bir evlat sahibi olacaksın” demiş ve ismini değiştirmiştir.²⁹²

İsim değişikliğiyle beraber İbrâhim, Mezopotamya’dan çıkıp Ken’ân’ı dolaşırken çevresine aşkın Tanrı’nın varlığını yayan insanlığın babası oldu.²⁹³ Tanrı İbrâhim ile birlikte Sara’nın da adını Saray’dan Sara olarak değiştirmiş ve onu da ulusların annesi yaptığını söylemiştir.²⁹⁴ *Tevrat*’a göre Tanrı’nın İbrâhim’e “Seni büyük bir millet yapacağım” sözünü vermesi, gelecekte İbrâhim’in soyundan pek çok milletin çıkacağına delalet etmektedir.²⁹⁵

Tanrı İbrâhim ve ardından gelen nesline sünnet olmasını emretmiş ve “*Nesilleriniz boyunca, içinizdeki her erkek, soyundan olmayıp evinde doğan ya da parayla satın aldığı her köle, sekiz günlükken sünnet edilecek. Böylelikle anlaşmam vücudunuzda, ebedi bir antlaşma olarak bulunacaktır.*” diyerek de sünneti, aradaki anlaşmanın işareti olarak görmüştür.²⁹⁶

Midraş’a göre İbrâhim, muhatap edildiği sünnet akdinin neden Âdem’e değil de kendisine verildiğini sorunca Tanrı, “Buna sen layık görüldün. Ben kullarımı buna göre ayıracağım” demiştir.²⁹⁷ *Rambam*’a göre Yahudiliği sonradan kabul etmiş ve sünnet olmuş bir kişinin İbrâhim’in soyundan sayılması ve Ataların soyundan geldiğini iddia etmesi, Tanrı’nın İbrâhim’i birçok ulusun babası kabul etmesinden ve sonradan Yahudi olanları da İbrâhim’in soyundan saymasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden sonradan Yahudi olan bir kişi de vaat edilen topraklar için Tanrı’ya teşekkür edebilir. Çünkü o da İbrâhim’in soyundan sayılmaktadır.²⁹⁸

Bununla birlikte kendisi yüz, Sara doksan yaşında olduğu için şaşırmış ve “Keşke İsmâil senin önünde yaşasa” demiştir. Bunun üstüne Tanrı Sara’nın bir oğlu olacağını, adını İshak koymasını ve antlaşmayı onun üzerinden yapacağını söylemiş; İsmâil’i de mübarek kıldığını, soyundan milletler çıkacağını ve on iki prene baba olacağını haber vermiştir.²⁹⁹ *Hirsch*’e göre, İbrâhim Tanrı’nın İsmâil’i reddeden imasını duyunca şoka girmiştir. Ne de olsa İsmâil’i çok sevmektedir ve kendisine verilmiş

²⁹² Graves ve Patai, s. 236.

²⁹³ Graves ve Patai, s. 284; Yıldız, s. 50; İsrail Moses Ta-Shma “Abraham”, *EJ*, I, s. 284.

²⁹⁴ *Sefer Ha Yashar*, 17: 19, s. 42.

²⁹⁵ Tora ve Aftara, I, 112.

²⁹⁶ Yaratılış 17: 10-14; *Jubilees*, XV/9-22, 107 - 108.

²⁹⁷ Weissman, s. 165.

²⁹⁸ Tora ve Aftara, I, s. 111; *Jubilees*, XV/26-29, 110-111.

²⁹⁹ Syren, s. 36; Yaratılış, 17: 17-21.

manevi görevin meşalesini onun taşımasını istemektedir. *Rambam*'a göre ise İbrâhim yeni oğlun doğması ile İsmâil'in yaşamının sona ereceğini düşünmüş ve bu yüzden dileğine, İsmâil'in hayatta kalması "Yaşasa" konusunda bir dua eklemiştir. Ama Tanrı anlaşmayı İshak ile kapacağını bildirmiştir.³⁰⁰ Bu noktada İsmâiloğulları ve Esav anlaşmaya dâhil edilmemekte ve silsile Ya'kûb üzerinden devam etmektedir.³⁰¹

Bunun ardından Tanrı İbrâhim ile Sara'nın adını değiştirmiş, soylarından krallar çıkacağını haber vermiş ve Ken'ân ülkesini soyuna vereceğini yeniden bildirmiştir. İsrâiloğulları vaat edilen bu topraklarda her zaman yaşam mücadelesi vermiş ve Tanrı'nın sözüne sadık kalmışlardır.³⁰²

İbrâhim'in adının değişmesiyle ilgili söylenceye göre, Ata İbrâhim'in hayatını anlatırken bahsettiğimiz üzere, bir gün yıldız falcıları İbrâhim adına fala bakmış ve onun çocuğunun olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Tanrı, "*O Avram için bakılmış bir fal, zira senin soyundan milletler çıkacak ve senin bir oğlun olacak. Bu yüzden bundan sonra adın Avraam olacak*" demiştir.³⁰³ Böylece İbrâhim 'Aram'ın babası" iken bu isim değişikliğiyle birlikte, "Milletlerin babası" olmuştur. Tora'daki Talmud³⁰⁴ yorumuna göre bundan sonra Ata İbrâhim'in "Avram" olarak çağırılması yasaklanmıştır.³⁰⁵ İbrâhim'in burada adının değiştirilmesi, seçilmiş olan İbrâni halkının diğerlerinden ayrıldığını gösterme amaçlıdır.³⁰⁶ *Radak*'a göre, Tanrı'nın İbrahim'e verdiği "Seni milletler haline getireceğim" sözü gelecekte İbrahim'in soyundan birçok milletin çıkacağı anlamına gelmektedir. İsmâil bu söz verildiğinde çoktan doğmuş olduğu için, pasukta ima edilen milletlerin kapsamına girmemektedir. Burada bahsedilen milletler Ya'kûb, Esav ve Ketura'nın doğuracağı çocuklardır.³⁰⁷

Tanrı yapılan anlaşmanın işareti olarak da İbrâhim'e kendisi dâhil evindeki tüm erkekleri ve parayla satın aldıklarını sünnet etmesini emretmiştir.³⁰⁸ Böylece İbrâhim'in soyu putperestlerden ayrılacak ve diğer uluslarla evlilik bağı kurulmayacaktı.³⁰⁹ *Radak*'a göre sünnet derisinin kesimi, eksikliğin tamamlanması ve

---

³⁰⁰ Tora ve Aftara, I, 115.

³⁰¹ **Jubilees**, XV/20-22, 110.

³⁰² **Jubilees** XV/15-19,109; **The Interpreter's Bible**, I, s. 611.

³⁰³ Graves ve Patai, 236.

³⁰⁴ Talmud, Yazılı olan kutsal kitap Tora yanında, sözel olarak anlatılan dökümandır. Besalel, III, 695.

³⁰⁵ Tora ve Aftara, I, 111.

³⁰⁶ **The Interpreter's Bible**, I, s. 611; Syren, s. 40

³⁰⁷ Tora ve Aftara, I, 111.

³⁰⁸ **Sefer Ha Yashar**, 18:1, s. 42.

³⁰⁹ White, XII, s. 116.

günahların bağışlanması için önemli bir ritüeldir.³¹⁰ Pasajda sünnet anlaşması, Kenân'ın İbrâhim'in soyuna verilmesi ve sünnet emrinin birbirini izlemesi İsrâil halkı ile Ken'ân toprakları arasında bir ilişki olduğunu gösterme amaçlıdır. Zira emrin sembolik önemi, kesilen derinin adında da görülmektedir. “Orla” kelimesi genelde “fazlalık deri” ya da “hedefe giden yoldaki engel” olarak tanımlanmaktadır. Yine kişinin işlediği günahlardan dolayı Tanrı yolunda ilerleyememesi de “Orla” kelime ile açıklanmaktadır. Bu nedenle sünnet, insanın Âdem'in günahını işlemeden önceki üstün manevi düzeyine ulaşmasını sağlayabilecek kadar güçlü bir araçtır. Anlatılana göre Âdem sünnetli doğmuş, fakat günah işledikten sonra üreme organını orla derisi kaplamıştır. Bu yüzden bu deri parçası Âdem ile Kutsiyet arasına giren engelin sembolüdür. Bu durumun manevi yorumu da, insan manevi yollarda ilerlemesini engelleyen fiziksel engelleri ortadan kaldırılmalıdır. Bu yüzden de Tanrı sünnet olmayanların canının, halkının arasından kesileceğini söylemektedir. “Canı halkının arasından kesilecektir” cümlesi, bilerek veya isteyerek sünnet olmayı reddeden kimsenin “ruhunun kesilmesi” anlamına gelmektedir. Bu terim kişinin halkın bağlı olduğu manevi kaynakla bağlantısının kesilmesi anlamında olduğu gibi, ruhun gelecek dünyadaki payını kaybetmesi anlamındadır da.³¹¹ Kimine göre ise Tanrı'nın bu emrine itaat edenler, gönül rızası ile etmiştir. Onların tek amacı da Tanrı'nın rızasıydı.³¹²

Tanrı İbrâhim'in yanında Sara'nın da adının İbrânicice *Saray*'dan “Sara” olduğunu ve onun soyundan bir oğul geleceğini haber vermiştir.³¹³ *Raşi*'ye göre Saray kelimesi “Prensesim” anlamında olup bu, Sara'nın sahip olduğu düzeyi İbrâhim'in eşi olmasına borçlu olduğu anlamına gelmektedir. Fakat bu noktadan itibaren statüsünü “tüm ulusların prensesi” olarak değiştirmiş ve adı Sara olmuştur.³¹⁴

---

³¹⁰ Tora ve Aftara, I, 111

³¹¹ Tora ve Aftara, I, 112.

³¹² **PRE**, XXIX/33b, s. 208; Bunca yorumun dışındaki bir başka yoruma göre de, Sünnet ritüeli o dönemde yapılan bir uygulamadır. Tanrı'nın emriyle İbrâhim aracılığıyla özel bir duruma gelmiş ve İsrâiloğulları ile özdeşleştirilmiştir. *The Interpreter's Bible*, I, s. 614; *Sefer Ha Yashar*, 17: 22-23, s. 42.

³¹³ *Sefer ha Yashar*, 17: 19-20, 42.

³¹⁴ *Yaratılış*, 17: 15-16.

2.3.1. Sünnet Emrine İtaat

Emri alan İbrâhim konuyu öğrencileri Aner, Eşkol ve Mamre'ye açmış, sünneti gizli mi açık mı yapalım diye sormuştur. Aner, gizli yapılmasını; çünkü savaşta öldürülen kralların akrabalarının gelip saldırabileceklerini söylemiştir. Eşkol da, bu yaştan sonra Ameliyatın çok tehlikeli olduğunu ve sünnet olmaması gerektiğini söylemiştir. Mamre ise, Tanrı'nın emrini gizlemesinin bir anlamının olmadığını, işlemin açıkça yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine İbrâhim Mamre'yi dinlemiş ve sünneti açıkça yapmıştır. Bu yüzden de Tanrı İbrâhim'e Mamre'nin tarlasında görünerek, Mamre'yi mükâfatlandırmıştır.³¹⁵

Bunun üzerine İbrâhim evindeki tüm erkekleri sünnet etmiş ve İsmâil de 13 yaşında olmasına rağmen itiraz etmeden sünnet olmuştur.³¹⁶ Bu durum onun ileride büyük konumlara gelmesini sağlamıştır.³¹⁷ Bazılarına göre İsmâil sünnet akdine razı olduğu için değil, herkes sünnet olduğu için sünnet olmuştur. Zira tüm sünnet olanlar İbrâhim'in soyu vasfını kazanıyordu. Fakat Sünnet emri İsmâil'in soyu dâhil tüm İsrâiloğullarına gelirken, Ken'ân ülkesi vaadi sadece İsrâiloğullarına gelmiştir.³¹⁸ Eğer bu durum İsmâil'in kutsallığını kapsıyor olsaydı Tanrı "Yahudi akidesine göre sekiz günlükken değil, on üç yaşındayken sünnet edileceksiniz" derdi Akide İshak'ın doğumu ile sekiz günlükken başlayacaktır. Bu yüzden İsmâil bu konunun dışında bırakılmış ve Yahudilerce, İbrâhim için, oğul ve köle arası bir konumdadır.³¹⁹ *İbrâni Mitleri*'ne göre ise İbrâhim'e gelen bu meleklerden Mikâil, İshak'ın doğacağı müjdesini vermiş; İsrâfil, İbrâhim'in sünnet sonrası olan acısını dindirmiş; Cebrâil de Sodom ve Gomorro halkını helak etmiştir.³²⁰

---

³¹⁵ Weissman, s. 167-168.

³¹⁶ **Sefer Ha Yashar**, 18: 1-2, s. 42.

³¹⁷ Weissman, s. 169.

³¹⁸ John Barton and John Muddiman (edt.by.), **The Oxford Bible Commentary**, Oxford University Press, New York, 2007, s. 51-52

³¹⁹ Syren, 39.

³²⁰ Graves ve Patai, s. 236.

2.4. İSHAK'IN DOĞUŞU İLE İSMÂİL'İN YENİDEN KONUMLANDIRILIŞI

2.4.1. İsmâil'in Ötekileştirilmesi

Sünnet olayından sonra İbrâhim'in çadırına üç kişi gelmiş ve İshak'ın doğacağını müjdelemiştir. Tora anlatımına göre Tanrı, sünnet sonrasının en ağırlı günü olan üçüncü günde insan kılığında üç melek göndererek İbrâhim'i, en zayıf ve ağırlı zamanda mutlu etmek istediği için meleklerini göndermiştir.³²¹ İbrâhim gelen misafirleri ağırladıktan sonra melekler oradan ayrılmış ve Sodom'a doğru hareket etmiştir. Sodom ve Gomorro helakı olduğu dönemde Mamre'de yaşayan İbrâhim, kıtlık olunca Gerar'da bir müddet yaşamıştır.³²²

İshak'ın doğacağı müjdesini aldığı dönemde Negev'de yaşayan İbrâhim kıtlık çıkınca Gerar'a gitmiştir. Şehre girerken karısı Sara'yı yine kız kardeşi olarak tanıınca Avimelek İbrâhim'e, Sara'dan dolayı, hediyeler vermiştir. Bir zaman sonra sarayına felaketler musallat olan Avimelek, İbrâhim'e olayın nedenini sormuş, o da gerçekleri itiraf edince Avimelek Sara'dan uzak durmuş ve İbrâhim ile ailesinin şehirde yaşamasına müsaade etmiştir. Ondan sonra İbrâhim ve ailesi bir süre daha Gerar'da yaşamış ve zenginliğini arttırmıştı.³²³ Tevrat'a göre Mısır kralı Paro'nun gerçeği öğrendiği zaman İbrâhim ve ailesini şehirden çıkarmışken, Avimelek'in çıkarmamasıyla ilgili olarak, Paro'nun Mısır Halkının azgın olduğunu bildiği ve İbrâhim'deki ilahi kudreti farketmediği için çıkardığını söylemektedir.³²⁴

Bu olaydan sonra Tanrı'nın verdiği söz üzere Sara bir oğul doğurmuştur. Adını İshak koymuşlar ve onu sekiz günlükken sünnet etmişlerdir. Zira emre göre doğan erkek çocuğunu sekiz günlükken sünnet etmek gerekti.³²⁵ Ataların ikinci karakteri olarak karşımıza çıkan İshak'ın hayatı Yaratılış kitabının ilk bölümünde geçmektedir.³²⁶ Midraş'a göre İshak doğduğu zaman gökteki yıldızlar, ay ve güneş coşmuş; o yılda kısır olan herkes doğurmuştur.³²⁷ İbrâhim çocuk süttten kesildiği zaman büyük bir şölen

³²¹ Tora ve Aftara, I, s. 117.

³²² **Sefer Ha Yashar**, 20: 1-2, s. 52; Gerar hem krallığa hem de krallığın başkentine verilen isimdi. Gerar denen topraklar Ken'an ülkesini Mısır'dan ayırarak onun güneybatı sınırlarına ulaşmakta, Gazze ile Beer-Şeva arasında bulunmaktaydı. Graves ve Patai, s. 232.

³²³ **Sefer Ha Yashar**, 20: 1-30, s. 52-53.

³²⁴ Tora ve Aftara, I, s.87.

³²⁵ Yaratılış 21: 1-4; **Sefer Ha Yashar**, 21: 2-4, 51.

³²⁶ **The Interpreter's Bible**, I, s. 636.

³²⁷ Weissman, s. 196.

vermiş ve yedi gün yedi gece kutlama yaparak sunaklarda hayvanlar kurban etmiştir.³²⁸ Bu büyük şölene dönemin önde gelenleri Şam, Ever ve Avimelek katılmıştır.³²⁹ Durumdan haberdar olan baba Terah ve kardeş Nahor da şölene Harran'dan gelmiştir. Çünkü onlar Sara'nın oğlu olmasına çok seviniyorlardı.³³⁰ İshak'ın doğumuna herkes çok sevinirken Hacer ve İsmâil ise durumu içten içe kıskanıyor, İsmâil'in ötekileştirilmesinden endişe ediyorlardı. Zira İsmâil mirasın iki katı kısmını kendisinin almasını öngörüyor, İshak'ın ise bir miras olmasını uygun buluyordu.³³¹ Çünkü İshak doğmadan önce babasının mirasına kendisinin kavuşacağını kendisi dâhil herkes düşünürken, doğumla birlikte İsmâil birden itilivermiş ve ikinci oğul olmuştur.³³²

İshak'ın süttten kesilmesi adına kutlanan şölende Sara, İsmâil'in İshak ile oynadığını görmüştür. Bunun üzerine İsmâil ve Hacer'in evden kovulmasını istemiş; *"Bu cariyenin oğlunun seçilmiş oğul İshak ile aynı mirası paylaşmasını istemiyorum"* demiştir.³³³ Çünkü İsmâil İshak'ın maneviyatı –hatta yaşamı- konusunda tehdit oluşturuyordu.³³⁴ Tora İsmâil'in kaba fitratını ifade etmek için "Mısırlı Hacer'in oğlu" olarak tanımlamaktadır. İbrâhim ve Sara'nın yanında geçirdiği yıllara rağmen Hacer, bir Mısır Prensesi olarak kalmıştır ve İsmâil de İbrâhim'den çok Hacer'in etkisi altında yetişmiştir.³³⁵ Hacer'in Mısırlı cariyeye olmasına karşın Sara, İbrâhim ile aynı soydan gelen seçkin biri olarak kabul görmektedir. Bu yüzden de İsmâil dışlanmış ve İshak'tan uzaklaştırılmak istenmiştir. Bu durum açıkça İsrâil seçilmişliğindeki baskın anne faktörüne dikkat çekmek içindir. Yani seçkin soy sadece İbrâhim'den değil, aynı zaman da diğer seçkin Sara'dan gelmektedir.³³⁶ Çölde ok ve yay kullanmakta ustalaşan İsmâil'in ok ve yayıyla İshak'ın gözü önünde kuşları öldürdüğünü gören Sara, İsmâil'i kovmak istemiştir.³³⁷ Başka rivayete göre de Sara, şölende ok ve yayın İshak'a yöneldiğini görmüş ve son anda İsmâil'e engel olmuştur. Durumu da İbrâhim'e anlatıp, onların kovulmasını istemiştir.³³⁸ *Raşi'*ye göre buradaki "oynadığını" kelimesi

³²⁸ Jubilees, XVII/1-2, 119.

³²⁹ Tora ve Aftara, 138.

³³⁰ Sefer ha yasfar 21: 6, s. 51.

³³¹ Ginzberg, I, s. 219.

³³² White, XIII, s. 124.

³³³ Yaratılış 21: 8-10; Sefer Ha Yashar, 21: 14-16, s. 51; Ginzberg, I, 220.

³³⁴ Yıldız, s. 51; Tora va Aftara, I, 138.

³³⁵ Tora ve Aftara, I, s.138; White, XV, s. 148.

³³⁶ Yıldız, s. 51.

³³⁷ PRE, XXX/36a, s. 215; Y. Elitzur - S. D. Sperling, "Ishmael", EJ, X, s. 81.

³³⁸ Weissman, s. 199; Hughes, Abrahamic Religions, s. 22.

“alay ettiğini” anlamındadır.³³⁹ Nitekim İsmâil, ilk doğan çocuk hakkına artık İshak’ın sahip olacağını söyleyenlerle alay ediyor ve “İlk doğan çocuk ben değil miyim?” diye karşılık veriyordu.³⁴⁰

Bir başka görüşe göre de buradaki “oynadığını” kelimesi İsmâil’in ilerde puta tapıcı olması, bemaları inşa etmesi, çekirgeleri avlaması olarak yorumlanmaktadır. İsmâil büyük günahlara girmiştir ve bunun farkında olan Sara da onu göndermek istemiştir.³⁴¹ İsmâil’in ilk oğul olarak seçilememesinin nedeni Hacer’in henüz hamileyken dirayetsiz davranıp evi terk etmesine bağlıdır.³⁴² Bunca yorumun dışındaki başka rivayetlere göre de Sara aslında İsmâil’i seviyordu fakat Tanrı İshak’ın selameti için İsmâil’in gönderilmesini uygun bulmuştur. Yani Sara’nın verdiği bu karar tıpkı öncekiler gibi Tanrı’nın dilemesi ile gerçekleşmiştir. Eğer öyle olmasaydı İbrahim susmaz, Tanrı da ona “Sara’nın dediğini yap” demezdi.³⁴³ Nitekim İshak’a verilen seçilmişlik ve kutsama İbrâhim’in soyundan gelmelerine rağmen Lut ve İsmâil’e verilmemişti. Çünkü onlar dünyevi zevklere düşkünleşmiş ve vahşi hayata kendilerini kaptırmışlardı. Seçilmişliği temiz soydan gelmesi nedeniyle İshak hak ediyor ve bu yüzden de Tanrı’nın dilemesi ile onu olumsuz etkileyen İsmâil’in evden gitmesi gerekiyordu.³⁴⁴

İbrâhim için İsmâil’i kovmak, istemeyeceği bir durumdur; fakat o, kendisine verilen emirleri yerine getirebilecek kadar da güçlü biridir. Nitekim tanrı onu daha önce de imtihana tabi tutmuş ve o, hepsinin üstesinden gelmişti. İsrâiloğullarının atası olarak İbrâhim’in öncelikli sorumluluğu gelecekle ilgili yapması gerekenleri kendi hislerinin üzerinde tutmaktı.³⁴⁵ Burada İbrâhim duygusal değil de genel anlamda insanlık ile ilgilenen bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁶ Sara’nın dediklerine

---

³³⁹ Tora ve Aftara, I, s.138.

³⁴⁰ Graves ve Patai, s. 224; Ronit Nikolsky, “**Ismael Sacrificed Grasshoppers**”, Abraham, The Nations and the Hagarites, ed.by. Martin Goodman, George H. Van Kooten and Jacques van Ruiten, Brill, Leiden-Boston 2010, ss. 246

³⁴¹ Nikolsky, ss. 245-246; Çekirge yakalaması denilen olay muhtemelen Sara’nın kocası İbrâhim’e Hacer’in kur yapıp onu elde etmesinden şüphelendiği anlamına gelmektedir. Çünkü İno hikâyesinde de aynı noktaya değinilmiştir. Graves ve Patai, s. 227; Barton and Muddiman, s. 245; Sarna ve Sperling “Patriarchs” **EJ**, XIII, s. 81.

³⁴² **The Interpreter’s Bible**, I, s. 614-615.

³⁴³ **The Interpreter’s Bible**, I, s. 639; W. Franxman, s. 139.

³⁴⁴ **Jubilees XVII/4-6**, s. 119; Birgit van der Lans, **Hagar, Ishmael and Abraham’s Household in Josephus, antiqitates Judaica**, ss. 188

³⁴⁵ Tora ve Aftara, s. 138.

³⁴⁶ Lans, ss. 188.

içerlendiği bir gecede Tanrı İbrâhim'e gözükmüş ve Sara'yı dinlemesini, soyun onun üzerinden gideceğini ve İsmâil'i de büyük bir ulus haline getireceğini haber vermiştir.

2.4.2. Hacer ve İsmâil'in Evden Kovalması

Bunun üzerine İbrâhim, sabah erkenden kalkıp su ve ekmek ile birlikte İsmâil'i Hacer'in omzuna koyarak evden göndermiştir.³⁴⁷ *Ben Tema*'ya göre Sara İbrâhim'e Hacer ile boşanması konusunda ısrarcı olmuş ve bu yüzden de İbrâhim onları gönderirken yazılı bir boşanma belgesi ile göndermiştir. Yollukları yanına alan Hacer, yazılı belgeyi de beline bağlamış ve yola koyulmuştur. Her gittiği yere de İbrâhim onları bulsun diye bağcık bağlamıştır.³⁴⁸ Burada Hacer özgürlüğe düşkün bir kadın olarak anlatılır. Yola koyulan anne ve oğul *Beer-Şeva* çölünde amaçsızca dolaşmaya başlamıştır.³⁴⁹

Burada dikkat çeken nokta Hacer ve İsmâil'in evden çıkarken İsmâil'in delikanlı olmasına rağmen anne omzunda seyahat ettiğinin söylenmesidir. Kimileri Sara'nın, hamile kaldığı andan itibaren Hacer'e ve oğlu İsmâil'e kötü gözle baktığını ve onun hastalanmasına neden olduğunu söylemiştir.³⁵⁰ Kimileri de İsmâil'in burada küçük bir çocuk gibi anlatılmasını, anneye atfedilen merhamete dikkat çekmek için olduğunu vurgulamıştır.³⁵¹ Nitekim burada Hacer adına atfedilen bir insanlık ve merhamet dersi vardır. Annenin evladını yalnız bırakmadığını ve onu kucaklayarak vahşi ormana, yaşam mücadelesi için, gittiğini anlatan bir hikâyeye aynı zamanda.³⁵²

Vahşi ormanda suyu tükenince İsmâil daha da fenalaşmış ve onun öleceğini düşünen Hacer, oğlu İsmâil'i yere bırakarak, ölümünü beklemiştir. *Hirsch*'e göre Hacer'in bu tavrı utanç vericidir. O, oğlunu ölümünden önceki son anlarda rahatlatmaya çalışmak yerine, kendini ve İsmâil'in acısı karşısında çekeceği kişisel sıkıntısını düşünmektedir. Bu yüzden de Tanrı Hacer'in değil, İsmâil'in sesini

³⁴⁷ *Jubilees*, XVII/6-9, 120; *Sefer Ha Yashar*, 21: 16, 51; Graves ve Patai, s. 223.

³⁴⁸ *PRE*, XXX/36a, s. 216-217.

³⁴⁹ Beer-Şeva çölü, Gerar'ın yaklaşık 45km. doğusundadır. Muhtemelen Hacer Beer-Şeva'dan ayrılıp Mısır yönüne doğru gitmiştir. '*Amaçsızca dolaştı*' cümlesi ise Hacer'in *yoldan saptığı* anlamına gelmektedir. Zira Tora'ya göre Hacer, evden ayrıldıktan sonra yoldan saparak babasının evinde gördüğü putperest inanca geri dönmüştür. Tora ve Aftara, I, s. 140-141.

³⁵⁰ Bu, sonraki yazarların yorumudur. Graves ve Patai, s.224.

³⁵¹ Barton and Muddiman, s. 53.

³⁵² *The Interpreter's Bible*, I, s. 637-638.

duymuştur. Çünkü Hacer'in ağlayışı bencilcedir.³⁵³ Burada suyun tükenmesiyle ilgili bazıları Hacer tulumdaki suyu tükettikçe Tanrı onun suyunu dolduruyordu fakat ne zamanki Hacer Beer-Şeva'ya gelip babasının evindeki putlara tapındı, işte o zaman suyu tükendi demektedirler.³⁵⁴ *Raşi'*ye göre ise İbrâhim onlara yetecek kadar su vermiştir fakat yolda İsmâil hastalanınca suları erken tükenmiş ve bu yüzden İsmâil bu duruma düşmüştür. *Raşi'*yi bu yoruma iten sebep ise ekmeğin bitmezken suyun hemen bitmesidir.³⁵⁵ İsmâil'in ağlamasını duyan Tanrı Hacer'in yanına bir melek göndermiş ve o "*Hacer, git ve çocuğu kaldır. Onu elinle tut; çünkü onu büyük bir ulus haline getireceğim.*" demiştir. Bunun üzerine gözlerini açan Hacer su kuyusunu gördü ve hem kendini hem oğlunu suladı.³⁵⁶ Ayrıca, Hacer'in kuyuyu bulmasının sağlanması, Tanrı'nın ona bahsettiği muhteşem bir tasarruf eylemidir. Bu durum Tanrı'nın onun yanında olduğunun delilidir.³⁵⁷ Bazıları Hacer'in burada şişeye de su doldurduğunu ve yola öyle devam ettiğini söyler, Bu da onun iradesizliğini göstermektedir. Nitekim onun inancı Tanrı'nın tekrar lütuf göstereceğine inanmayacak kadar zayıftır.³⁵⁸

Midraş'a göre Hacer İsmâil'in ölümünü beklerken içten içe "Hani soyum çoğalacaktı" diye Tanrı'ya hayıflanıyordu. Tanrı'nın İsmâil'e yardım etmek istediği anda melekler "Neden! Onun soyu kendi soyunu susuz bırakıp öldürecekken niye onu yaşatacaksın Tanrım! dediler. Çünkü gelecekte Bet-Amikdaş³⁵⁹ yıkıldıktan sonra İsrâiloğulları sürgün edilirken yolda İsmâiloğullarıyla karşılaşacak ve "Siz bizim kardeşimizsiniz. Lütfen bize su ve yemek verin" diyeceklerdi. Bunun üzerine İsmâiloğulları, tuzlu balık yedirdikten sonra hortumla su verecekler ve İsrâiloğulları ölecekti. Çünkü onlar suyun içini hava ile dolduracaklardı. Şimdi melekler de bu olay olacağı için neden!" diye tepki göstermiş ama Tanrı "Ben kullarımı oldukları hal üzere yargılarım. İsmâil kimseyi susuz bırakmadı, o yüzden onu neslinin yapacağı hata ile cezalandırmam" demiştir.³⁶⁰

---

³⁵³ Tora ve Aftara, I, s.140.

³⁵⁴ Weissman, s. 199.

³⁵⁵ Tora ve Aftara, I, s.140.

³⁵⁶ Yaratılış 21: 18-19; **Sefer Ha Yashar**, 20: 16. s.51.

³⁵⁷ Syren, 46.

³⁵⁸ Ginzberg, I, 220.

³⁵⁹ Bet-Amikdaş, Yahudi İbadetindeki merkezi tapınak olup bugünün Filistin'inde, Moriya tepesinde bulunmaktadır. Besalel, I, 109.

³⁶⁰ Weissman, s. 199.

2.4.3. İsmâil'in Paran Çölü'ne Bırakılması

Bundan sonra Hacer ve İsmâil Paran Çölü'ne³⁶¹ doğru gitmiş ve Tanrı çocuk büyürken onunla olmuştur. Annesi de ona Mısırlı kız almış ve ondan dört oğlu ve iki kızı olmuştur.³⁶² Soyundan da Arap ırkı oluşmuştur.³⁶³ Burada İsrâillilerin, üvey anneleri tarafından sürgüne gönderilen Güneyli akrabalarına göre daha asil olduğu anlamı çıkmaktadır. Güney Arabistan'da köy anlamına gelen Hacer, bu anlamıyla torunlarının neden kendi köylerinde yaşamış olduklarını da açıklar niteliktedir. Bundan sonra İsmâil ve İshak babalarının ölümünde bir araya gelip, onu Makpela'ya gömmüşlerdir.³⁶⁴ *İbrani Mitleri*'nin modern yorumuna göre ise Hacer ve İsmâil'in evden ayrılmasından yıllar sonra İbrâhim, Sara'ya oğlunu çok özlediğini söylemiş ve onu görmek için can attığını ifade etmiştir. Bu isteğe karşı çıkan Sara, tüm ısrarlarına rağmen İbrâhim'i vazgeçiremese de gittiği zaman devesinden inmemesi konusunda yemin ettirmeyi başarmıştır. Bunun üzerine yola koyulan İbrâhim *Paran çölü*'ne öğle vakti ulaşmıştır. Ancak gittiğinde İsmâil ve Hacer çadırda yoktu; sadece eş Meribah ve birkaç erkek çocuk vardı. İbrâhim Meribah'a İsmâil'i sorunca kadın, onun evde olmadığını söyledi. Bu esnada devesinin üzerinde olan İbrâhim Meribah'tan biraz su isteyince o, "Evde ne ekmek var ne de su" demiş ve tüm bunlar olurken de İsmâil'e küfürler etmekten geri durmamıştır. Bunları söylerken de ne çadırından çıkmış ne de İbrâhim'in yüzüne bakmıştır. İbrâhim Meribah'ı yanına çağırarak ona "Kocana Filistin'den yaşlı bir adam geldiğini söyle. Kocana bu yaşlı adama ismini sormadığını, ancak onun evde olmadığını söylediğini anlat. Ve son olarak da şöyle de 'Bu çadırın kancası hiçbir işe yaramıyor. Onu bir tarafa atıp kendisine yeni bir kanca yapsın' dedi" de. Bunun üzerine İbrâhim Sara'ya söz verdiği gibi devesinin üzerinden hiç inmeden oradan ayrılmıştır. İsmâil avdan çadıra geri döndüğü zaman Meribah olanları anlatınca gelenin babası olduğunu ve karısının babasını mutlu etmediğini anlamış ve Meribah'ı boşayarak kendisine annesinin akrabası olan Patuma'yı almıştır. Bu olaydan üç yıl sonra İbrâhim tekrar İsmâil'i ziyaret etmiştir. Bu kez karşılaştığı manzara çok

³⁶¹ Paran Çölü, Beer-Lahay-Roi'nin güneyindedir. Tora ve Aftara, I, 143.

³⁶² Yaratılış 21: 20-21; **Sefer ha yashar**, 20: 16-17, s.52.

³⁶³ Yusuf Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2001, III, 835.

³⁶⁴ Graves ve Patai, s. 226.

farklıydı. Çadırından çıkan Patuma ona “Üzgünüm. Eşim İsmâil avlanmaya gitti. Ama siz buyurun, çadırda sizi misafir edeyim, hem yol yorgunluğunuzu giderirsiniz hem de aç karnınızı doyurursunuz. Bu arada da İsmâil gelmiş olur” dedi. Sara’ya söz verdiği için devesinden inmemiş ve yemek ile suyu deve üzerinde tüketmiştir. Karnı doyunca İbrâhim şükretti ve oğlu İsmail’e bol hayır duaları etti. Giderken de Patuma’ya “Kocan geldiğinde beni tarif ederek yaşlı bir adamın Filistin topraklarından geldiğini söyle. Ve ona: ‘bu çadırın kancası çadırı çok iyi kavramış, onu sakın değiştirmesin’ dedi.” de. Cümlesi biten İbrâhim oradan ayrılmış ve Filistin’e dönmüştür. Bunun üzerine İsmâil avdan geldiği zaman Patura olanları anlatmış ve İsmâil de babasının kastettiğini anlamıştı. Babasının eşinden memnun olduğunu anlayan İsmâil, vakit kaybetmeden yanına eşini, çocuklarını ve uşakları ile sürülerini alarak Filistin’e, babasını ziyarete, gitmiştir. Burada birkaç gün geçirmiş, zenginliğini daha da arttırıp refaha ulaşmıştır.³⁶⁵

2.5. KURBAN İMTİHANI

2.5.1. İbrâhim’e Evlat Kurbanı Emri

Şimdiye kadar tüm sınavları geçen İbrâhim için en mühim ve çetin sınav, kurbandır. Bu bölüm *Abravanel*’e göre, Yahudi’nin şartlar ne kadar zor olursa olsun Tanrı’ya hizmet etmekte kararlı oluşunun, oldukça çarpıcı bir örneğidir.³⁶⁶ Çünkü diğer sınavları aşan İbrâhim, bu sınava gelince oldukça zorlanmıştır.³⁶⁷ *Midraş*’a göre Tanrı’nın sürekli İbrâhim’i denemesinin sebebi, mucizeler ile zaferler verdiği İbrâhim’in kendisi için neler yapacağını görmek istemesinden kaynaklanmaktadır.³⁶⁸

Bu olaylardan sonra Tanrı İbrâhim’e seslendi ve “*İbrâhim. Oğlunu, tek sevdiğini -İshak’ı- al ve Moriya³⁶⁹ bölgesine git. Onu bana, oradaki dağlardan sana*

³⁶⁵ Graves ve Patai, 225-226; **PRE**, s. 218-219; **Sefer Ha Yashar**, 21: 21-48, s.52-53; Louis Ginzberg, **The Legends of The Jews**, trs. Henrietta Szold, the Johns HOPKINS Univ. Press, London, s. 220-221.

³⁶⁶ Tora ve Aftara, I, s. 145.

³⁶⁷ Van Seters, “Abraham”, I, s. 15.

³⁶⁸ Weissman, s. 205.

³⁶⁹ Moriya, Kutsal kitapta başlarda adı geçmeyen, sonraları Hz. İbrâhim’in oğlu Hz. İshak’ı kurban ettiği tepe olarak geçen ve günümüzde Filistin’de yer alan mevkidir. Besalel, II, 428.

söyleyeceğim birinin üzerinde, tamamen yakılan kurban olarak getir” dedi.³⁷⁰ Çünkü Tanrı, İbrâhim’i sınamak için böyle bir sınavı seçmişti.³⁷¹ İbrâhim gelen emrin ne demek olduğunu biliyordu. Çünkü eski Filistin’de ilk doğan erkek çocukların kurban edilmesi yaygın bir pratikti.³⁷² Bu gelenek sadece, en büyük oğlunu Tanrı Kemoş’a kurban olarak sunan Moab Kralı Meşa tarafından değil, aynı zamanda da oğullarını Molek’e sunan Amorlular; Tanrıları Adram-Melek ile Ana-Melek’e çocuklarını kurban eden Sepharvaim Aramileri ve Yahudi Kralı Ahaz ile Manasse tarafından da uygulanmıştır. Kral Şaul’un, her ne kadar askerler tarafından kurtulsa da oğlu Yonatan’ı Filistin’den geri çekilmeden hemen sonra kurban etmeye kalkışması da buna örnektir.³⁷³

Emri alan İbrâhim bunu Sara’ya nasıl diyeceğini bilemiyordu. Zira şimdiye kadarki sınavların en zoru ile karşı karşıyaydı.³⁷⁴ Peki Tanrı niye sürekli İbrâhim’i sınyordu? Midraş’a göre çünkü Tanrı, mucizeler ile zaferler verdiği İbrâhim’in kendisi için neler yapacağını görmek istiyordu. Çünkü melekler Tanrı’ya “İbrâhim senin için bir güvercin ve üveyik bile vermemişken son ona yüz yaşındayken evlat verdin!” dediler. Bunun üzerine tanrı Meleklerle “Ben bugün İbrâhim’den oğlunu istesem yine verir” dedi. Konuşma esnasında orada olan şeytan Tanrı’ya “Bunları söylemekle kalma, yap!” dedi.³⁷⁵ Yine benzer konuşma İshak ile İsmâil arasında da geçmiştir. Söylenceye göre İsmâil Paran çölünden babasının evine ziyarete geldiğinde kardeşi İshak’a “Babam beni daha çok seviyor, çünkü ben on üç yaşındayken sünnet oldum” dedi. İshak da “Ben de Tora’nın öngördüğü şekilde sekizinci gün sünnet oldum” dedi. Buna karşılık İsmâil “Benim aklım daha ergindi, istesem reddederdim ama ben itiraz etmeden sünnet oldum” deyince İshak, “Üç damla kan için mi böbürleniyorsun, ben Tanrı isterse tüm vücudumu kurban ederim” diye karşılık verdi.³⁷⁶

---

³⁷⁰ Yaratılış 22: 1-2; Moriya, Beer-Şeva’nın 80 km. kadar kuzeyinde bulunan Yeruşalayim(Filistin)’dedir. Yeruşalayim’in bu şekilde adlandırılmasının nedeni, Moriya kelimesi ile aynı kökten olan, ‘Oraa öğretisi’nin dünyaya buradan yayılmış olmasıdır. Tora ve Aftara, I, 147.

³⁷¹ **The Interpreter’s Bible**, I, s. 642.

³⁷² **Jubilees**, XVIII/3, 122; Weissman, s. 205.

³⁷³ Graves ve Patai, s. 251.

³⁷⁴ Sarna ve Sperling, “Abraham”, **EJ**, I, s. 282.

³⁷⁵ Weissman, s. 205-206.

³⁷⁶ **Sefer Ha Yashar**, 22: 41-55, s. 55-56.

Emir üzerine İbrâhim geceleyin uyuyan oğlu İshak'ı uykusunda izlemeye gitmiş ve bir süre sonra da uyandırarak olaydan haberdar etmiştir. İshak da gelen emre sorgusuzca itaat etmiş ve o gece annesinin koynunda uyumuştur.³⁷⁷ İbrâhim sabah uyandığında Sara'ya “Çadırımda bir ziyafet vermek istiyorum. Zira yaşlılıkta oğulları olan kişiler olarak ziyafet vermeliyiz” dedi. Sara kabul edince de kutlama yaptılar ve İbrâhim kutlama ortasında, Tanrı'yı överken şunları söylemiştir: “Ben Tora'nın öğretilerini üç yaşında Nuh ve Sam'dan öğrendim. Oğlumuz otuz yedi yaşında fakat hala bir yeşiva eğitimi almadı. Bu yüzden onu götürmenin zamanı geldi” demiştir.³⁷⁸ Buna binaen İbrâhim'in konuştuklarına Sara da hak vermiş ama ona “Bana çok uzak olmasın, oralarda çok da kalmasın” demiştir.³⁷⁹ Geleneksel kronolojiye göre İshak'ın, kurban akdi sırasında otuz yedi yaşında olduğu bilgisine annesi Sara'nın ölüm yılından ulaşılmıştır. Sara doksan yaşında iken İshak'ı doğurmuş ve yüz yirmi yedi yaşında da vefat etmiştir. Bu bilgilere göre, Sara'nın ölümü, İshak'ın kurban edileceğini öğrendiği zaman gerçekleştiği için, İshak'ın o dönemdeki yaşı otuz yedi olmalıdır.³⁸⁰

İbrâhim hazırlanmak için sabah erkenden kalktı. Eşegini eyerledi ve yanına oğlu ile birlikte iki genci de alarak yola koyuldu.³⁸¹ Rivayete göre iki gençten biri o gün Paran çölünden babasını ziyarete gelen İsmâil ve hizmetçisi Eliezer'dir.³⁸² Sara da Avimelek'in verdiği elbiselerden birini İshak'a giydirdi.³⁸³ Ve Tanrı'ya “Tanrım! Aç kalırsa ekmek, susarsa da şarap ver. Oğlumun üzerinden güneşi eksik etme” diye dua etti.³⁸⁴

2.5.2. İbrâhim ve İshak'ın Moriya'ya Yolculuğu

İbrâhim ve yanındakiler üç günlük yolculuktan sonra Moriya dağına yaklaştılar. Yolda giderken İsmâil Eliezer'e, “Babam İshak'ı kurban edecek ve babamın sahip olduğu her şey benim olacak. Çünkü ben babamın ilk oğluyum” deyince o, “İbrâhim seni ve anneni evden uzaklaştırdı. O yüzden de her şey onun

³⁷⁷ White, XII, s. 127.

³⁷⁸ Weissman, s. 208; **Sefer Ha Yashar**, 23: 4-5, 57.

³⁷⁹ **Sefer Ha Yashar**, 23: 6, 57.

³⁸⁰ Tora ve Aftara, I, 147; İshak'ın kurban edilirkenki yaşı 25'tir. W. Franxman, s. 159.

³⁸¹ Yarattılış, 22: 3.

³⁸² Tora ve Aftara, I, 146; **Sefer Ha Yashar**, 23: 22, 58.

³⁸³ Ginzberg, I, 226; **Sefer Ha Yashar**, 23: 14, 57.

³⁸⁴ **Sefer ha Yashar**, 23: 15-16, 57.

hizmetinde olan bana kalacaktır” diye cevap vermiştir.³⁸⁵ *Raşi*’ye göre Tanrı’nın direk İshak’ı al dememesinin iki nedeni vardır: Öncelikle Tanrı ani bir karar vermek istememiştir; Zira böyle olsa diğer insanlar, İbrâhim’in bu emri telaş ve şaşkınlık sebebiyle yerine getirdiğini ileri sürerlerdi. Bu durum aynı zamanda İbrâhim’in üç günlük yol sonunda Moriya dağına ulaşmasının da sebebidir. İkinci olarak da emri yavaş yavaş açıklaması emri İbrâhim’in gözünde daha değerli kılmak, onun merakını uyandırmak ve onu, emrin her sözüne uygun davrandığı için daha fazla ödüllendirmek istemesindedir. Nitekim emir ne kadar detaylıysa, İbrâhim’in itaat ettiği detay sayısı da artmış olacak, alacağı ödül de buna paralellik gösterecektir.³⁸⁶

Midraş’a göre Moriya dağına gördüklerinde İbrâhim İshak’a “Ne görüyorsun” diye sormuş ve o da “Dağın üzerinde Şehina³⁸⁷ görüyorum baba” diye cevap vermiştir. Aynı soruyu İsmâil ve Eliezer’e sorduğunda ise onlar “Sıradan bir dağ görüyoruz” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine İbrâhim, İsmâil ve Eliezer’e “Siz burada eşekle kalın” demiş ve oğlu İshak’la yola devam etmiştir.³⁸⁸ İsmâil ve Eliezer’i eşek ile aynı konumda varsayan İbrâhim, yolculuklarına oğlu İshak’la sessizce devam ederken İshak babasına “Baba yakmalık odun burada peki kurbanlık nerde?” diye sormuştur. İbrâhim de “Onu Tanrı verecek” diye cevaplamıştır.³⁸⁹ Hikâyenin bundan sonraki kısmında onlarla birlikte yolculuk eden şeytanın hem İbrâhim’in hem de İshak’ın aklını çelmeye çalıştığı fakat başaramadığı rivayet edilmektedir.³⁹⁰ Hatta rivayete göre de başarısız olan şeytanın yılmayıp Sara’nın kulağına oğlunun öldüğünü fısıldayarak onun ölümüne sebep olduğu söylenmektedir. Nitekim kurban akdinden sonra Sara’nın gömülmesi için Makpela mağarasından bahsedilmesi buna kanıt olmuştur.³⁹¹

Moriya dağına varan İbrâhim ve İshak yakmalık odunu ayarladılar ve oraya bir Mizbeah³⁹² inşa ettiler. Tüm bunlar olurken melekler Tanrı’ya engel olması için yalvarıyordu. Tanrı da onlara “Siz değil miydiniz, İbrâhim’in sınanmasını isteyenler”

³⁸⁵ **Sefer ha Yashar**, 23: 24-27, s. 58; Graves ve Patai, s. 250.

³⁸⁶ Tora ve Aftara, I, 147.

³⁸⁷ Şehina, Tanrı’nın kutsal varlığı olup genelde Yahudiler ile Tanrı arasındaki sosyal ilişkiyi ifade eder. Mesela İsrâiloğulları sürgün edilirken, yanlarında olan Tanrı için “Şehina” tabirini kullanmışlardır. Yine karı koca’nın arası açıldığında düzeltirken Şehina yardım eder. Burada Tanrı’nın antropomorfikleştirilmesi az da olsa söz konusudur. Besalel, III, 666.

³⁸⁸ Weissman, 179; **Sefer Ha Yashar**, 23: 40-49, 59; Sarna ve Sperling “Abraham” **EJ**, I, s. 282.

³⁸⁹ **Sefer Ha Yashar**, 23: 50-53, 59; Hughes, s. 23.

³⁹⁰ Graves ve Patai, 249-250.

³⁹¹ Weissman, s. 214-215; **Sefer Ha Yashar**, 23: 46-47, 61-62.

³⁹² Tapınak, sunak anlamındadır. Besalel, II, 426.

dedi. Bu esnada İbrâhim'in İshak'ın boynuna dayadığı bıçağın üstüne meleklerin gözyaşı aktı ve bıçak o anda eridi. Fakat İbrâhim yılmadı ve İshak'ı boğmaya çalıştı. O Anda gökten ses geldi ve İbrâhim'e: "İbrâhim. Çocuğa elini sürme!" dedi. Ama İbrâhim onu yolda aklını çelmeye çalışan şeytan zannetti ve boğmaya devam etti. Bundan sonra göğün kapıları açıldı ve Tanrı İbrâhim'e şöyle seslendi: "Dur! Yapma İbrâhim" İbrâhim de Tanrı'ya "Ey tanrım hem soyumu İshak ile bol kılacağını söyledin hem de beni böyle bir imtihana maruz bıraktın" dedi. Tanrı da cevaben "Dostumu denemek istedim" deyince İbrâhim, "Tanrım bir daha beni oğlumla sınamayacağına söz ver" dedi. Böylece İbrâhim soyunun temeli İshak'ı imtihandan korumuş oldu. Tanrı'ya da: "Tanrım oğlumun kurban etmek istediğimi ve nasıl bağladığımı hatırla. İlerde oğullarım günah işlerse onları bugün hatırına bağışla" diye dua etti. Tanrı da ona, "*Roş Hašana*'da *Şofar*³⁹³ çaldıkları için affedeceğim" dedi.³⁹⁴

2.5.3. Yahudiler Açısından Kurbanlık Evlathğın Kimliği

İbrâhim'in Oğlunu kurban etme teşebbüsü, önceki kısımlarda bahsettiğimiz üzere, Yunan Mitolojisinde karşılaştığımız Kadmuslu Athamas ile Phriksos'un hikâyesi ile paralellik göstermektedir. Sözü edilen Kadmusluların (İbrânice Doğulu) atası ise Ken'ânlı Agenon'dur. MÖ 11. Yüzyılda bu halkın bir kısmı muhtemelen Filistin topraklarını terk ederek Karya sınırları içerisindeki Kadmus'a ulaşmış, buradan da Ege'yi geçerek Boiotia Thebai'yi kurmuştur. Kadmuslulardan, İsmail'in şeceresinde "Kedmah'ın çocukları" olarak bahsedilir. Bu paralellik Tekvin'de karşımıza çıkan üç önemli soruyu ortadan kaldırır. İlk olarak, İbrâhim her ne kadar bir şehir kurmamış olsa da, hangi zorunluluk onu yetişkin oğlunu kurban etmeye ikna etmiştir? İkinci olarak, Kurban edilmek üzere neden ilk oğul İsmail değil de ondan küçük olan İshak seçilmiştir? Ve son olarak da, Sara ve Hacer arasında geçen ve giriş bölümünde özellikle vurgulanan üstünlük ve birbirinden önce gelme tartışmasının, kurban edilme olayı ile bir ilgisi nedir? Bu üç sorunun cevabı şu hikâyede bulunmaktadır: Boiotialı Kral Athamas, Pelionlu Kraliçe Nephele ile olan evliliğinden Phriksos adında bir erkek çocuğa sahip olmuştur. Ne var ki Kral aynı zamanda,

³⁹³ Şofar, Koçun boynuzundan yapılmış ve İshak'ın kurban edilme anısına *Roş a-Şana*'da sinagoglarda çalınan nefesli enstrüman. Besalel, III, 682.

³⁹⁴ Weissman, s. 213-215; *Sefer Ha Yashar*, 23: 62-71, 60.

Nephele'nin büyük rakibi olan Kadmuslu İno ile de bir ilişki yaşamış ve bu ilişkiden de Merikestes (şehrin hükümdarı anlamında) dünyaya gelmiştir. Nephele olanları öğrendiğinde Athamas ile Melikernes'e lanetler yağdırıp beddua etmiştir. Bunun üzerine İno, şehrin kadınlarını ayartıp tarlalara ekilmek için bekleyen tohumları güneşte kavurmaya ikna etmiştir. Hiçbir şeyden haberi olmayan erkekler tohumları tarlaya ektikten sonra hasat zamanı tarlada tek bir buğday tanesi bile olmadığını gördüler. Hemen gidip bunu Kral'a haber vermek istediler. Onlar henüz gelmeden Apollo'nun rahibelerine birbirinden çeşitli hediyeler veren İno, onların gerçek dışı yorumlar yapmasını sağlamıştır. Rahibeler de Kral'a başa gelen bu felaketin ancak Nephele'den dünyaya gelen kendi öz oğlu Phriksos'un Laphystion dağında Zeus'a kurban edilmesiyle sona ereceğini uydurmuşlardır. Athamas istemeyerek de olsa bu şartı kabul etti ve oğlunu dağın zirvesine çıkardı. Tam boğazını bıçakla kesecekken Herakles ortaya çıktı, koşarak gelip bıçağı zorla aldı ve "Babam Zeus.. İnsan kurban edilmesini lanetlemiştir" diye haykırmıştır. Bunun üzerine Zeus'un gönderdiği altın postlu bir koç ortaya çıktı. Phriksos koçun sırtına binerek Kolkhis'e gitti ve hayatına orada devam etti. İno ise oğlu Melikertes'i de yanına alarak Athamas'ın gazabından kurtulmaya çalışsa da denizin azgın dalgaları arasında kalarak oğluyla birlikte hayatını kaybetti. Ancak her ikisi de Zeus tarafından tanrılaştırıldı: İno, beyaz Tanrıça olurken, Melikertes de Korinth'in Yeni Yıl Tanrısı oldu. Tüm bu söylenceler, İbrâhim'in yaptıklarına karşılık olarak Hacer'in Sara'dan intikam almak için kıtlık çıkardığı anlamına gelir. Zira Tekvin'de böyle bir kıtlıktan da bahsedilir. Yine Kurban hadisesi ile ilişkilendirilebilecek iki efsane özellikle dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, Yeftah'ın Tanrı'ya verdiği söz ile ilgilidir. Buna göre Yiftah, Amonlularla giriştiği savaşta Tanrı'nın önünde ant içerek şöyle demişti: "Gerçekten Amonluları elime teslim edersen, onları yenip sağ salim döndüğümde beni karşılamak için evimin kapısından ilk çıkan, Tanrı'ya adanacaktır. Onu yakmalık sunu olarak sunacağım" Demiştir. (*Hâkimler* *xxi. 29 ff.*) Diğer bir efsane ise, Giritli İdomeneus'un benzer bir adağı Deniz-Tanrı Poseidon'a ant içerek söz verdiğinin konu edildiği söylencedir. Buna karşın ilk efsane arasında temel bir farklılık göze çarpar: Yeftah'ın kızını kurban etmesinden sonra bu pratik "İsrâilliler tarafından bir gelenek" haline getirilirken halk bundan dolayı herhangi bir cezaya çarptırılmaz. Buna karşın İdomeneus'un kurban etme eyleminin hemen ardından ülke halkı, büyük bir veba salgını yaşamış ve sonunda

ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık aynı zaman diliminde İbrânilerle birlikte insan kurban etme geleneğini uygulayan Agememnon'un kızı İbhigeneia'nın Aulis'te kurban edilmek üzereyken yerine dişi bir geyiğin kurban edildiğine, bu şekilde kefaretinin ödendiğine ve genç kızın da bu olaydan hemen sonra Taurik Chersonese'ye konulduğuna inanmayı tercih ederler. Plutark, naklettiği bir hikâyede sözü geçen adak teması ile ilk doğan erkek çocukların acil durumlarda kurban edilmesini bir araya getirir. *Meander de Pesunus* 'tan dolayı ilk tebrik edecek kişiyi Cennet'in Kraliçesine ödül olarak sunmayı vaat etmiş, ancak bu kişi öz oğlu Arkhelaus çıkmıştı. İstemeyerek de olsa oğlunu öldüren Meander,³⁹⁵ üzüntüsünden şimdilerde kendi ismini taşıyan nehre atlayarak hayatına son vermiştir. Herkül Merkarth onuruna çocukları yakarak kurban etme ritüeli Fenikeliler arasında, İbrânilerin bu geleneği yasaklamasından sonra bile uzun yıllar devam etmiştir. Tanrı'nın, sadece insan değil hayvan kurban edilişinden bile hoşnut olmadığını –Tanrının bu ritüeller yerine adaleti, sadakati ve alçakgönüllülüğü tercih ettiğini de bildirmiştir- diye dile getiren Mika'hın görüşleri, içinde bulunduğu dönem için oldukça radikaldiler. Çıkış XXII 22: 28-29'da da geçtiği üzere ilk oğulların kurban edilmesi ritüeli daha sonraları “iyi olmayan kanunlar” olarak tasvir edilmiş ve bu kanunların İsrâil'i, putperest ritüellerinden dolayı, kirlettiği belirtilmiştir. Buna karşın sünnet emri ile sembolik olarak Kurban ritüelinin gerçekleştiği ifade edilmiştir.³⁹⁶

İbrâhim ve İshak orada bir tapınak inşa etmiş ve orada koçu kurban edip Tanrı'ya tapındıktan sonra da basit³⁹⁷ insanların yanına dönmek üzere yola koyulmuşlardır.³⁹⁸ İbrâhim o tepenin adına *A-do-nay Yire* koymuş ve “Tanrı bize buradan bakıyor” demiştir.³⁹⁹ Çünkü orası Tanrı'nın yeryüzüne baktığı yerdir.⁴⁰⁰ Daha sonraki gelenek de bu dağı, Süleyman Peygamber'in Kudüs tapınağını yaptığı dağ ile özdeşleştirmiştir.⁴⁰¹

---

³⁹⁵ **Meander Nehri, Wikipedia**

³⁹⁶ Graves ve Patai, s. 252-254.

³⁹⁷ Söz konusu tabir Hirsch'e aittir. Tora ve Aftara, I, 150.

³⁹⁸ Weissman, s. 214.

³⁹⁹ Yaratılış 22: 14.

⁴⁰⁰ **The Interpreter's Bible**, I, 642; Weissman, s. 217.

⁴⁰¹ Barton and Muddiman, s. 52

2.6. İSMÂİL'İN SOYU VE İSMÂİLOĞULLARI

Kurban akdinden sonra geri döndüklerinde Sara'nın öldüğünü gören İbrâhim ve İshak dört yüz şekel'e Makpela mağarasını alarak Sara'yı oraya gömmüşlerdir. Yaşının geç olmasına rağmen dinç görünüme sahip olan İbrâhim Ketura adlı bir kadınla evlenerek ondan oğullara sahip olmuştur.⁴⁰² Eliezer'e de akrabalarından bir kızını aldırarak da İshak'ı evlendirmiştir. Bundan sonra yapması gereken son bir şey vardı ki o da mirasını oğlu İshak'a bırakmak ve tarih sahnesinden ayrılmaktı. Bu noktada geç davranmamış Rebeka ile evlendikten sonra oğlu İshak'a tüm sahip olduklarını bırakmış ve kutsamış, diğerlerini de hediyeler vererek Doğuya, Paran çölüne doğru bırakmıştır.⁴⁰³

İbrâhim burada İsrâiloğullarının seçilmişliğini korumak ve İshak'a zarar verilmesini engellemek için diğer oğullarını göndermek durumundaydı. Bundan sonra İsmâil ve soyu, Yaratılış kitabında pek fazla geçmemektedir. Çünkü İsmâil İbrâhim'in eşi Sara gibi seçkin birinden dünyaya gelmediği için Ata olarak kabul edilmemiştir. Aksine kendisi ve soyunun günahkâr olduğuna, bu yüzden de İbrâhim'in onu sevdiği halde ötekileştirdiğine vurgu yapmaktadırlar.⁴⁰⁴ İshak'ın gündeme gelmesinden sonra Yaratılış kitabında İsmâil, kızı Machalet'i İshak'ın oğlu Esav ile evlendirmesiyle geçmektedir.⁴⁰⁵ İsmâil'in kızını verdiği Esav, Yahudilerce olumsuz bir portreye sahip olduğu için onlar, İsmâil'i bir de bu bağlantı ile kötülemiş olmaktadır. İsmâil'in on iki oğlunun da zulmeden, paran çölünde vahşi bir hayat süren topluluk olarak addetmişlerdir. Ve bundan sonra da İsmâil ve soyunu her zaman ötekileştirmişlerdir.⁴⁰⁶

---

⁴⁰² Weissman, s. 240.

⁴⁰³ Weissman, s. 243; Sarna ve Sperling, "Abraham", **EJ**, I, 282.

⁴⁰⁴ **The Interpreter's Bible**, I, 643

⁴⁰⁵ Tora ve Aftara, I, 200.

⁴⁰⁶ Gil Anidjar, **Düşmanın Tarihi** çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM DİNİ LİTERATÜRÜNDE HZ. İSMÂİL

3.1 İSLÂM GELENEĞİNDE HZ. İSMÂİL

Monoteist dinlerin teşekkülünü başlatan ve Paylaşılamayan Ata⁴⁰⁷ olarak kabul edilen İbrâhim'in oğlu olması hasebiyle İsmâil, tarih boyunca tartışılan peygamberlerden olmuştur. Onun tartışmaya konu olmasının sebebi kardeşi İshak ile mukayese edilmesi ve Yahudi perspektifinde ötekileştirilmesidir. Kitab-ı Mukaddes'te İshak'ın doğmasıyla kapı dışarı edilen İsmâil, Kur'an'da Hak ve Salih peygamberlerden sayılmış ve Yahudilerin görüşlerinin farklılığı ortaya konulmuştur.⁴⁰⁸

3.1.1. Kur'ân Açısından Hz. İsmâil

Tevrat'a göre Arapça bir kelime olmayan İsmâil isminin aslı Süryânice "Yişmael" kabul edilmiş ve "Tanrı duydu" anlamı verilmiştir. Bu, Hacer'in evden kaçmasından sonra meleğin seslenmesi ve "Ey Hacer Tanrı sesini duydu" cümlesini kurmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁰⁹ Kitab-ı Mukaddes'in İshak'ın doğmasıyla ötekileştirdiği İsmâil, Kur'an'da uslu, teslîm olan, halkına namaz ve zekâtı emreden, sabreden, hoşnut olunan, sözüne sadık, resul ve nebi gibi niteliklerle anılmaktadır.⁴¹⁰ Ayrıca dilinin Arapça oluşu ve Arapların nesebinin ona bağlanması, İbrâhim'in soyu ve Hz Muhammed'in cediti olması, Kâbe'nin inşasında İbrâhim'le birlikte çalışması, kurban edilme hadisesinde babası karşısında teslimiyet ve itaati, onun yerine kurban edilmek üzere bir koç gönderilmesi, Hz Peygamber'in "Ben iki kurbanlığın oğluyum" diyerek onunla iftihar etmesi gibi hususlara dayalı olarak Müşrik Araplar ve Müslümanlar tarafından da saygı duyulmuştur.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Bu tabir Prof. Dr. Ali İhsan Yitik'e aittir.

⁴⁰⁸ S. D. Goiten, **Yahudiler ve Araplar**, çev. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 22.

⁴⁰⁹ Yaratılış 17: 11-12.

⁴¹⁰ En'am 6/86, İbrahim 14/39, Meryem 19/54-55, Enbiya 21/83, Sad 38/48.

⁴¹¹ Mustafa Uzun, "İsmail" **DİA**, İstanbul 1996, XIV, s. 77.

Yahudi dini literatüründe İsmâil ve soyuna dair bazı olumsuz nitelemeler yapılmaktadır. Babası tarafından çok sevilen fakat kötü birisi olması ve soyunun Yahudi halkına zulmetmesinden dolayı, Yahudi düşmanlarıyla bir tutulmuştur.⁴¹² Kur'ân'ın ise on iki ayette geçen İsmâil, Kitab-ı Mukaddes'in aksine, babasının duasıyla dünyaya gelen, çok küçükken de annesi ile birlikte Beytü'l-Haram'a bırakılan Salih bir kul olarak geçmektedir. Daha sonra Yahudiler, İbrâhim ve İshak'ın Yahudi olduğunu iddia etmelerine binaen, aynı soydan gelmesi hasebiyle, İsmâil'in de Yahudi olduğunu söylemişlerdir. Fakat Kur'ân, onun Yahudi olduğunu da reddeder.⁴¹³ İsmi Elyesa Zulkif, İdris, Yunus ve Lut gibi peygamberlerle birlikte anıp, hidayete eren ve âlemlere üstün kılınan, Allah'ın rahmetine kabul edilen iyilerden gösterir. Ayrıca o sözünde duran, halkına namaz kılmayı ve zekât vermeyi emreden; Rabb'in hoşnutluğunu kazanmış bir resul ve nebidir.⁴¹⁴

Bazı batılı kaynaklar İbrâhim'in İsmâil diye bir oğlunun hiç olmadığını ve Hz. Peygamber'in bunu sonradan, kendisini İbrâhim soyuna bağlamak için, uydurduğunu da iddia ederler.⁴¹⁵ Kur'ân ise Bakara Suresi 128-131. Ayetlerde bu iddiayı reddeder.⁴¹⁶ Yahudilerin bu iddiası Hz. Peygamber'in soyunu bilmediğini söyleme veya İsmailoğullarına gelen bir Peygamberin peygamberliğine bahane bulma çabalarından kaynaklanmaktadır. Fakat bu, asabiyet ve soy bağının çok önemli olduğu bir toplum için pek de gerçekçi değildir. Çünkü Araplar asabiyete çok önem veriyor ve soylarını İsmâil üzerinden İbrâhim'e sağlam bir silsile ile bağlıyorlardı. Bu yüzden Hz. Peygamber'in soyunu İbrâhim'e dayandırması olağandır.⁴¹⁷ Nitekim Kur'ân, muhtelif ayetlerinde bu duruma da yer vermiştir.⁴¹⁸ Hadislerde ise İsmâil'in hayatına dair pek az malumat bulunmakta; Tarih, Tefsir ve Kısas-ı Enbiya kitaplarında ise

---

⁴¹² Gil Anidjar, s. 25.

⁴¹³ İbn Kesir, **Tefsir**, I, 545.

⁴¹⁴ Uzun, XIV, s. 77.

⁴¹⁵ Goitein, s. 24

⁴¹⁶ Bahsi geçen ayetler: “128: Rabbimiz! İkimizi Sana teslim olanlardan kıl, soyumuzdan da Sana teslim olanlardan bir ümmet yetiştir. Bize ibadet yollarımızı göster, tevbemizi kabul buyur, çünkü tevbeleri daima kabul eden, merhametli olan ancak Sensin. 129: Rabbimiz! İçlerinden onlara Senin ayetlerini okuyan, Kitabı ve hikmeti öğreten, onları her kötülükten artıran bir peygamber gönder. Doğrusu güçlü ve Hakim olan ancak Sensin. 130: Kendini bilmezden başkası İbrahim'in dininden yüz çevirmez. And olsun ki, dünyada onu seçtik, şüphesiz o, ahirette de iyilerdendir. 131: Rabbi ona: “Teslim ol” buyurduğunda, “Alemlerin Rabbine teslim oldum” demişti. Ateş, I, s. 236.

⁴¹⁷ Uzun, XIV, s. 77.

⁴¹⁸ Bakara 2/133, 136, 140; Ali İmran 3/84; Nisa 4/163.

nispeten daha ayrıntılı bilgi yer almaktadır. Daha sonraları da üzerine şiirler söylenen Salih bir kul olarak Müslümanların sevdiği biri olmuştur.⁴¹⁹

3.2. İSLÂM GELENEĞİNDE İSMÂİL'E DAİR ANLATIMLAR

Yahudi kaynaklarında evden kovulup Beer-Şeva çölüne doğru gönderildiği anlatılan İsmâil ile ilgili İslâm kaynaklarında da fazlaca malumat bulunmamaktadır. Kur'ân'da on iki yerde adı geçen İsmâil'in Mekke'ye nasıl geldiği ve kurbanlık oğul olup olmama noktasında farklı görüşler bulunmaktadır. Kur'ân ve Hadis'te pek fazla malumat bulamadığımız İsmâil hakkında bilgilere daha çok Tarihi kaynaklar, Tefsir ve Kısas-ı Enbiya tarzı eserlerden ulaşılmaktadır. O, İbrâhim'in iki oğlundan büyük olan oğul olarak, Hz. Peygamber'in soyuna bağlanmış ve ona Müşrik ve Müslümanlarca saygı gösterilmiştir. Babası vefat ettikten sonra elli yıl daha yaşayan İsmâil, Salih peygamberlerden sayılmış ve Arap topraklarında yaşayan halka peygamber olmuştur. On iki oğula sahip olan İsmâil, iki oğlu ve soyu Mekke'de kalırken diğerleri yayılmıştır.⁴²⁰

3.2.1. İbrâhim ile Hacer'in Evliliği

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet tarafından en büyük ata ve temel referans noktası kabul edilen İbrâhim ile ilgili Tevrat'ta ve genel olarak Yahudi dini literatürde ayrıca Hıristiyan kültürü ile Kur'ân'ı Kerim ve sonraki İslâmi literatürde diğer pek çok peygambere kıyasla daha geniş yer verilmiştir.⁴²¹ Bilhassa Yahudi ve İslâm kaynaklarında İbrâhim hakkında Tevhid inancını yerleştirmek üzere gösterdiği faaliyetler merkeze alınarak genişçe bilgi verilmiştir.⁴²²

İsmi Tevrat'ın bazı bölümlerinde Avram olarak geçen İbrâhim'in isim kökünün nereden geldiğine dair farklı yorumlar bulunmaktadır. *Elmalılı*, İbrâhim isminin Süryâni dilinden geldiği ve Arapça manası ile "Merhametli baba" anlamında olduğu görüşündedir. Bundan dolayı da Arapça ile Süryânice arasında lafız ve mana yönünden

⁴¹⁹ Uzun, XIV, s. 77.

⁴²⁰ İbn Kesir, **Tarih**, I, 283.

⁴²¹ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", **DİA**, İstanbul 2015, XXX, s. 266.

⁴²² Taberî, **Tarih**, I, s.193.

bir benzerlik bulunduğunu savunmaktadır.⁴²³ İsmi kelime anlamındaki farklı yaklaşımlarla birlikte İbrâhim'in Allah'ın emriyle güneye göç ettiği ve topraklarına gelince Avram'dan Abraham'a dönüştüğü genel kabul görmüştür. Bu isim değişikliğinden sonra da o, "Milletlerin babası" kabul edilmiştir.⁴²⁴ Kur'ân'ı Kerim'de İbrâhim'in hayatına altmış dokuz ayette yer verilmiş; o, büyük peygamberlerden kabul edilmiştir. Ancak Kur'an, Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği gibi İbrâhim'in hayatını olay örgüsü çerçevesinde yer vermemiş, yeri ve zamanı geldikçe inanç ve tebliğ faaliyetlerinden bahsetmiştir.⁴²⁵

Tevrat'a göre İbrâhim'e ilk vahiy Ur'da gelmiştir. Babasının da içinde bulunduğu putperest halkın inancını reddeden İbrâhim, Tanrı'nın emriyle güneye doğru göç etmiş ve İbrâhîmî dinlerin teşekkülünü böylece başlatmıştır.⁴²⁶ Güney bölgesinde yaşayan İbrâhim, kıtlık çıkması üzerine ailesiyle birlikte Mısır tarafına göç etmiş, dönemin firavununun yapacağı kötülükten korunmak amacıyla da eşi Sare'yi kız kardeşi olarak tanıtmıştır. Olayı fark eden Firavun, İbrâhim ve ailesini, yanlarına Hacer'i de vererek şehirden çıkarmıştır.⁴²⁷ İbrâhim ailesine verilen Hacer ile ilgili Kitab-ı Mukaddes yorumlarına göre bazıları onun firavunun kızı, bazıları da cariyesi olduğu yorumunu yapmıştır. İslâm ise bu noktaya her hangi bir atıfta bulunmamış, sadece Mısır'dan çıkarken Hacer'in de onlarla birlikte olduğu bilgisini vermiştir.⁴²⁸ İbrâhîmîce "Kaçış" anlamına gelen Hacer, Kur'an ayetlerinde geçmemiştir.⁴²⁹ Ancak genel kanaat onun Mısırlı veya Kıpt krallarından birinin kızı olduğu rivayet edilmiştir.⁴³⁰ Ayrıca onun Ümmü'l-Arap'tan ya da Yâk denilen köyden yahut Nil yakınındaki Ensına kasabasına bağlı herhangi biri olduğu da rivayet edilir.⁴³¹

⁴²³ Elmalı'lı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Neşr. 1979 I, s. 405.

⁴²⁴ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", **DİA**, İstanbul 2015, XXX, s. 267.

⁴²⁵ Harman, XXX, s. 269.

⁴²⁶ Harman, XXX, s. 267.

⁴²⁷ Yaratılış 12: 10-20; Kur'an dışındaki İslâmî kaynaklara göre İbrahim hayatı boyunca üç kez yalan söylemiştir. Bunlar; kavmine bayram günü hasta olmadığı halde hastayım demesi, putları kırıp baltayı en büyüğünün boynuna takması ve "belki o yapmıştır" diyerek büyük putu suçlu göstermesi ve son olarak da karısı Sare'yi Mısır'a girerken kız kardeş olarak tanıtması. Harman, XXX, s. 270.

⁴²⁸ Harman, XXX, s. 270.

⁴²⁹ Kitab-ı Mukaddes anlayışına göre olay örgüsü anlatılırken bir kişinin konusu bittiği zaman o hükmi olarak da olsa ölmüş olarak kabul edilir ve diğer failin hayatı anlatılır. Hacer'e de Mısır'dan alınıp, Sare tarafından evden gönderilene kadar bahsi geçmiş, sonrasında yer verilmemiştir Bkz; Şaban Kuzgun, "Hacer", **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, s. 432. ; İbn Kesir, **Büyük İslam Tarihi/El Bidâye Ve'n Nihâye**, çev. Mehmet Keskin, I, s. 216.

⁴³⁰ İbn kesir, **Tarih**, I, s. 254.

⁴³¹ Şaban Kuzgun, "Hacer", **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, s. 432.

Hacer'in Mısır'dan çıkmasından sonraki Tevrat anlatımı daha çok Hacer'i yeren, ötekileştiren tarzda olmuştur. Ve yorumlarında da Sare'nin tavırlarını meşrulaştırmak adına Hacer faktörünü yermeye çalışmışlardır. İslâm ise her iki kadını da eşit görmeye çalışmış ve üstünlük çabasına girmemiştir.⁴³² Zaman geçtikçe Yahudi ve Müslümanlar çeşitli sebeplerle bir araya gelmiş, soylarını İbrâhim'e dayandırma konusunda deliller getirmeye çalışmışlardır. Sare ve Hacer de böylece düşman kabul edilen iki kardeşin anneleri olmaları hasebiyle daha çok karşılaştırılmaya, yarıştırmaya çalışılmıştır.⁴³³ Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar bu iki kadına farklı perspektiften bakarak, taraflarını belli etmeye çalışmıştır. Mesela Museviler Sare'nin eşsiz güzelliği, kocasına bağlılığı ve Allah'a tevekkülü konusundaki yüksek karakterini ön plana çıkararak Hacer'e sergilemiş olduğu tavırda onu haklı çıkarmaya çalışmıştır. Çünkü Sare Allah'ın emri ile babasının olduğu şehri terk etmiş ve her zaman İbrâhim'in yanında olmuştur. Daha başka kadınlar buna karşı çıkabilecekken o kocasının evlat isteğine destek olmak amaçlı köle Hacer'i kocasına sunmayı bile başararak erdemini göstermiştir. Hacer ise ona verilen lütfâ vefasızlık ederek, hanımına saygısızlık yapmış ve bu yüzden de evden kovulmayı hak etmiştir. Sare'nin her tavrının Allah'ın dilemesiyle olduğunu savunan Josephus, Jubilee, Rabbinik kayıtlar gibi kaynaklar, her zaman Hacer'i ötekileştiren bir yorumu tercih etmiştir. Hıristiyan bakış açısı ise Hacer ve Sare figürünü her zaman düşmanını aşağılama unsuru olarak kullanmıştır. Onlar Sare'yi her zaman gökteki Kudüs olarak kabul etmiş, Hacer'i de yerdeki Kudüs varsaymıştır. Gökteki Kudüs'ün yerdeki Kudüs'ten her zaman daha üstün olduğunu düşünerek de Hacer'i yerme politikasını sergilemişlerdir. Birbirlerini kötüleyecekleri zaman da "Hacer gibisin" cümlesini kurmaktan geri durmamışlardır. İslâmi geleneğe bakıldığında zaman ise Sare ve Hacer arasında herhangi bir üstün gösterme çabası bulunmamaktadır. Kur'an'ı Kerim her ikisini de İbrâhim eşi ve peygamber annesi olarak kabul etmiş ve ikisine de saygı göstermiştir.⁴³⁴

Hacer'in İbrâhim'in ailesine katıldığı andan itibaren anlatımlar daha çok üstünlük yarışı odaklıdır. Güneye göçen İbrâhim, Allah'tan neslinin çoğalacağı sözünü almıştı fakat hala bir oğlu olmuyordu. İbrâhim'in durumuna yardımcı olmak isteyen Sare, eşi İbrâhim'e Hacer'i sunarak ondan bir oğula sahip olmasını ümit etmiştir.

⁴³² Kuzgun, XLIII, s. 434.

⁴³³ Carol Bakhos, **İbrahim'in Ailesi**, Tekin yay. Evi, s. 141.

⁴³⁴ Bakhos, s. 123-138.

Bunun üzerine İbrâhim Hacer ile evlenmiş ve seksen altı yaşındayken İsmâil adında bir oğula sahip olmuştur.⁴³⁵

3.2.2. İsmâil'in Doğumu

Hacer ile evlenen İbrâhim ondan İsmâil adında bir oğula sahip olmuştur. İsmâil, İshak doğana kadar aynı çatı altında yaşamış ve hatta on üç yaşındayken de sünnet olmuştur.⁴³⁶ Taberî, İsmâil kelimesinin aslının Arapça olduğunu sonradan Yahudilerin Yişmael diye Süryânice'ye çevirdiklerini iddia eder.⁴³⁷ Bazıları da İsmâil isminin aslının Yişmael olduğunu, anlamının da Süryânice "itaatkâr" olduğunu savunmaktadır.⁴³⁸ Kitab-ı Mukaddes yorumları aslı İbrânicel Yişmael olan İsmâil isminin anlamının "Tanrı duydu" olduğunu ve bu ismin de ona anne Hacer evden gönderildiği gün Tanrı tarafından verildiğini söylemektedirler.⁴³⁹

Kur'ân'da on iki yerde adı geçen İsmâil'in hikâyesi, çeşitli nitelikleriyle anlatılmaktadır.⁴⁴⁰ Rivayetlere göre babası İbrâhim'in duası üzerine dünyaya gelmiş, çok küçük yaşta sünnet olmuş ve annesi ile birlikte Beytü'l-Haram'a bırakılmıştır. Uzun boylu, kırmızmsı benizli, geniş omuzlu olan İsmâil bu topraklarda ok atıcılıkta mahir hale gelmiştir.⁴⁴¹ Kur'ân'da açıkça belirtilmese de kurban olayının faali kabul edilmiş, Kâbe'nin yapımında babasına yardım ettiği için de Müslümanlar tarafından her zaman saygı duyulmuştur.⁴⁴²

Hacer ve İsmâil'in evden kovulmasına dair Tevrat anlatımına göre, İshak doğduğu zaman yapılan partide İsmâil İshak'a zarar vermek istemiş, bu yüzden de Tanrı'nın dilemesi ve Sare'nin isteği üzerine evden gönderilmiştir. Evden gönderilen anne ve oğul Paran çölüne yerleşmiş ve hayatlarına orada devam etmiştir.⁴⁴³ Tevrat'ta geçen bu bölümde bazı noktalarıyla yanlışlık bulunmaktadır. Mesela Sare'nin İshak

⁴³⁵ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", **DİA**, İstanbul 2015, XXX, s. 270; Bahsi geçen pasaj için bkz; Yaratılış 16: 13 16.

⁴³⁶ Taberî, **Tarih**, I, s. 193.

⁴³⁷ Taberî, **Tarih**, I, s. 194.

⁴³⁸ Uzun, XIV, s. 76.

⁴³⁹ Yaratılış 16: 11.

⁴⁴⁰ Bakara, 2/125, 127, 133, 136, 140; Ali İmran, 3/84; Nisa, 4/163; En'am, 6/86; İbrahim, 14/39; Meryem, 19/55; Enbiya, 21/85; Sad 38/48.

⁴⁴¹ Uzun, XIV, s. 80.

⁴⁴² Uzun, XIV, s. 77.

⁴⁴³ Tora ve Aftara, s.124; Harman, XXX, s. 268

doğana kadar, ki bu onların dediğine göre yaklaşık on üç yıldır, İsmâil'e sabretmesi ve İshak'ın doğum partisindeki olaya⁴⁴⁴ binaen evden göndermek istemiş olması zayıf bir ihtimaldir. Yine Kitab-ı Mukaddes'te geçtiği üzere delikanlı olan İsmâil'in çalı kenarına bırakılan bir çocuk olarak söz edilmesi de tuhaftır. Madem o on üç yaşında evden gönderildiyse, nasıl annesinin kucağında evden ayrıldı. Annesinin delikanlı olan İsmâil'i kucağında götürmesi çok zayıf bir ihtimaldir. Bununla beraber üç melek tarafından İshak'ın doğacağı müjdelendiği esnada İbrâhim ve Sare'nin orada olup sevindiği söylenirken Hacer ve İsmâil'den hiç bahsedilmemesi de tuhaftır. Halbuki Sare'nin onları kapı dışarı ettiğinin söylenmesi onların bir arada yaşadığı kanaatini vermektedir. Tüm bu çelişkili yorumlar Yahudilerin dediği gibi on üç yaşında İshak'a yapılan haksızlığa binaen değil, daha bebekken evden gönderildiğine kanıttır.⁴⁴⁵

Taberi'nin rivayetine göre de, Sare İsmâil'in doğduğunu görünce onu kıskanmış ve İbrâhim ile Hacer'i evlendirdiğine pişman olmuştur. Bu duruma oldukça içerlenen Sare sürekli İbrâhim ile kavga etmeye başlamıştır. Bir gün öfke sırasında Hacer'e de yüklenmiş ve "Ey Hacer! Mademki bu yolda benim üstüme böyle bir iş işledin, bunu senin yanına bırakmam. Ya seni öldürürüm, ya sakatlarım" diye ant içmiştir. Birkaç gün sonra da içtiği anttan dolayı pişman olmuş, "Hata ettim, kötü bir ant içtim" demiştir. Sonra ne yapacağını düşünen Sare içinden, "Eğer bu kadını öldürürsem günahkâr olurum, en iyisi onu sakatlayayım. Ama bunu da görünür yerden yaparsam vicdanım rahatsız olur. En iyisi onun uzvunu keseyim. Hem böylece İbrâhim'le de mutlu olamaz" diye geçirmiş ve vakit kaybetmeden de dediklerini yapmıştır. Allah da bu olay üzerine İbrâhim'e sünnet emrini vermiş ve ona, "Ey İbrâhim, dininden olanlara bu işi sünnet eyledim" diye buyurmuştur.⁴⁴⁶ İşte o zamandan sonra sünnet Müslümanlar arasında yaygınlaşmıştır. Zira daha önceleri sünnet olma fiili yoktu.⁴⁴⁷

Sare bundan sonra sabrediyor gibi görünse de Hacer'in ve oğlunun varlığından dolayı İbrâhim'le hala tartışıyordu. Artık dayanamayıp İbrâhim'e, "Hacer'e karşı içimde kötü duygular beslediğim için onu sünnet ettim, yine bir şey yaparım da günaha girerim diye endişe ediyorum. Onları bu evden gönder" teklifinde bulunmuştur.⁴⁴⁸ Ne

⁴⁴⁴ Yaratılış 21: 8-11.

⁴⁴⁵ Uzun, XIV, s. 79; Şaban Kuzgun, "Hacer", **DİA**, İstanbul 2013, XLIII, s. 432.

⁴⁴⁶ Taberi, **Tarih**, I, s. 193-194.

⁴⁴⁷ Bakhos, s. 139.

⁴⁴⁸ Taberi, **Tarih**, I, s. 195-196.

yapacağını şaşırان ve iki eşi arasında kalan İbrâhim'e Allah, Sare'yi dinlemesini söyledi. Bu emir üzerine de İbrâhim yanlarına yolluklar hazırlayarak Hacer ve İsmâil'i evden gönderdi.⁴⁴⁹ Buraya kadar anlatılan olay örgüsü Kitab-ı Mukaddes ile Kur'anı Kerim'de benzerlik göstermektedir. Fakat bundan sonraki kısımlarda farklı yorumlar bulunmaktadır. Tevrat'a göre İbrâhim Hacer ve İsmâil'i, yanlarına ekmek ve su vererek, çadırdan yolcu etmiş ve onlar da yalnız başlarına Paran çölü tarafına gitmiş ve oraya yerleşmiştir.⁴⁵⁰ Kur'an'ı Kerim'de ise İbrâhim'in onlarla birlikte yola koyulduğunu anlamaktadır. Rivayete göre İbrâhim yanına erzak alarak ailesiyle birlikte yola koyulmuştur. Nereye gideceklerini bilmediği esnada Cebrâil karşlarına çıkmış orada ne yaptıklarını sormuştur. Başından geçen olayları anlatan ve ne yapacağını bilmediğini söyleyen İbrâhim'e Cebrail, Beytü'l-Maktis tarafına gitmelerini söylemiştir. Bunun ardından da İbrâhim, ailesiyle birlikte oraya gitmiştir.⁴⁵¹ Bazı yorumlara göre de Cebrâil İbrâhim ve ailesini burak adlı ata bindirmiş ve bir gecede Beytü'l-Makdis'e götürmüştür.⁴⁵²

Gittikleri yerin ıssız, bereketsiz bir çöl olduğunu gören İbrâhim çok üzölmüş ve ailesini burada bırakıp bırakmama arasında kalmıştır. Bunun üzerine de Cebrâil ona "Sabret, Allah onları koruyacak" deyince rahatlamış ve Hacer ile İsmâil'i orada bırakıp Şam tarafına yola koyulmuştur.⁴⁵³ Hacer ve İsmail'in Mekke'ye ilk gidişinin evden kovulunca olduğunu rivayet edenler olduğu gibi Kâbe inşası için emir gelince Mekke'ye gitmiştir diyenler de vardır.⁴⁵⁴ İbrâhim'in gittiğini gören Hacer peşinden koşmuş ve "Bizi bu ıssız çölde bir başımıza mı bırakacaksın" demiştir. Söylenen sözlere cevap vermeyen İbrâhim, Hacer'in "bizi buraya bırakmanı Allah mı emretti" diye sorunca İbrâhim arkasına dönmüş ve "Evet" diye karşılık vermiştir. Hacer de "Madem öyle var git yoluna, Allah bize yeter" demiş ve İsmâil'in yanına dönmüştür.⁴⁵⁵ Bundan sonra İbrâhim şehirden çıkarken geriye dönüp baktığında karşısında ıssız bir çöl görmüş ve içlenerek "*Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilmeleri için Senin kutsal evinin yanında, ziraata elverişsiz bir vadiye*

---

⁴⁴⁹ Rivayetlere göre ilk kuşak bağlayan kadın Hacer'dir. O, Sare'den kaçarken kuşak beline kuşak bağlamış ve kuşağı da İbrahim kendilerini bulsun diye yollara bırakmıştır. Tora ve Aftara, I, 140.

⁴⁵⁰ İbn kesir, **Tarih**, I, s. 221.

⁴⁵¹ Taberi, **Tarih**, I, s. 195-196; İmam Hafız İbn Kesir, **Tefsir**, I, çev. Savaş Kocabaş, s. 545.

⁴⁵² İbn Kesir, **Tarih**, I, 225.

⁴⁵³ Taberi, **Tarih**, I, 197.

⁴⁵⁴ İbn kesir, **Tarih**, I, s. 223.

⁴⁵⁵ İbn Kesir, **Tarih**, I, s. 222.

*yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır” diye dua etmiştir.*⁴⁵⁶

Bir zaman sonra erzak ve su tükenince İsmâil ağlamaya başlamış ve Hacer bunun üzerine Merve tepesine çıkıp gelen bir kabile var mı diye bakınmıştır. Kendisine yardım edebilecek bir kabile göremeyen Hacer, bu kez de koşarak Safa tepesine çıkmış ve oradan ıssız çöle bakınmıştır. Bunun üzerine Safa ile Merve arasında yedi kez koşan Hacer, yedinci koşuşunda Merve tepesine tam çıktığı esnada İsmâil’in ağlamasının kesildiğini fark etmiştir. Geriye döndüğünde İsmâil’in ayak topuğundan su fıskırdığını gören Hacer, koşarak onun yanına gitmiş ve sudan içmiştir.⁴⁵⁷ Bazı rivayetlere göre de Cebrâil koşup duran Hacer’e “Dur, koşma!” diye seslenmiş, ama Hacer emin olmadığı için tepki vermemiştir. Tekrar aynı sesi duyan Hacer, sesin geldiği yöne doğru bakınca, meleğin kanadıyla toprağı eşelediğini ve eşeledikçe de suyun çıktığını görmüştür.⁴⁵⁸ Bunun üzerine koşarak suyun yanına gitmiş, toprak ile set yapmaya ve suyun taşmasını önlemeye çalışmıştır. Akan sudan kana kana içmiş, sonra da İsmâil’i emzirmiştir.⁴⁵⁹ Hacer’in akan suya set oluşturmasıyla ilgili rivayetlere göre Peygamber efendimiz bir Hadis-i Şerifinde “Allah Hacer’e rahmet etsin. Eğer o gün o seddi oluşturmasaydı, o su akan koca bir nehir olurdu” buyurmuştur.⁴⁶⁰ Bundan sonra da Hacer ve İsmâil akan bu suyun yanında yaşamaya başlamıştır.⁴⁶¹

Yemen tarafından göç eden Cürhümlü kabilesi Mekke’ye yaklaştıklarında bir serinlik fark etmiş ve yakınlarda su olduğunu düşünerek aramaya başlamışlardır.⁴⁶² Zemzem kuyusunu gören Cürhümlüler oraya varmış ve sudan yararlanmışlardır.⁴⁶³ Akan suyun ve yemyeşil toprakların olduğu bu yerde Hacer ve İsmâil’i gören kabile Hacer’e “Buradan daha önce çokça geçtiğimiz halde ilk kez böyle bir su ve yeşillik görüyoruz. Eğer müsaadeniz olursa burada sizinle birlikte yaşayalım” teklifini yapmıştır. Hacer de bu teklifi kuyudan hak iddia etmemeleri karşılığında kabul

⁴⁵⁶ İbrahim’in ettiği dua için bkz: İbrahim 14/37.

⁴⁵⁷ Taberi, **Tarih**, s. 197.

⁴⁵⁸ Kuzgun, XLIII, s. 433.

⁴⁵⁹ Ateş I, 235.

⁴⁶⁰ Taberi, **Tarih**, s. 197.

⁴⁶¹ Ebu Mansur el-Mâturidî, **Te’vilâtü’l Kur’an**, Terc. Bekir Topaloğlu-Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul 2016, I, s. 235.

⁴⁶² Anayurtları Yemen olan Cürhümlüler, Ad, Semud, Tasm kabileleri gibi asırlar önce meydana gelen tufandan kaçmış ve Mekke’ye yerleşmiştir. (Arab’ı-Bâide) Hz İsmâil onlardan bir kız ile evlenmiş ve Arab’ı-Müstağribe’nin (Sonradan Araplaşanlara verilen ad) oluşmasını sağlamıştır. Ahmet Önkal “Cürhüm”, **DİA**, İstanbul 1993, VIII, 138.

⁴⁶³ İbn Kesir, **Tarih**, I, s. 222

etmiştir.⁴⁶⁴ O günden sonra İbrâhim, Cürhümlü kabilesi ile yaşayan Hacer ve İsmâil'i her yıl ziyaret ediyor ve nasıl olduklarını öğreniyordu.⁴⁶⁵

Mekke'de yaşadıkları zamanda İsmâil Cürhümlülerden Arapça öğrenmiştir. Kabile ile iyi anlaşan Hacer de İsmâil'i Cürhümlü bir kız ile evlendirmiştir.⁴⁶⁶ Bir gün yine Mekke'ye ailesini görmeye giden İbrâhim, Hacer'in vefat ettiğini öğrenmiş ve çadırına uğramıştır. Çadıra vardığı zaman çıkan kadına İsmâil'i sormuş o da avlanmaya gittiğini söyleyerek İsmâil'i ilgisizlikle suçlamıştır. Duruma çok üzülen İbrâhim, kadından biraz yemek isteyince kadın evde yiyecek bir şeylerinin olmadığını söylemiştir. Durumun kadının hayırsızlığından kaynaklandığını fark eden İbrâhim çadırdan ayrılırken kadına "İsmâil evden geldiği zaman beni tarif et, onun nasıl olduğunu merak ettiğim için geldiğimi söyle. Ayrıca bu çadırın kancası iyi değil, söyle değiştirsin" deyip Mekke'den ayrılmıştır. Avdan gelince karısının anlattıklarından gelen kişinin babası olduğunu ve karısının ona iyi davranmadığını anlayan İsmâil, o kadını boşamış ve başka kadınla evlenmiştir. Birkaç zaman sonra tekrar Mekke'ye giden İbrâhim, çadırda bu kez başka bir kadınla karşılaşmış ve İsmâil'i sormuştur. Kadın da avlanmaya gittiğini söylemiş ve İbrâhim'e yemek ve su vermiştir. Verilen ikramları yedikten sonra oradan ayrılmak üzere yola koyulan İbrâhim kadına, "Kocana buraya şöyle bir adam geldi diyerek beni tarif et ve ona, bu çadırın kancası oldukça iyi, ona iyi bakmasını söylediğimi söyle" demiş ve tekrar Filistin'e dönmüştür. Bunun üzerine de kadın avdan gelen kocası İsmâil'e olanları anlatınca O, karısının babasına iyi davrandığını anlamıştır.⁴⁶⁷ Anlatılan bu hikâyeye, hem Yahudi kaynaklarında hem de İslam kaynaklarında paralel bir olay örgüsü ile geçmektedir.

3.2.3. Kurbanlık Evladın Kimliği Tartışması

Yahudi ve Müslümanların ayrılma noktasının en keskin kısmı, şüphesiz Kurban olayıdır. İşte tam da bu konuda her iki din mensupları kendi görüşlerinin doğru olduğunu ispatlamaya çalışmış ve her savundukları görüşler için de deliller getirmeye

---

⁴⁶⁴ Taberi, **Tarih**, I, s. 197-198.

⁴⁶⁵ İbn Kesir, **Tarih**, I, 223.

⁴⁶⁶ Kuzgun, XLIII, s. 433; Ahmet Cevdet paşa, **Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, İstanbul 1966, I, s. 20.

⁴⁶⁷ Taberi, **Tarih**, I, s. 198-200; İbn Kesir, **Tarih**, I, s. 222-223.

çalışmıştır.⁴⁶⁸ Yahudiler, kurban olayını soylarının devamını sağlayan kişi olan İshak'a bağlamış ve İbrâhim'in Mina'da kurban etmeye çalıştığı oğlunun İshak olduğunu savunmuşlardır. İslâm kaynakları ise onların görüşlerinin tutarsız noktalarına değinmiş ve Kurban imtihanına muhatap olan kişinin, İsmâil olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.⁴⁶⁹

İbrâhim, ailesinin yarısını ıssız ve bereketsiz topraklara bıraktıktan sonra giderken İbrâhim suresi 37. Ayette geçen duayı etmiş ve ardından da Filistin'e dönmüştür.⁴⁷⁰ Bundan sonraki Kitab-ı Mukaddes yorumu İbrâhim'in ailesinin yanına ömründe üç kez gittiği şeklindedir. Ancak Tefsir yorumuna göre gerçek onların iddia ettiği gibi değil, her yıl düzenli olarak gittiği şeklindedir. Nitekim İbrâhim önce melek Cebrâil'den ailesinin nasıl olduğunu öğreniyor ve her yıl belli dönemde de onları ziyaret ediyordu.⁴⁷¹ Tefsir yorumları da İbrâhim ile İsmâil'in sık sık bir araya geldiklerine vurgu yapmış ve Yahudi yorumlarının yanlışlığını ortaya koymuştur. Belki de Yahudi yorumlarının sebebi Saffat suresi 102. ayette geçen "Çocuk babasının yanında koşacak yaşa geldiğinde" cümlesini İshak'a bağlamak amaçlıdır. Çünkü onlar İbrâhim'in yanında büyümediği için İsmâil'in kurban edilecek oğul olamayacağını savunmaktadırlar.⁴⁷²

Her yıl İsmâil'i ziyarete giden İbrâhim bir gece rüyasında oğlu İsmâil'i kurban ettiğini görmüş ve Mekke'ye giderek durumu ona anlatmıştır.⁴⁷³ *Elmalılı*'ya göre İbrâhim bu rüyayı Zilhicce ayının sekizinci, dokuzuncu ve onuncu gecesi olmak üzere üç kez ard arda görmüştür. Peygamberlerin rüyası da tabirleri de vahiy olduğundan İbrâhim böyle bir rüyaya itimad etmiş ve bu emri vacip görerek İsmâil'e açmıştır.⁴⁷⁴ Ebussuud'a göre ilk gün oğlu İsmail'i boğazladığını gören İbrahim, gördüğü rüya hak rüya mı anlamak için gün boyu tefekkür etmiştir. İkinci gece yine aynı rüyayı gören İbrahim yeniden tefekkür etmiş ve uyumuştur. Üçüncü günde de İsmail'i boğazladığını gören İbrahim, bunun bir emir olduğunu anlamış ve Mekke'ye giderek durumu

---

⁴⁶⁸ Uzun, XIV, s. 79

⁴⁶⁹ Harman, XXX, s. 270; Uzun, XIV, s. 77

⁴⁷⁰ "Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilmeleri için Senin kutsal evinin yanında, ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır" İbrahim 14/37.

⁴⁷¹ Harman, XXX, s. 270

⁴⁷² Uzun, XIV, s. 79; İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/133, 136, 140; Ali İmran 3/84; Nisa 4/163.

⁴⁷³ Uzun, XIV, s. 78; İbn Kesir, **Tarih**, I, 225.

⁴⁷⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, sad. İsmail Karaçam-Emin Işık-Nurettin Bolelli-Abdullah Yücel, Zaman Neşr, İstanbul, VI, s. 443.

İsmail'e haber vermiştir.⁴⁷⁵ Saffat Suresi 102. Ayette geçen kısma göre İsmâil babasına, kendisine gelen bu emri yerine getirmesini ve kendisini sabredenlerden bulacağını söylemiştir.⁴⁷⁶ Baba ve oğul Mina dağına⁴⁷⁷ çıkarken şeytan onların aklını çelmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Mina dağına çıktıkları zaman İbrâhim İsmâil'i kurban etmeye yeltenmiş fakat Allah buna engel olmuştur. Allah İbrâhim'e boynuzu takılmış koçu göstermiş ve onu kurban etmesini söylemiştir. Bunun ardından İbrâhim o koçu kurban etmiş ve baba ile oğul birlikte Mekke'ye geri dönmüşlerdir.⁴⁷⁸

Kitab-ı Mukaddes'teki olay örgüsü de bu rivayetlere paralel anlatılmış fakat kurban faili İshak kabul edilmiştir.⁴⁷⁹ Saffat sûresi 99-109 ayetlerinde anlatılan kurban olayındaki failler Müslüman yorumcular tarafından da farklı anlaşılmış ve deliller getirilmiştir.⁴⁸⁰ Mesela sahabeden Hz. Ömer, Hz Ali, İbn Mesud, Hz Abbas; Tabiundan Alkame b. Vakkas, Ka'b el-Ahbar; Tefsircilerden Taberi, Kurtubi, Süleyman Ateş gibi kişiler kurban edilmek istenen oğulun İshak olduğunu savunmuşlardır. Onlar ilk olarak Yaratılış 22: 1'de geçen "biricik" lafzının İshak'a gittiğini savunmuştur. Çünkü onlara göre Sare soylu bir kadın olarak İbrâhim'e oğul vermiş ve onu biricik oğlu olarak sevmiştir. İkinci olarak İshak'ın müjdelendiği zaman İsmâil henüz hayatta olmadığı için, müjdelenen oğul olarak İshak'ın kurban olayına muhatap olması daha gerçekçidir. Ki Hacer kısırlık imtihanı çekmemiş ve genç yaşında anne olmuştur. Doğumu müjde olarak kabul edilmeyen bir oğlun, müjdeymiş gibi anlatılması, imtihana tabi tutulması ve çok farklı bir olaymış gibi algılanması da yanlıştır. Bununla birlikte son olarak Saffat suresinin 102. ayetinde geçen "Çocuk babasının yanında koşacak yaşa geldiği zaman" kısmı bariz olarak İshak'a işaretir. Çünkü İsmâil ve annesi Mekke'de baba evinden uzakta yaşamasından dolayı o lafız İsmâil'e gidemez ve o Kurban olayına muhatap olamazdır.⁴⁸¹

Hz. Ali, İbn Ömer, Ebu Hureyre, Hasan gibi sahabiler; Ebu Tufeyl, Said b. Cübeyr, Mücahid gibi Tabiun ehli; İbn Kesir, Kurtubi, maturidi, Elmalılı gibi tefsirciler de Kurban imtihanına muhatap olan oğulun İsmâil olduğunu savunmuş ve

---

⁴⁷⁵ Ebussuûd, XI, 5023

⁴⁷⁶ Saffat 37/102.

⁴⁷⁷ Mina için bkz: https://tr.wikipedia.org/wiki/Mina,_Mekke

⁴⁷⁸ Harman, XXX, s. 268; Uzun, XIV, s. 80

⁴⁷⁹ Yaratılış 22: 1-5.

⁴⁸⁰ Uzun, XIV, s. 78.

⁴⁸¹ Ateş, VII, s.416; Buna benzer bir görüş için bkz. Taberi, **Tefsir**, IV, s. 1952.

deliller getirmişlerdir. Onlara göre bir kere Kur'an'ı Kerim "biricik" lafzına yer vermez. Saffat Suresi'nin 100 ve 101. Ayetlerinde İbrâhim'in bir oğul için dua ettiğini ve Allah'ın ona halîm bir oğul verdiği söylenmektedir.⁴⁸² İsmâil'in halîm İshak'ın da âlim olarak tanınması kurban olacak kişinin İsmâil olduğuna kanıttır.⁴⁸³ Ayrıca Meryem 19/55'te İsmâil'in sabredenlerden olduğu, sözünde durduğu belirtilmektedir ki bunlar da kurban edilmek istenen kişiye daha çok uyan vasıflardır.⁴⁸⁴ Bununla birlikte Müslümanlarca her iki oğul da İbrâhim'in oğlu olması sebebiyle birbirinden üstün görülmemiştir. Ama dönemin anlayışına göre, babanın ilk oğlunu kurban etmesi normal kabul edilmiştir.⁴⁸⁵ Böylece biriciklik lafzı geçersiz olur ve İsmâil birinci oğul olarak kurban imtihanına muhatap olmuştur.⁴⁸⁶ Ayrıca Hacer kısırlık imtihanından sonra oğul sahip olmamış olsa da İbrâhim, geç yaşta iken yaptığı dua ile kavuştuğu İsmâil'in ardından İshak müjdelendiği zaman "Keşke İsmâil senin önünde yürüse" diye dua etmiş ve ona bağlılığını da göstermiştir. Belki de onun biricikliği babasının duasında yer almasıdır.⁴⁸⁷ Bununla birlikte Saffat suresinin 100-101 ayetlerinde Halîm olan İsmâil'in müjdesi verilmiş ve 102. Ayetle birlikte kurban olayı anlatılmıştır. Kurban olayı anlatıldıktan sonra 112. Ayette ise İshak'ın müjdelendiğinden bahsedilmiştir. İshak'ın kurban olayından sonra müjdelenmiş olması da kurban edilecek oğulun İsmâil olduğuna kanıttır.⁴⁸⁸ Rivayetlere göre muhtemelen Allah, Kurban olayına muhatap olan İbrâhim ve İsmâil'in göstermiş olduğu sabrın mükâfatı olarak İshak'ı müjdelemiştir.⁴⁸⁹ Aynı zamanda 112. Ayette İshak ile birlikte Ya'kub'un da müjdelenmesi İshak'ın kurban edilecek oğul olmayacağına kanıttır. Zira kurban edilecek oğul o olsaydı, İbrâhim'e torun Ya'kub'un da müjdelenmesi olanaksız olurdu.⁴⁹⁰ Bunun yanında 102. ayette geçen "Çocuk babasının yanında koşacak yaşa geldiği zaman" cümlesinin direk İshak'a gittiği söylenemez. Yahudiler İbrâhim'in onları ömründe sadece üç kez ziyaret ettiğini söylese de bu bilgi yanlıştır. Çünkü

---

⁴⁸² İbn kesir, **Tarih**, I, 228.

⁴⁸³ Uzun, XIV, s. 79

⁴⁸⁴ Matûridî, XII, s. 195.

⁴⁸⁵ Uzun, XIV, s. 79; İlk oğul (Behorluk) için bkz: Aynur Çınar, "Yahudi Geleneğinde On İki Ata: İsrâil'in Oğulları", İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim 2018.

⁴⁸⁶ Ömer Faruk Harman, "İshak", **DİA**, Ankara 2018, XXIII, s. 521.

⁴⁸⁷ Uzun, XIV, s. 79; İbn kesir, **Tefsir**, IX, s. 281-282.

⁴⁸⁸ İbn kesir, **Tarih**, s. 228; Ateş, VII, s. 417.

⁴⁸⁹ Ateş, VII, s. 415.

⁴⁹⁰ Elmalılı, VI, s. 445; İbn Kesir, **Tarih**, I, 229; Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, **Ebussuûd Tefsiri**, çev. Ali Akın, Buruc Yay., İstanbul 2007, X, 5024.

İbrâhim her yıl ailesini ziyaret ediyor ve onlarla vakit geçiriyordu.⁴⁹¹ Diğer taraftan bazıları da burada kastın mecâzi olduğunu, İsmâil'in kurban edilecekkenki yaşını ifade etme amaçlı bu lafzın kullanıldığı yorumunu yapmıştır.⁴⁹² Her iki noktada da kurban edilecek oğul İsmâil olmaktadır. Ayrıca Kurban olayının Mina'da geçtiği ve koçun boynuzunun Kâbe'ye takıldığına dair bazı rivayetler de kurbanlık oğulun İsmâil olduğuna kanıttır. Çünkü o dönemde İshak Şam'da yaşıyordu ve Mina Arap Yarımadasında bulunuyordu.⁴⁹³ Bununla beraber hac menâsikinde bulunan kurban kesme, Safa ve Merve arasında say yapma ve cemrelerin taşlanması Mekke'de uygulanması, kurban olayının da burada gerçekleştiğinin göstergesidir.⁴⁹⁴

İbn Kesir'e göre, Kurban edilecek oğulun İshak olduğuna dair söylenen rivayetler sonradan Müslüman olmuş Yahudilerin yorumlarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca o, tahrif olduğu ayetlerle sabitleşen Kitab-ı Mukaddes yorumlarına itibar etmenin gereksiz olacağını ve havarilerinin de münker olduğunu savunmuştur.⁴⁹⁵ Tüm bu rivayetler yanında peygamber efendimizden rivayet edilen "Ben iki kurbanlığın oğluyum" hadisi de kurban edilecek oğulun İsmâil olduğunu göstermektedir.⁴⁹⁶

Buraya kadar İsmâil ve İshak konusundaki görüşlere ve gerekçelerine yer verilmiştir. Burada dikkati çeken nokta Yahudilerin tamamının İshak'ı kurbanlık oğul kabul etmesinin yanında Müslümanlardan da Kitab-ı Mukaddesi destekleyen görüşlerin çıkmasıdır. Bu durumdan aslında ilk başlarda böyle bir yarışın olmadığı, iki kardeşin de Salih kullardan sayılarak hayatlarına değinildiği anlaşılmaktadır. Görülen o ki iki kardeşin yarışırılması sonraki döneme denk gelmektedir.⁴⁹⁷ Tevrat ve Kur'an'ın bazı yorumlarında İshak'ın abisinin müjdelendiği Beer Lahay Roi'de yaşaması, onların babalarını birlikte gömmesi, İshak'ın her yıl haccetmek için Mekke'ye gitmesi, İsmâil'in kızı Saliha'yı İshak'ın oğlu Esav'a vermesi aradaki bağın olumlu bir kuvvette olduğuna kanıttır.⁴⁹⁸

---

⁴⁹¹ Kurtubi'ye göre burada ya namaz kılacağı yaş, ya babasına işlerinde yardım edebileceği yaş ya da buluş çağı kastedilmektedir. İmam Kutubî, XIV, s. 519

⁴⁹² Matûridî, VII, s. 523.

⁴⁹³ İmam Kutubî, *El-Câmiu Li Ahkâmi'l-Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Buruc Yay., İstanbul 2002, XIV, s. 519; Elmalılı II, s. 401.

⁴⁹⁴ Uzun, "İsmail" *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 79.

⁴⁹⁵ İbn Kesir, *Tarih*, I, 228.

⁴⁹⁶ Bakhos, 140.

⁴⁹⁷ Uzun, "İsmail" *DİA*, İstanbul 1996, XIV, s. 79

⁴⁹⁸ İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 100

3.3. ARAP ATASI OLARAK HZ. İSMÂİL

3.3.1. Mekke'ye gelişi

İslâm kaynaklarına göre İbrâhim Sare'nin isteği üzerine Hacer ve İsmâil'i Mekke'ye götürmüştür. Tevrat bu konuyla ilgili Mekke'ye götürdüğünden bahsetmeyip, İbrâhim'in onları çadırdan uğurladığını ve onların da Paran çölüne doğru gittiğini yazmaktadır.⁴⁹⁹ Bundan sonra da Hacer'i kötülemek için onun evden ayrıldıktan sora tekrar eskisi gibi putatapıcı olduğunu, oğlu İsmâil'in de vahşi, kadınların ırzına geçen biri olduğunu söylemektedir.⁵⁰⁰ Kur'ân'ı Kerim'de ise bu konuya açık şekilde değinilmemiş sadece İbrâhim'in neslinden bir kısmını Mekke'ye bıraktığı yazılmıştır. Ancak yapılan araştırmalara göre de buraya gelen oğlunun İsmâil olduğu sonradan anlaşılmıştır.⁵⁰¹

Hacer ve İsmâil'in Mekke'ye gelişleri ile ilgili rivayete göre, yanına ailesini de alan İbrâhim, nereye gideceğini düşündüğü esnada Cebrail karşlarına çıkmış ve Beytü'l-Makdis'e gitmelerini söylemiştir.⁵⁰² Mekke'ye varınca buranın ıssız ve çorak olduğunu gören İbrâhim, ailesi için üzülmüştür. Fakat Cebrâil ona mutmain olmasını, Allah'ın onları koruyacağını söyleyince biraz rahatlamıştır. Yanındaki su ve yiyecekleri ailesine bırakan İbrâhim, Sare'nin çadırına gitmek üzere Şam tarafına doğru yola çıkmıştır.⁵⁰³ İbrâhim'in gittiğini gören Hacer, onun ardından koşmuş ve bu ıssız yerde yalnız başlarına mı kalacaklarını sormuştur. İbrâhim'den yanıt alamayan Hacer, buraya bırakılmalarını Allah'ın mı istediğini sormuş, İbrâhim'in evet demesi üzerine de "O zaman var git yoluna, çünkü Allah bize kâfidir" demiştir.⁵⁰⁴ Burada aslında tüm sıkıntılara göğsünü geren güçlü bir kadın portresi de çizilmiştir. Hacer bunca şeye, başta hanımı Sare'ye, katlanmaya çalışmış ondan sonra evden gönderilme ile imtihan olmuş ve oğluyla bir başına ıssız bir çöle bırakılmıştır. Bu onun için zorlu bir imtihandır fakat o Allah'tan destek göreceğine canı gönülünden inanmaktadır. Çünkü bir kadın olarak tek başına çölde bulunmak zannedildiği kadar kolay değildir ki Hacer Allah'a tevekkül ederek buna sabretmiş ve İbrâhim'in yanından ayrılarak oğlu

⁴⁹⁹ Tora ve Aftara, I, 140.

⁵⁰⁰ Harman, XXX, s. 270

⁵⁰¹ Uzun, XIV, s. 79

⁵⁰² Ebussuûd, I, 394.

⁵⁰³ Ateş, I, 235; Uzun, XIV, s. 78.

⁵⁰⁴ Elmalılı, I, s. 408.

İsmâil'in yanına dönmüştür. Bundan sonra da Hacer bu topraklarda oğluyla birlikte yaşamaya başlamıştır.⁵⁰⁵

İbrahim sûresi 37. Ayete göre İbrâhim uzaktan Mekke'ye bakmış ve buranın çorak olmasına çok üzülmüş ve Allah'tan ailesini korumasını, o topraklarını bereketli kılmasını istemiştir.⁵⁰⁶ *İbn Kesir*'e göre bu dua ile Mekke şehir haline gelmiş ve bereketli topraklardan olmuştur. Aynı zamanda hiçbir baskına uğramamış, her zaman güven içinde kalmıştır. Zira o dönemde çevredeki şehrin insanları helak olurken, Mekke sapsağlam durmuştur.⁵⁰⁷

Hacer ve İsmâil'in Mekke'de yaşadığı dönemde İbrâhim'in yanlarına bıraktığı erzak ve sular tükenmiş ve İsmâil rahatsızlanıp ağlamaya başlamıştır. Bunun üzerine oğlu için endişelenen Hacer, Safa ile Merve⁵⁰⁸ arasında koşturmuş ve su aramıştır.⁵⁰⁹ Bazı rivayetlere göre İsmâil susuzluktan kötü olduğu bir anda "Allah'ım benim için takdir edeceğin daha başka ölüm şekilleri varken, beni susuzlukla öldürme" diye dua etmiştir.⁵¹⁰ Safa ile Merve arasında yedi kez gel git yapan Hacer bir anda oğlunun ağlamasını duyamamış ve ona bakmaya gitmiştir. İsmâil'e yaklaşan Hacer onun topuklarından çıkan suyu görmüş ve çok şaşırılmıştır. Hemen suyun yanına giden Hacer, hem kendi sudan içmiş hem de aynı anda İsmâil'i emzirmiştir.⁵¹¹ *İbn Abbas*'ın rivayetine göre Safa ile Merve arasında say yapılması Hacer'in bu davranışı itibariyle başlamıştır.⁵¹²

Mescid-i Haram'da Hacer'ül-Esved'in tam karşısında Kâbe'ye 19 m. uzaklıkta yer alan zezem kuyusuna, bol akıcı, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi gibi anlamlar verilmiştir.⁵¹³ Rivayetlere göre Hacer'in zezemi bulduğunda "Dur yavaş yavaş ak" demesinden ve etrafının kumla çevrilmesinden dolayı "Zezem" ismi verilmiştir.⁵¹⁴ Kur'an'da yer almayan zezem'e, hadislerde bolca yer verilmiştir.⁵¹⁵ Buna benzer rivayetler Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında da yer almaktadır. Başlarda toprak

---

⁵⁰⁵ Bakhos, s. 140.

⁵⁰⁶ İbrahim 14/37

⁵⁰⁷ İbn Kesir, **Tefsir**, VI, 105

⁵⁰⁸ Daha ayrıntı bilgi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/safa-ve-merve>

⁵⁰⁹ Ebussuûd, I, 394.

⁵¹⁰ Uzun, XIV, s. 79

⁵¹¹ Bakhos, s. 141.

⁵¹² İbn Kesir, **Tefsir**, I, 546.

⁵¹³ Bekir Topaloğlu, "Kâbe", **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, s. 14.

⁵¹⁴ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Zezem", **DİA**, İstanbul 2013, XLIV, s. 242.

⁵¹⁵ Taberi, **Tarih**, I, s. 199.

üzerine akan tek gözlü kaynak olan zemzem daha sonraları İbrâhim tarafından kuyu haline getirilmiş ve buraların bereketlenmesi sağlanmıştır.⁵¹⁶ Bazılarına göre İsmâil'den sonra Cürhümlüler zemzem kuyusuna zarar vermeye başlayınca, zamanla zemzem suyu çekilmiştir. Bir rivayete göre de Huzaa ve Kinane ile savaşan Cürhümlüler yenilince, şehri terk etmiş ve giderken de zemzem kuyusunu kapatmışlardır. Asırlarca üzerinden sel sularının geçtiği zemzem kuyusu zamanla tamamen kaybolmuştur.⁵¹⁷ Yıllar sonra Hz Peygamber'in dedesi bu zemzem kuyusunu yeniden bulmuş ve aktif hale getirmiştir.⁵¹⁸ İbrâhim ve İsmâil'in uyguladığı gelenekleri düzenleyen Hz Peygamber, ashabına bol bol zemzem içmelerini ve memleketlerine götürmelerini tavsiye etmiş, bizzat kendisi de Mekke'den Medine'ye sık sık zemzem getirmiştir.⁵¹⁹

Yemen tarafında yaşayan ve afet olduğu için topraklarını terk eden Cürhümlü kabilesi Mekke'ye yaklaştığı zaman bir serinlik hissetmiş ve yakınlarda su olduğu düşüncesiyle suya doğru yaklaşmışlardır.⁵²⁰ Çölün ortasında akan suyu ve etrafındaki yeşilliği gören kabile çok şaşırılmış ve hemen oraya gitmiştir. Şehre vardığı zaman Hacer onları karşılamış ve kabile "Daha önce buradan çok geçtiğimiz halde böyle bir kuyuya rastlamadık, eğer müsaaden olursa biz de bu şehirde sana komşu olalım" demiştir. Bu teklifi zemzem kuyusundan hak talep etmemeleri karşılığında kabul eden Hacer, bundan sonra onlarla komşu olmuştur. Cürhümlülerle çok iyi anlaşılan Hacer, İsmâil'in onlardan Arapça öğrenmesini sağlamış, kızlarını da ona eş olarak almıştır.⁵²¹ İbrâhim ise ailesini her yıl ziyaret ediyor, onlarla birlikte vakit geçiriyorlardı. Bir gün yine Mekke'ye ailesini görmeye giden İbrâhim, Hacer'in vefat ettiğini öğrenmiş ve çadırına uğramıştır. Çadıra vardığı zaman çıkan kadına İsmâil'i sormuş o da avlanmaya gittiğini söyleyerek İsmâil'i ilgisizlikle suçlamıştır. Duruma çok üzülen İbrâhim, kadından biraz yemek isteyince kadın evde yiyecek bir şeylerinin olmadığını söylemiştir. Durumun kadının hayırsızlığından kaynaklandığını fark eden İbrâhim

---

⁵¹⁶ Küçükaşçı, XLIV, s. 242.

⁵¹⁷ Küçükaşçı, XLIV, s. 243.

⁵¹⁸ Abdülmuttalib'in zemzem kuyusunu çıkarmasına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Küçükaşçı, XLIV, s. 243.

⁵¹⁹ Küçükaşçı, XLIV, s.245

⁵²⁰ Anayurtları yemen olan ilk cürhümlüler de Ad, Semud, Tasm, Cedis kabileleri gibi asırlar önce meydana gelen afet neticesinde tarih sahnesinden silinen araplardandır. (**Arabi baide**) ve haklarında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu felaketten kurtulan Cürhümlüler daha sonra Hicaz bölgesine yerleşmiş ve Mekke'de yaşamışlardır. Ahmet Önkal, "Cürhüm", **DİA**, İstanbul 1993, VIII, s.138.

⁵²¹ Ateş, I, s.238.

çadırın ayrılırken kadına “İsmâil evden geldiği zaman beni tarif et, onun nasıl olduğunu merak ettiğim için geldiğimi söyle. Ayrıca bu çadırın kancası iyi değil, söyle değiştirsin” deyip Mekke’den ayrılmıştır. Avdan gelince karısının anlattıklarından gelen kişinin babası olduğunu ve karısının ona iyi davranmadığını anlayan İsmâil, o kadını boşamış ve başka kadınla evlenmiştir. Birkaç zaman sonra tekrar Mekke’ye giden İbrâhim, çadırda bu kez başka bir kadınla karşılaşmış ve İsmâil’i sormuştur. Kadın da avlanmaya gittiğini söylemiş ve İbrâhim’e yemek ve su vermiştir. Verilen ikramları yedikten sonra oradan ayrılmak üzere yola koyulan İbrâhim kadına, “Kocana buraya şöyle bir adam geldi diyerek beni tarif et ve ona, bu çadırın kancası oldukça iyi, ona iyi bakmasını söylediğimi söyle” demiş ve tekrar Filistin’e dönmüştür. Bunun üzerine de kadın avdan gelen kocası İsmâil’e olanları anlatınca İsmâil, karısının babasına iyi davrandığını anlamıştır. Anlatılan bu hikâyeye, hem Yahudi kaynaklarında hem de İslâm kaynaklarında paralel bir olay örgüsü ile geçmektedir.⁵²²

3.3.2. Kâbe’nin İnşası

Kutsal olarak sayılan dinlerin her birinde mabed anlayışı ve bu anlayışlarını dayandırdıkları bir doktrini bulunmaktadır. Putperest bir topluma monoteist anlayışı getiren İbrâhim de Allah’ın emrine binaen mabed inşa etmiş ve insanların burada Allah’a ibadet etmesini sağlamıştır. Bu durum kurban olaylarına bağlı olarak yine Yahudilerle Müslümanlar arasında farklılık oluşmasına da neden olmuştur. Sözlükte “Dört köşeli veya küp şeklinde olmak” anlamına gelen Kâbe’nin adı Kur’ân’ı Kerim’de Maide 5/15, 97 ayetleri olmak üzere iki yerde Beyt-el, Beytullah, El-Beyt’il Atik, Beyt-ül Haram, Beyt-ül Muharrem, Mescid’i Haram, Beytü’l-Ma’mur anlamlarıyla geçmektedir.⁵²³

Kâbe’nin ilk defa kimin zamanında yaptırıldığına dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Bazıları Hac 22/26’ya göre, kurban imtihanından sonra İbrâhim, oğlu İsmâil ile Mekke’ye dönmüş ve Kâbe’yi inşa etmiştir.⁵²⁴ Bazılarına göre ise Kâbe, İbrâhim’in Hacer ve İsmâil’i Mekke’ye götürmesinden kısa bir zaman sonra Cebrâil’in

⁵²² Taberi, **Tarih**, I, s. 198-200; İbn Kesir, **Tarih**, I, s. 222-223.

⁵²³ Bekir Topaloğlu, “Kâbe”, **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, s. 14.

⁵²⁴ Taberi, **Tarih**, I, s. 220.

yardımıyla inşa edilmiştir.⁵²⁵ Kâbe'nin yapımına dair yapılan abartılı yorumlara göre Allah, Hacuc adlı meleği gönderilmiştir. İki başlı olan bu melek, Kâbe'nin yapılacağı yeri temizlemiş ve İbrâhim ile İsmâil de temizlediği yeri kazarak Kâbe'yi yapmaya başlamıştır.⁵²⁶ Hacuc meleği bir yağmur bulut oluşturmuş, İbrâhim ve ailesi de o ize göre Kâbe'nin duvarlarını yükseltmiştir.⁵²⁷

Kur'ân da Kâbe'yi “Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev” olarak yorumlamıştır.⁵²⁸ Rivayete göre Ebu Zer Gıfâri yeryüzündeki ilk Mescid hangisi deyince Hz Peygamber, “İlk mescid Mekke'de bulunan Kâbe'dir” demiştir. Bunun üzerine Gıfâri “Peki ikincisi hangisidir” diye sormuştur. Hz Peygamber Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'dır ve aralarında kırk yıl vardır” demiştir.⁵²⁹ *İbn Kesir*'e göre Hac 22/26'da geçen *Mesâbe* kelimesinin anlamı ‘toplama mahalli’ olarak kabul görmüş ve buraya gelen her insanın doyamadan ayrılacağı ve her yıl gelmek isteyeceği yer olduğunu söylemiştir.⁵³⁰ Bununla beraber bazıları Kâbe'yi ilk inşa edenin İbrâhim ve ailesi olduğunu düşünürken⁵³¹ bazıları da Ali İmran 3/96, Bakara 2/125, 127, Hac 22/26 ayetlerini referans alarak, Kâbe'nin temelini daha önce var olduğunu, ancak yıkılıp yerinin uzun zaman içinde kaybolduğunu ve İbrâhim tarafından bulunarak yeniden inşa edildiğini iddia etmişlerdir.⁵³² Buna dair Kur'ân'da herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber sonraki bazı kaynaklarda yapılan araştırmalara göre Hz. Âdem veya oğlu Şit, hatta ondan önceki meleklerin Kâbe'yi inşa ettiğine dair birçoğu İsrâiliyat kaynaklı, mübâlağa ve efsane unsurlarıyla süslü, bir kısmı da sembolik anlamlar taşıyan rivayetler yer almaktadır.⁵³³ Bu görüşü savunanlar Nuh kavminin olayında Kâbe'nin Beyt'ül Ma'mur'a yükseltildiğini ve sonra İbrâhim ile yeniden duvarının yükseltildiğini söylemişlerdir.⁵³⁴ Hatta bazılarına göre de Kâbe yeryüzünde beş kez⁵³⁵ yapılmış ve en

⁵²⁵ Uzun, XIV, s. 78; İbn Kesir, **Tarih**, I, s. 224; Ateş, I, s. 239.

⁵²⁶ İbn kesir, **Tarih**, I, 238; Ebussuûd, IX, 4117

⁵²⁷ Elmalılı, I, s. 407; Matûrîdî, I, s. 258.

⁵²⁸ Topaloğlu, “Kâbe”, s. 15; Ateş, II, s. 82.

⁵²⁹ İbn Kesir, **Tefsir**, VII, 338.

⁵³⁰ Ateş, I, 234; İbn Kesir, **Tefsir**, I, 526

⁵³¹ İbn Kesir, **Tarih**, I 224.

⁵³² Taberi, **Tarih**, I, 220-222; Ebussuûd, I, 398.

⁵³³ Topaloğlu, XXIV, s. 16; İbn Kesir, **Tarih**, s. 237.

⁵³⁴ Matûrîdî, VII, s. 527.

⁵³⁵ Michael Brenner, **Kısa Yahudi Tarihi**, Alfa Yay. İstanbul 2011, s. 8.

son da Haşimoğulları yapmıştır.⁵³⁶ İbn Kesir'e göre bu rivayetlerin tamamı İsrâiliyat kaynaklı olup gerçeklik teşkil etmezler.⁵³⁷ Makam-ı İbrâhim bölgesi ile ilgili de kimisi orayı Harem bölgesinin tamamı kabul ederken, kimisi de daha da ayrıntılandırarak Arafat vakfesini, Müzdelife'yi, Şeytan taşlama mekânını, Mina'yı, Safa ve Merve'yi harem bölgesi kabul etmiştir.⁵³⁸

İbrâhim Hacer ve İsmâil'in yardımıyla Kâbe'yi yükseltmiş ve Hacerü'l Esved'i oraya yerleştirmiştir. Rivayetlere göre İsmâil çıraklık yapmış, babası duvarı yükseltirken o da babasına taş taşıyarak yardım etmiştir.⁵³⁹ Duvarı yükseltirken baba ve oğulun birlikte dua etmesi mümin kul hareketidir. Nitekim onlar çabalamışlar ve işlerinin sonucunu Allah'a bırakmışlardır.⁵⁴⁰ Taberi'ye göre buradaki duada yer alan "Neslimizden" cümlesi tüm İbrâhim oğullarını kapsarken İbn Kesir sadece Arapların kastedildiğini ve duanın ucunun da Hz Muhammed'e gittiğini savunmaktadır.⁵⁴¹ Burada Araplar'ın kastedildiğini söylemek diğerlerinin dışlandığı anlamına gelmemelidir. Rivayete göre Cuma sûresi 2. Ayetteki duanın da Hz Peygamber'e gitmesi, İbrâhim ve İsmâil'in de duasının ona gitmesi buna delildir.⁵⁴² Eğer bu dua tüm insanları kapsanmış olsaydı o dönemde çevre bölgelerden kimse helak olmazdı. Oysa komşu bölge halkları tufanlara konu olurken Mekke halkı tufana ve yok oluşa maruz kalmamıştır.⁵⁴³ Kâbe inşa edildikten sonra İbrahim Ebu Kubeys dağına⁵⁴⁴ çıkmış ve tüm insanlara bir olan Allah'a tapınmaları konusunda seslenmiştir. Rivayetlere göre de bu sesleniş sonrasında anne karnındaki bebekler dâhil olmak üzere "Lebbeyk" diye cevap vermiş ve İbrâhim'e bağlılığını ifade etmişlerdir.⁵⁴⁵ Bugün Hac esnasında söylenen "Lebbeyk" bu seslenişten itibaren var olmuştur.⁵⁴⁶ Kâbe'ye İsmâil'i görevlendiren İbrâhim, İbrahim sûresi 14/35-41'deki duasını yaparak Filistin'e

---

⁵³⁶ İbn Kesir, **Tefsir**, I, 537.

⁵³⁷ Ateş, I, 235; İbn Kesir, **Tefsir**, I, 537.

⁵³⁸ İbn Kesir, **Tefsir**, I, s. 528.

⁵³⁹ Ateş, I, s. 239.

⁵⁴⁰ İbn Kesir, **Tefsir**, I, s. 528; Ateş, III, 66.

⁵⁴¹ Bu, İslâm Dini'nin, Kâbe'nin, Kurban'ın Müslümanları ilgilendirdiğine kanıttır. İbn Kesir, **Tarih**, I, 238

⁵⁴² Taberi, **Tefsir**, I, s. 103; Mukâtil b. Süleyman, **Tefsir-i Kebîr**, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret yay., İstanbul 2006, I, s. 125.

⁵⁴³ Matûridî, VII, s. 535.

⁵⁴⁴ Bahsi geçen dağ hakkında geniş bilgi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebukubeys>

⁵⁴⁵ M. B. Süleyman, III, s. 96.

⁵⁴⁶ Ebussuûd, IX, 4118

dönmüştür.⁵⁴⁷ Bakara 126’da geçen dua, Kâbe’nin bakımını birlikte üstlenmeleri de ahitte İbrâhim’in İsmâil soyundan seçilmişlik geleceğine kanıttır. Zira Hacer ve İsmâil’i Mekke’ye bırakan İbrâhim şöyle dua etmiştir “Ey Rabbim, burayı bu ekin ekmeğe elverişsiz vadiyi güvenli bir belde yap, ahalisine meyve, tahıl, her türlü yiyeceklerden rızık ver; ama hepsine değil, içlerinden Allah’a ve ahiret gününe inananlara Ey Rabb’im İsmâil de Salih bir peygamber olarak Kâbe’ye sahip çıkmış, onu korumuş ve ömrünün sonuna kadar insanların burada haccetmesi için tebliğ yapmıştır.⁵⁴⁸ Rivayetlere göre İshak da her yıl düzenli olarak gelmiş ve haccetmeye başlamıştır.⁵⁴⁹ Kâbe’yi ziyaret, İbrâhim’in zamanından putperestliğin yayılışına kadar Tevhid esaslarına uygun olarak sürdürülmüştür.⁵⁵⁰ İsmâil’in nabit, kayzar, ezbil, mişa, müsmi, maş, dusa, erer, yatur, nebs, tayma, kayzuma adlı on iki oğlu olmuş ve iki tanesi Mekke’de kalırken diğer on tanesi bölgelere dağılmıştır.⁵⁵¹ Yüz otuz yedi yaşına kadar yaşayan İsmâil, ömrünün sonuna kadar Kâbe’nin muhafazasını sağlamıştır.

İsmâil’den sonra Cürhümlü kabilesi Kâbe’ye sahip çıkmış, anahtarı almıştır. Gelen hacılara yardım etmiş ve su vermiştir.⁵⁵² Seylü’l-Arim⁵⁵³ dolayısıyla bu bölgeye gelen Huzaa ve Kinane oğulları Cürhümlülerle savaşmış ve onları yenmiştir. Bu olaydan sonra şehri terk etmek zorunda kalan Cürhümlüler, Hacer’ul Esved’i yerinden söküp bir yere saklamış ve zezem kuyusunu kapatarak Yemen tarafına göç etmişlerdir.⁵⁵⁴ Daha sonra oraya yerleşen kabile hac işini devam ettirmiş ve emaneti korumuştur. Ta ki Hz Muhammed’in dedesinin zamanına kadar kapalı olan zezem kuyusu, onun sayesinde yeniden açılmış ve faal hale getirilmiştir.⁵⁵⁵ Mekke fethinden sonra Kâbe’nin içinden putları temizleyen Hz Peygamber, İbrâhim ve İsmâil’in heykelleri çıkarılırken onların bu işi yapmadıklarını söyleyerek putperestlik malzemesi haline gelmesinden duyduğu üzüntüyü ifade etmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁴⁷ Taberi, **Tarih**, I, 222-223; İbn Kesir, **Tarih**, s.238; Ebussuûd, IX, 3881.

⁵⁴⁸ Elmalılı, I, s. 408.

⁵⁴⁹ Topaloğlu, XXIV, s. 16; İbn Kesir, **Tarih**, s. 237.

⁵⁵⁰ İbn Kesir, **Tarih**, s. 238.

⁵⁵¹ İbn Kesir, **Tarih**, s. 282.

⁵⁵² Topaloğlu, “Kâbe”, 16.

⁵⁵³ Seylü’l Arim olayı için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seylul-arim>

⁵⁵⁴ Başka bir rivayete göre de cürhümlüler burada yaşarken sel felaketinde yok oldular. Gerçekten de bu tarihen sonra cürhümlülere rastlanılmamıştır. Önkal, VIII, s.138

⁵⁵⁵ Zezem’in yeniden çıkarılmasına dair bkz: <https://sorularlailamiyet.com/kaynak/abdulmuttalibin-ruyasi-ve-zezem-kuyusunun-ortaya-cikarilmasi>

⁵⁵⁶ Uzun, XIV, s. 78.

3.4. İSMÂİL'İN DİNİ VE İSMÂİLOĞULLARI

3.4.1. İsmâil'in Dini Olarak Haniflik

İsmâil ve İshak arasında yapılan bu tartışmalı yarışın son odak noktası dinlerinin dayandığı kökendir. Çünkü Müslümanlar açısından perspektif çok yıkıcı olmasa da Yahudiler kapı dışarı edilmiş oğul olarak İsmâil'in soyu ve dinini de kendisini ötekileştirdikleri gibi ötekileştirmiştir. Her iki din mensupları da kökenlerini İbrahim'e dayandırıyor, İbrahim'in dini sayılan Hanifliğe ise farklı yorumlar getiriyordu.⁵⁵⁷

İsmâil ve İshak peygamberlerin soylarının giriştiği bu yarış ilk dönemlerde pek de dikkat çekici bulunmamıştır. Nitekim ilk dönem Tevrat yorumları ile İslâm Kaynaklarının verdiği bilgilere göre İsmâil ile İshak herhangi bir çatışma olmadan birlikte yaşıyorlardı.⁵⁵⁸ Her ikisinin de babasının cenazesinde bulunması ve babalarını birlikte gömmeleri buna kanıttır.⁵⁵⁹ İshak'ın, abisi İsmâil'in müjdelendiği topraklarda yaşaması ve sürekli abisini ziyaret etmesi de aralarında her hangi bir problemin olmadığına delildir.⁵⁶⁰ Zira rivayetlere göre Kâbe'nin inşa edilmesinden sonra İshak düzenli olarak Mekke'ye giderek ağabeyini ziyaret etmekle kalmıyor; Kâbe'yi de tavaf ediyordu.⁵⁶¹ Bu da İsmâil ile İshak arasında olmayan çatışmanın sonradan, özellikle antik ve ortaçağ döneminde, müntesipleri tarafından gerçekleştiğini gösterir. Bu noktada Musevi ve Hıristiyan yorum geleneklerinin İsmâil için uygun gördükleri olumsuz karakter, Müslümanları da savunma mekanizmasına itmiştir. Onlara göre İsmâil gerçek Arabı temsil ettiği kadar Yahudi olmayanları da temsil ediyordu. İsmâil karanlığı, günahı, itilmişliği temsil ederken İshak, seçilmişliği ve manevi temizliği temsil ediyordu.⁵⁶²

İsmâil ve İshak her ne kadar ayrı topraklarda yaşıyorsa da zamanla bu iki ferdin soyları ticaret ya da seyahat amaçlı bir araya gelmiştir. Bir araya geldikleri esnada da

---

⁵⁵⁷ Bakhos, s. 156.

⁵⁵⁸ İbn Kesir, **Tarih**, s. 280.

⁵⁵⁹ Yaratılış 29: 9.

⁵⁶⁰ Yaratılış 24: 62.

⁵⁶¹ Kurtubi, XIV, 524.

⁵⁶² Bakhos, 155-158.

iki dinin mensupları yeri geldiğinde cedelleşmiş ve birbirlerini öteki olmakla suçlamıştır.⁵⁶³ Bu konuda Yahudiler daha iştiyaklı davranmış ve Filistin bölgesine gelen misafirlere İshak'ın soyunun İbrâhim'e dayandığını ve İsmâil'in de dışarda bırakılan oğul olduğunu anlatıyorlardı. O ilk oğul olmasına rağmen ötekileştirilen, Tanrı'nın İshak'ı seçmesiyle birlikte dışarda kalan oğuldur. Yorumlar bununla da kalmayıp onun kuşları öldüren, zina eden, on iki oğlundan birin bile hayırlı olmadığı bir baba olduğunu iddia ediyorlardı.⁵⁶⁴

Rabbînik kayıtlar İshak'ın İsmâil'den üstün olduğunu, İsmâil'in ötekileştirildiğini söylerken Kur'an herhangi bir üstünlük açıklamasına gitmiyor ve ikisinden de Salih peygamber olarak bahsediyordu.⁵⁶⁵ 9. Yy.'la geldiğinde ise Farisi Müslümanlarla ticari ilişkilerini geliştiren Arap Müslümanlar arasında da soylarını İbrâhim'e dayandırma çabası ortaya çıkmıştır. Farisi Müslümanlar kendilerini İshak peygamberin soyuna oradan da İbrâhim'e dayandırıyorlardı. Arap Müslümanlar da Mekke'de yaşaması, Kâbe'nin kendilerinin yaşadığı yere yapılması, İbrâhim'in ilk oğul olması ve Cürhümlü kızla yaptığı evlilikten dolayı soylarını İsmâil'e, oradan da İbrâhim'e dayandırıyorlardı.⁵⁶⁶ Oysa Kur'an bu ikisi arasında fark görmemiş ve Bakara suresi 133. Ayette geçtiği üzere Ya'kûb'un soyuna kendisi öldükten sonra kime tapınacaklarını sorduğu zaman onlar; "İbrâhim, İsmâil, İshak'ın tapındığına" diye cevap vermişlerdir.⁵⁶⁷ Bu durum İbrâhim, İsmâil, İshak arasında bir ayrışma olmadığının göstergesidir. Kur'an herhangi bir üstünlükten bahsetmez ancak sonraki Kur'an dışı kaynaklar İsmâil'i daha fazla ön plana çıkarır. Bunun sebebi de Hz Peygamberin soyunun İsmâil üzerinden İbrâhim'e götürme amacından kaynaklanmaktadır.⁵⁶⁸

---

⁵⁶³ Goitein, s. 59.

⁵⁶⁴ Bakhos, s. 170-171.

⁵⁶⁵ Gil Anidjar, s. 78.

⁵⁶⁶ Bu çabada soylarını Hacer ve Sare hikâyesine dayandırarak İbrâhim'e bağlamaya ve üstünlüklerini ispatlamaya başlamışlardır. Misal Fârisî Müslümanlar soylarını İbrâhim'e dayandırmak adına Hacer'in köleliğine vurgu yapmış ve bunun üzerine Sare'nin üstünlüğüne değinmişlerdir. Bu durum 9.yy öncesi Hacer ve Sare mücadelesinin olmadığını gösterir. Anlatımlarda biri seçilmişliği diğeri itilmişliği temsil eder. Bu da İsmâil ve İshak'a bağlanır. Bakhos, 142-150.

⁵⁶⁷ "Yoksa Ya'kûb can verirken sizler yanında mı idiniz? O, oğullarına: "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" diye sormuştu; Onlar da: "Senin Tanrıya ve ataların İbrahim, İsmail, İshak'ın Tanrısı olan tek Tanrıya kulluk edeceğiz, bizler O'na teslim olmuşuzdur" demişlerdi." Bakara 2/133.

⁵⁶⁸ Bakhos, s. 160.

Hanif kelimesi Kur'ân'da on iki yerde geçmekte ve İbrâhim ile İsmâil'in dininin hanif olduğu vurgulanmaktadır.⁵⁶⁹ Yahudilerin İsmâil için söylemiş olduğu ötekileştirilmiş oğul vasfını Kur'an, Ali İmran 67. Ayetinde inkâr etmiş ve İbrâhim'in de İsmâil'in de hanif Müslüman olduğunu savunmuştur.⁵⁷⁰ Onun hikâyesinin Kur'ân'da geçmesi, babasıyla Kâbe'yi inşa etmesi, Hz. Peygamber'e kadar başka soydaş peygamberlerin olmaması onun Hanif bir Müslüman kabul edilmesini sağlamıştır.⁵⁷¹ Şu halde ne Yahudilerin, ne Hıristiyanların ne de müşriklerin İbrâhim'i ırk veya din bakımından kendilerine bağlamaya, kollarından saymaya haklarının olmadığı gibi, bunların ırk yönünden mensup olanların da kendilerini temiz bir Müslüman olan İbrâhim'e bağlama hakları yoktur.⁵⁷² Zira Aliimran 3/65,67. Ayetlere göre Haniflik Yahudilik ve Hıristiyanlıktan önce vardır. O yüzden de haniflik Yahudi, Hıristiyan veya müşrik olmak değildir; o Allah'ın baştan beri bildirdiği tevhid dinidir.⁵⁷³

Kur'ân'ın İbrâhim ve İsmâil'den Hanif bir Müslüman olarak bahsetmesinin ardından, Hanif olmanın ne demek olduğu üzerine farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Batılılar onun Aramice ya da Süryânice'den geldiğini iddia ederken, bazıları Arapça ile İbrânice'nin birleşimindeki helen dilden geldiğini, bazıları da Nebatiler ya da Habeşlilerin yerel dillerinden geldiğini savunmuştur.⁵⁷⁴ Tevrat ve Yahudi kaynakları Hanif kelimesini "Hanpa veya Hanapu" köküne dayandırmış ve "dönen, iftira atan, putperest olan" anlamında kullanmışlardır.⁵⁷⁵ Modern bilim adamları arasında olan Theodor Naldöke'ye göre ise Hanif kelimesi putperest anlamını tam olarak karşılamamaktadır. Ona göre eğer hanif kelimesi putperest anlamında olsaydı Kur'ân'ı Kerim'de İbrâhim ve İsmâil için bu tabir kullanılmazdı.⁵⁷⁶

Müslümanlar da Hanif kelimesi üzerinde durmuş ve muhtemel anlamlarından bahsetmiştir. Mesela Mes'ûdi Hanif kelimesinin Arapçalaşmış Süryâni dilinden geldiğini ve anlamının da "İltifat etmeyen" olduğunu söylerken Ya'kûbi de "meyleden" anlamını vermiş ve İbrâhim'in İslâm'a meyletmesinin kastedildiğini

⁵⁶⁹ Şaban Kuzgun, "Hanif", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 36.

⁵⁷⁰ Bakara Sûresi 2/135-140.

⁵⁷¹ Harman, XXX, s. 271.

⁵⁷² Elmalılı, II, s. 389.

⁵⁷³ Kuzgun, XVI, 36.

⁵⁷⁴ Gil Anidjar, 171.

⁵⁷⁵ Kuzgun, XVI, 33.

⁵⁷⁶ Kuzgun, XVI, 34.

savunmuştur.⁵⁷⁷ Cahiliye devrinde sünnet olana hanif denilirdi.⁵⁷⁸ Cahiliye halkın kendilerini hanif olarak addetmesinin sebebi ise soylarını önceden de bahsettiğimiz gibi İsmâil üzerinden İbrâhim'e dayandırmak istemelerindendi.⁵⁷⁹

Sadece Kur'ân'da geçmeyen Haniflik hadis ve İslâmi rivayetlerde hatta şiirlerde de yerini almış ve her zaman toplumun anlayışına konu olmuştur. İbn Abbas'an gelen hadise göre, o, bir gün Allah katındaki en makbul dinin hangisi olduğunu sorunca Hz. Peygamber, kolaylaştırılmış haniflik olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁰ Yine Hz. Peygamberin çağdaşı Kays b. Eslet'in rivayetine göre "Kureyş Yahudi ve Hıristiyanlığa karşı saf bir din seçmelidir. Eğer Rabb'imiz isteseydi Yahudi veya Hıristiyan olurduk; fakat biz hanif olarak yaratılmışız" der.⁵⁸¹ İslâm'dan önce az bilinen haniflik İslam ile birlikte daha da önemli olmuş ve zamanla Müslümanlık ile eşdeğer görülmüştür.⁵⁸²

---

⁵⁷⁷ Kuzgun, XVI, 35.

⁵⁷⁸ İbn Kesir, **Tarih**, I, 255.

⁵⁷⁹ Uzun, XIV, s. 77.

⁵⁸⁰ Kuzgun, XVI, 36.

⁵⁸¹ Taberi, **Tarih**, I, 226.

⁵⁸² Kuzgun, XVI, 35.

SONUÇ

“İsmâil, Müslümanlar için bir sabır timsali bir Peygamber, Yahudiler için ise ötekileştirilmiş kardeştir.” Her iki dinin İsmâil için farklı yorumlar yapması belki de soylarını paylaşamayan Ata olarak kabul edilen İbrahim’e dayandırma çabalarından kaynaklanmaktadır. İbrahim’in İsmâil ve İshak dışında başka oğulları olmasına rağmen, bugün bile Yahudi – İslâm tartışması ve yarışmasının temeli olarak kabul edilen, İsmâil ve İshak dönemindeki yaşanan olaylar, iki din arasındaki çatışmanın kaynağı kabul edilmiştir.

Hız. İbrahim Allah’ın emriyle bulunduğu şehirden güneye doğru göç etmiş ve Allah’tan da soyundan milletler çıkacağı sözünü almıştır. Yıllar geçmiş ancak o, hâlâ baba olamamıştır. Bir gün oğul vermesi için Allah’a dua eden İbrahim, Sâre’nin de izniyle Hacer ile evlenmiş ve ondan İsmâil adında bir oğula sahip olmuştur. Bundan sonraki anlatımlarda Tevrat ile Kur’ân-ı Kerim arasında farklılıklar olmuş, her iki kitap da kendine uygun şekilde bir anlatım sergilemiştir. Tevrat’ın daha çok tarihi kronoloji ile olay örgüsünü anlatmasından dolayı Yahudi yorumları daha gerçekçi zannedilmiş olsa da Kur’ân her fırsatta onların yorumlarının yanlış olduğuna vurgu yapmıştır. Tora’nın kronolojiye verdiği önemin aksine Kur’ân, İbrahim ile ilgili anlatılarda daha çok inanç kısmına yer vermiştir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de altmış dokuz ayette geçen İbrahim kıssası, olayları bir tarihi kronolojide vermemiş, daha çok yeri geldikçe inanç kısmına, Müslümanlara örnek olsun diye, değinmiştir. İsmâil peygambere geldiği zaman ise Kitab’ı Mukaddes ona, Filistin’den gönderildiği zamandan sonra doğru dürüst hiç yer vermemiştir. Çünkü onlar bir ırk olarak düşündükleri Yahudiliğin İshak üzerinden devam edeceğine düşünmüş ve bu noktada yer geldikçe kendilerini ilgilendirmeyen kişilerin hayatına, manevi anlamda, son vermiştir. Kur’ân-ı Kerim de İsmâil’in hayatına az yer vermiş, onun hakkındaki malumatlara daha sonra yapılan Tefsir yorumları ile Tarih ve Kısas-ı Enbiya kitaplarından ulaşılmıştır.

Babası İbrahim’in duası ile dünyaya gelen İsmâil, Sâre’nin kıskanmasından dolayı baba evinden gönderilmiş ve daha bebek yaşta annesi ile birlikte Mekke’de yaşamaya başlamıştır. Tevrat yorumcuları Sâre’nin tavrını aklama adına anlatılarda genelde Hacer’i suçlu, Sare’yi de vefâkar olarak göstermiş ve evden gönderilme olayını haklı bir sebebe dayandırmışlardır. İslâm âlimleri ise bu anlatıların mantık dışı

olan taraflarına değinerek, Yahudilerin anlatılardaki farklılaştırmalarını gözler önüne sermiştir. Mesela Tevrat İsmâil'in, on üç yaşında İshak'ın doğduğu zamanda verilen kutlamada, İshak'a zarar verdiğini gördüğünü ve bu yüzden evden gönderildiğini savunmuştur. On üç yaşında olan İsmâil'in nasıl bir bebek gibi yattığı ve zezem suyunun çıktığına ise, 'Sare'nin kötü davranmasından dolayı hastalandığı ve halden düştüğü içindir' demiştir. İslâm âlimleri ise bunun tutarsız bir yorum olduğunu, Sâre'nin bu kadar kıskanmasının üstüne on üç yıl İsmâil'e katlanmasının imkânsız olduğunu savunmuştur. Bir de Kitab'ı mukaddes'in İsmâil'in doğumundan on üç yaşına kadarki zamanına yer vermemesini ve olayları direk İshak'ın doğumuna bağlamasını, hem de kronolojiye bu denli riayet eden bir topluluk olmalarına rağmen, tutarsız bulmuştur. İşte tüm bunlar İsmâil'in söylendiği gibi on üç değil, daha bebekken evden gönderildiğine, Yahudilerin gerçekleri sonraki tarihlerde değiştirdiklerine delil olarak gösterilmiştir.

Henüz bebek yaşta Mekke'de yaşamaya başlayan İsmâil, susadığı sırada melek Cebrâil'in yardımıyla zezem kuyusunu açtırmış ondan sonra da Mekke'nin gelişmesine vesile olmuştur. Onun Mekke'ye olan katkısı, ki bu katkı onun Müslümanlar nazarında çok değerli olmasını sağlar, Kâbe'yi koruması ve orada insanları bir olan Allah'a ibadet etmeye çağırmasıdır. Cahiliye dönemindeki Araplar bile soylarının İbrâhim'den geldiğini savunmuş ve Kâbe'nin yapımında babasına yardım ettiği için, İsmâil'e de derin bir saygı duymuşlardır. Bu demde de onlar, putperest bir inanca sahip olsalar dahi İbrâhim ve İsmâil'den gelen kurban ve Kâbe'yi tavaf ibadetlerini yerine getirmeye devam etmişlerdir.

İsmâil peygamberin hayatındaki asıl odak nokta onun kurban imtihanına maruz kalmasıdır. Çünkü bu konuda Yahudi ve Müslümanlar iki kardeşi daha çok çatıştırmaya ve birinin diğerine olan üstünlüğünü ispatlamaya çalışmışlardır. Anlatılanlara göre Mekke'ye ailesini bırakan İbrâhim Allah'ın emriyle oğlu İsmâil'i, kurban etmek için, Mina dağına götürmüş, İsmâil de bu emre tevekkül etmiştir. Mina dağına varan İbrâhim Oğlu İsmâil'i boğazlayacağı esnada Allah ona "'dur!'" demiş ve çalıkların arasında otlanan koçu kurban etmesini söylemiştir. Bu olay Allah'ın emrine boyun eğen mümin davranışına örnek olması açısından anlatılmıştır. Tevrat da bu paralelde bir anlatım gerçekleştirmiş fakat kurban edilmeye götürülen kişinin İshak olduğunu savunmuştur. Buna da Tevrat ve Kur'ân'dan deliller getirerek ulaşan

Yahudilere Müslümanlar, kendi delil ve yorumlarıyla cevap vermiş ve Kurban imtihanının muhatabının İsmâil olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.

Yahudilerin tamamı kurban edilecek oğulun İshak olduğunu savunurken, Müslümanlar ise bu konuda ikiye bölünmüştür. Bazıları İshak'ın kurban edilecek oğul olduğunu savunurken diğer bazıları da İsmâil'in kurban edilecek oğul olduğunu savunmuştur. İkinci grup İshak'ın kurban edileceğine dair rivayetlere Müslümanların Medine döneminde birlikte yaşadıkları Yahudilerden duyduğunu ve İsrâiliyat kaynaklı olmasından dolayı da itibar edilmeyeceğini söylemişlerdir. Genel olarak Müslüman tefsirciler bazen ayetlerin iniş sırasına göre, bazen kurban olayının geçtiği yere göre, bazen de dönemin yaygın anlayışını delil sayarak kurban edilecek oğulun İsmâil olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır.

Ayetin geliş sırasına bakacak olursak Saffat sûresi 99-109 ayetleri kurban olayından bahsetmektedir. Bu ayetlerde de isim verilmese de kurban edilecek oğulun İsmâil olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İshak'ın müjdelendiği ayet Saffat suresi 112. Ayette geçmekte ve kurban olayından sonra gelmektedir. Buna göre Allah İbrâhim'e İsmâil ile yapılan kurban imtihanını geçtiği için mükâfat olarak İshak'ı müjdelemiştir. Bununla birlikte Allah İshak'ın müjdelendiği ayette Ya'kûb'u da müjdelemiştir. Eğer kurban edilecek kişi İshak olmuş olsaydı, ondan bir toruna sahip olacağı İbrâhim'e müjdelenemezdi. Bunun yanında kurban ritüelinin daha çok Arap yarımadasında meşhur olması ve hac menâsikinin İbrâhim ile İsmâil'in Kâbe yaparkenki hallerini desteklemesinden dolayı da İsmâil denilmiştir. Zira eğer İshak olsaydı kurban edilecek yer Filistin'de olur, bu ritüel de orada yaygınlaşırdı.

Her iki din de kurban imtihanına maruz kalan kişinin kendi soylarından geldiğini savunuyor ve bu noktada deliller getirmekten de geri durmuyordu. Aslında bakılacak olursa İsmâil ve İshak arasındaki bu cedelleşme Tevrat'ın eski nüshalarında yer almamaktadır. Birbirlerinin şehirlerine ziyarete gitmeleri, İshak'ın oğlu Esav'a İsmail'in kızını alması gibi örnekler aralarında problem olmadığına dair birkaç örnektir. Demek ki İsmâil ve İshak hallerinden oldukça memnunken onları rakipleştiren sonraki nesillerdir. Soylarının devamı olan kişilerin tarihin belli dönemlerinde bir araya gelmesi ve nesep hakkında konuşurken kendilerini Ata İbrâhim'e dayandırmaları onları cedelleştirmiş olabilir. Bu konuda Kur'an daha ılımlı bir yol izlerken İsrâiloğullarının yanlış yorumlarını ve İsmâil soyunu, buna paralel Hz,

Peygamberi, ötekileştirmesinden kaynaklı olarak Kur'ân onların iddia ettiklerini yalanlamıştır.

Ötekileştirmenin başladığı yer İshak Peygamberin Oğlu Ya'kub'a verilen seçilmişlik anlayışından kaynaklanmaktadır. Ya'kub seçilmişliğin sonucu olarak amcası İsmâil'in ötekileştirilmesi gerektiğini düşünmemiş ve hatta oğullarına "Benden öldükten sonra benim ve atalarım İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın tapındığı Allah'a tapınmaya devam edin" diye nasihat etmiştir. Ama sonraki nesiller bu seçilmişliği İsmâil'i ötekileştirme olarak anlamış ve bunu ispatlamak için tüm çabayı harcamışlardır. Fakat II.Beytü'l Makdis/Bet a-Mikdaş'ın Romalılar tarafından yıkılıp Yahudiler'in kesin anlamda sürgüne mahkum edilmeleriyle birlikte artık bu seçilmişlik kurumunu devam ettirecek bir mekanizma kalmamıştır. Allah bu kez toplum kurarak Tevhîd'i devam ettirme misyonunu İbrâhim'in büyük oğlu olan İsmâil'in soyuna vermiştir. Bu bakımdan şayet mühim olan seçilmiş bir toplum kurarak, tevhidi dünyaya yaymaksa amaç, bunu İshak kanadından Ya'ku'b, İsmâil kanadından da Hz Muhammed yerine getirmektedir. Bu, bizim her gün beş vakit namazda ettiğimiz şu dua ile kesinleşmektedir:

Ey Allah'ım! İbrahim ve hanesine rahmet ettiğin gibi Muhammed ve hânesine de rahmet et. Şüphesiz sen Hamde layık ve Şâni Yüce Olan'sın. Ey Allah'ım! İbrâhim ve hânesini kutsayıp bereketlendirdiğin gibi, Muhammed ve hânesini de kutsayıp bereketlendir. Şüphesiz sen hamde layık ve Şâni Yüce Olan'sın.

KAYNAKÇA

Albright, William F., **The Old Testament World**, The Interpreter's Bible, I.

Anidjar, Gil, **Düşmanın Tarihi**, çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.

Ateş, Süleyman. **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**. Yeni Ufuk Neşr.

Bakhos, Carol, **İbrahim'in Ailesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 2016.

Barton, John and Muddiman, John, **The Oxford Bible Commentary**, Oxford University Press, New York, 2007

Brenner, Machael, **Kısa Yahudi Tarihi**, Alfa Yay. İstanbul 2011.

Besalel, Yusuf, **Yahudi Tarihi**, Üniversal Din Hzm. Ve Yay., İstanbul, 2000.
....., **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik, İstanbul, 2001, I-III.

Cevdet Paşa, Ahmet, **Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ**, İstanbul 1972, I.

Curtis, Edward M, **Structure Stayle and Context as a Key To Interpreting Jacop's Encounter at Paniel**, JETS, 30/2 (Nune 1987)

Çınar, Aynur, **Yahudi Geleneğinde On İki Ata: İsrâil'in Oğulları**. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ekim 2018

De Vaux, Roland, **The Early History Of Israel**, trans. Eng. David Smith, London 1978.

Eliezer, Pirke de Rabbi, trans. **Gerald Friedlander**, Kegan Paul T.T & Co.Ltd., London 1916.

Elitzur, Yehuda - Sperling, S. David, **İshmael**, EJ, ed., F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd ed., Jarusalem 2007, X

.....**Patriarchs**, EJ, ed. F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd edition, Volume 15, Jarusalem 2007, XXV

Ewald, Heinrich, **The History of Israel**, trans. Russell Martineau, London 1869.

Franxman, Thomes W., **Genesis and The 'Jewish Antiquities**, Of Flavius Josephus, Biblical Institute Press, Roma, 1979.

Freedman, Harry, **Patriarchs**, EJ, ed., F. Skolnik – M. Berenbaum, IInd edition, Jarusalem 2007, I.

Firestone, Reuven, **Yahudiliği Anlamak (Avraam/İbrahim'in Çocukları)**, çev. Ç. Erendağ-L.Kartal, Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2004.

Ginzberg, Louis, **The Legends Of The Jews**, trs. Henrietta Szold, The Johns Hopkins Univ. Press, London 1998. I

Goitein, S. D., **Yahudiler ve Araplar-Çağlar Boyu İlişkiler**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Graves, Robert - **Patai**, Raphael, *İbrâni Mitleri (Tekvin-Yaratılış Kitabı)*, İstanbul 2009.

Greenspahn, Frederick E., **Biblical Literature: isaac**, ER, by. Lindsay Jones, IInd edition, USA (1987) 2005, VII

.....,..... **İsaac**, ER, by. Lindsay Jones, IInd edition, USA (1987) 2005, I.

..... **Ishmael**, ER, by. Lindsay Jones, IInd edition, USA (1987) 2005, VII.

..... **Sarah**, ER, by. Lindsay Jones, IInd edition, USA (1987) 2005, XII.

Hallo, William W., **Harran**. EJ, edt. F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd edition, Volume 15, Jerusalem 2007, VIII

Harman, Ömer Faruk, **İsmâil**. DİA, İstanbul 1996, XIV.

..... **İshak**, DİA, Ankara 2018, XXII

..... **İsrâil**, DİA, İstanbul 2001, XXIII

....., **İsrâiloğulları**, DİA, İstanbul 2001, XXIII

Hughes, Aaron W., **Abrahamic Religions**. Oxford Universty Press, 2012.

İmam Hafız, İbn Kesir, **İbn Kesir Tefsiri**, ter. Savaş Kocabaş, Polen Yay., İstanbul 2010.

....., **Büyük İslâm Tarihi: el-Bidâye ve'n-Nihâye**, çev. Mehmet Keskin, Çağrı yay., İstanbul 1994.

Kuzgun, Şaban, **Hanif**, DİA, İstanbul 1997, XVI

Küçükaşçı, Mustafa Sabri, **Zemzem**, DİA, İstanbul 2013, XLIII

Kitabı Mukaddes Şirketi, **Kutsal Kitap** (Tevrat, Zebur, İncil), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2008

Kurtubî, Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmet, **el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2002.

Kuzgun, Şaban, **Hanif**, DİA, İstanbul 1997, XVI.

Birgit van der Lans, **Hagar, Ishmael and Abraham's Household in Josephus, antiquitates Judaica**, Boston, 2010.

Mâtürîdî, Ebu Mansûr, **Te'vîlâtü'l Kur'ân**, ter. Mehmet Erdoğan-Yusuf Şevki Yavuz, Ensar Yay. İstanbul 2016.

Noort, Ed, **Created in the Image of the Son: Ishmael and Hagarites**, edt.by.

Nikolsky, Ronit, "**Ismael Sacrificed Grasshoppers**", Abraham, The Nations and the Hagarites, edt.by. Martin Goodman, George H. Van Kooten and Jacques van Ruiten, Brill, Leiden-Boston 2010.

Önkal, Ahmet, **Cürhüm**, DİA, İstanbul 1993, VIII

Peters, F. E., **İbrahim'in Çocukları**, çev. Estreya Seval Vali, Gözlem Gazetecilik, Bas. Yay., İstanbul 2005.

Sarna, Nahum M. – Sperling S. David, **Patriarchs**, EJ, edt, F. Skolnik – M. Berenbaum, IInd edition, Jarusalem 2007, XXV

..... **Abraham**, EJ, edt. F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd edt, Jarusalem 2007, I.

..... **İsaac**, EJ, edt, F. Skolnik – M. Berenbaum, IInd edition, Jarusalem 2007, X

Sarna, Nahum M., **Jacob**. EJ, edt. F. Skolnik - M. Berenbaum, IInd edt, Jarusalem 2007, ?

Sefer ha Yashar (Book of Jasher), J.H. Parry & Company, Salt Lake City 1887, I.

Seters, John Van, **Abraham**, ER, by. Lindsay Jones, IInd edition, USA 2005.

Syren, Roger, **The Forsaken First Born**, edt. David J.A. Clines – Philip R. Davies, Shaffield Academy Press, England, 1993

Şeyhülislâm, Ebussuûd Efendi, **Ebussuûd Tefsiri**, çev. Ali Akın, Buruc Yay., İstanbul 2007, I, 5024.

Mukâtil, b. Süleyman, **Tefsîr-i Kebîr**, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret yay., İstanbul 2006.

Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, **Câmi'ul-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, tahk. M. Ali Sâbuni-S. Ahmet Rıza, Kahire 2001.

....., **Târihu't-Tâberî**, nşr. Ebû Suheyb el-Kermî, International Ideas Home, Riyad trs.

The Book Of Jubilees or The Little Genesis, çev. R. H. Charles, Londra 1902. XIV.

Uzun, Mustafa, **İbrâhim**, DİA, İstanbul 2005, XXX

..... **İsmâil**, DİA, İstanbul 1996, XIV

Ünal, Sadettin, **Kâbe**, DİA, İstanbul 2001, XXIV

Weissman, Rabbi Moshe, **Midraş Der Ki**. çev. Liliade Zerbib (Kazes), Gözlem Yayıncılık, İstanbul 2013.

White, Ellen G., **Patriarchs ve Prophets**. USA 2017

Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, Eser Neşr. 1979.

Yıldız, Aynur. **Yahudilik ve İslam Kutsal Literatüründe Hz Ya'kûb**, DEU Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2014.

İNTERNET KAYNAKLARI

http://www.wikipedia.org/wiki/Necef_çölü

<http://islamansiklopedisi.org.tr/safa-ve-merve>

<https://sorularlaislamiyet.com/kaynak/abdulmuttalibin-ruyasi-ve-zemzem-kuyusunun-ortaya-cikarilmasi>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/seylul-arim>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ebukubeys>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Mina,_Mekke

